139446

BAROMORVOS-KÖNYV.

GALLASY
-Könyvtár-
Noszvaj

AST. SZENTHÁZAK IV. EMELET

NÉMET NYELVEN KESZÍTETTE

GALLASY.
-Könyvtár-
Noszvaj

ROHLWES JÁNOS MIKLÓS

Burkus Királyi Baromorvos, a' Márki Gazdasági-Társaság' rendes Tagja.

Magyarnyelvre fordította, szabadon

Egy

A' Bétsi Tsászári Főoskolában Gazdasági Tudományokat Tanúló

Magyar Hazafi.

Kiadta

A' Nemzeti-Gazda-Hívatal

BÉTSBEN

MDCCC XIV-edik Esztendőben.

1814.

Morborum quoque te causas et signa docebo,
Et medicas adhibere manus. *Virg. Georg. III.* v. 440, 455.

DEBRECEN EGYETEMI KÖNYVTÁR

A' Magyar Nemzeti Gazdákhoz.

Ha meggondoljuk, hogy a' mi Hazánkban, a' Magyarföld'népének nagyobb része egyedűl a' mezei Gazdálkodásra kél-fekszik, eledelét, öltözetét, mindenét a' földmivelésből, és az azzal eggyütt járó baromtartásból, 's baromtenyésztetésből várja, adóját és egyéb tartozásait ebből fizeti; ha e' mellett gondolóra vesszük azt is, mely sűrű és gyakori nállunk a' barmoknak külömbféle nyavalyája, és az abból származó baromdög [mert nints ollyan esztendő, melyben a' Hazának ez vagy ama' vidékéről ló-, szarvasmarha-, vagy juhdögről panaszt ne lehetne hallani]; mely ritka ellenben az értelmes és tapasztalt Baromorvos, kinek kezére a' szegény ember, beteg jószágát, azaz, sokszor egész háza' népének kenyérkereső eszközét, ha mindjárt jó fizetésért is, haszonnal bízhatná: nem nehéz általlátni, mely nagy jótétemény vólna az a' földmivelő Magyar Népnek, ha valaki egy jó Magyar Baromorvoskönyvet adna kezébe; melynek okos útmutatása szerént, mikor a' szükség úgy hozná magával, a' szegény ember maga lehetne a' maga' beteg jószágának Orvosa.

Ha valaki ezen dolgot Hazánkban is szívére vévén, jutalmat tennefel annak, a' ki magyarúl, a' Magyar földmivelő Nép' számára, a' legjobb Baromorvoskönyvet fogná írni, mint Burkusországban a' Márki Gazdasági

Társaság tselekedett, mely a' Mezeigazdák' számára írandó legjobb Baromorvoskönyvre 25 Fridrik-aranyat tettfel jutalmúl; és ha osztán nállunk is vállalkozna egy Rohlwes, egy Theoretico-practicus, a' baromorvoslásra nézve öreg Baromorvos, a' ki a' Magyarnak éppen a' lenne, a' mi Rohlwes a' Burkusnak, a' ki, a' mellett hogy a' maga' tudománnya' Theoriájában otthon vólna, a' magyar nyelvet is, kivált' a' paraszt magyar nyelvet, emberűl tudná, a' Barmoknak Hazánkban szokott nyavalyáit, azoknak a' Köznép közt szokásban való, akar hellyes, akar helytelen orvoslása' módjaival eggyütt, tapasztalásból esmerné, ezenkivűl maga is számos esztendők alatt, a' magyar baromorvoslás körűl, sok szép tapasztalásokat gyüjtögetett vólna össze, és ez a' maga' tapasztalásait rendbe szedvén, abból írna össze egy magyar Baromorvoskönyvet a' Magyar köznép' számára *] : kéttségkivűl e' lenne az a' könyv, mely a' felljebb említett tzélnak legjobban megfelelhetne.

De ki tudja meddig kell még a' Magyarnak, egy

* Azt mondhatná ugyan erre valaki, hogy vólna már egy Baromorvoskönyv magyarúl, t. i. a' Tólnay Sándor' Munkája. Igenis, vólt egyszer: de most, nem tsak ritka hellyen lehetne látni, hanem a' mint a' Szerző' tulajdon szavaiból kisűl, nem is az a' Könyv vólt az, a' mit mi hajhászunk, mert másképp', nem düjtötte vólna azt az az Érd. Iró önnönmaga dugába, e' következendő beszéd' értelme szerént: —

Exc. Cons. Reg. L. Hung., erga demissum quorundam. Incl. Regni huius, et adnexarum eidem Prouinciarum, Cottuum. recursum, duplici Intimato, ddto 31. Maii, 1796, Nro. 11615, et ddto 28. Junii, anni praefati, Nro. 13720 emanato, illud mihi gratiose imponere dignabatur, vt opus meum hungaricum: De curandis pecorum domesticorum morbis, circulariter per Regni Iurisdictiones nuper publicatum, in idioma latinum transsumerem, et ad occurrentes quotidie popularium necessitates accomode elaboratum, quo ocyus prelo subiicerem atque publica luce donarem.

In obsequium itaque etc. etc. totis ingenii viribus eo potissimum intendebam, vt loco prioris operis mei versione, novum systematico ordine deductum Artis Veterinariae Compendium pathologicum, latino idiomate etc. etc. — conscriberem etc. — Melyből nyilván kitettzik, hogy a' Baromtartó Magyar Közönségnek nints az a' Könyve, a' mit régen óhajt.

illyen, Magyartól, magyarúl, magyarosan készült praktikus Baromorvoskönyv után hijjában várakozni! A' Nemzeti-Gazda-Hivatal tehát örömest kívánván a' két Hazabeli Magyar Gazdáknak e' fontos dologban minél-elébb szolgálni, semmit hamarjában tanátsosabbnak nem látott, mint azt, hogy Rohlwesnek, ennek a' Baromorvoslásban megőszült Tudósnak, 30 esztendei tapasztalásaiból össze szedett, és tzél szerént, éppen a' Köznép' értékéhez 's állapotjához alkalmaztatott, egy egész Gazdasági Tudos Társaságtól megvisgált, dítsérettel helybehagyott, és jutalommal megkoronáztatott, 's mind a' mellett is, hogy az illyen foglalatu Munka, német nyelven éppen nem ritkaság, sőt mind a' mellett is, hogy azt a' Burkus Királyi Baromorvososkola, tudósító hirdetménnyeiben oltsárolta és veszedelmesnek kiáltotta *], tiz esztendő alatt, tsak nyilván [mert hogy alattomban is nyomtatták, bár 100 arany büntetés van is rá téve, megtettzik a' 4-dik kiadásnak Előbeszédjéből], öt ízben kinyomtattatott Baromorvoskönyvét, tegye a' Magyarnak, magyarúl olvashatóvá.

* Mi okon akarta a' Burkus Királyi Baromorvososkola Rohlwesnek ezen Könyvétől a' népet elidegeníteni, mi azt itt nem üzzük-füzzük, egy Bölts könnyen általláthattja. Elég az, hogy az említett Baromorvososkola egy közönséges Hirdetménnyében megigérte, hogy a' Rohlwes' könyvéhez jobbitásokat fog adni. Nevezetesen magára vállalta ezt a' Munkát Prof. Neumann egy levelében; mellyet ezen dologban a' Kiadóhoz küldött. Ehhez való biztában, a' Kiadó is kihirdettette, hogy a' második Kiadáshoz majd hozzá fogja nyomtattatni, a' Baromorvososkolától, nevezetesen Prof. Neumanntól keszitendő jobbitásokat, és ezeket ingyen fogja adni a' Vevőknek, tsak ráadásba. Talán gyanitotta a' Kiadó, hogy nem igen sokra fognak telni ezek a' jobbitások: mert külömben, hogy tett volna illyen igéretet? De nem is tsalatkozott-meg. Mert a' Baromorvososkola' intésére keveset igyelő vevők az első nyomtatványokat tsak hamar elkapkodván, és a' Kiadó a' második kiadáshoz készülvén, hijjába sürgette Neumannt, hogy a' megigért jobbitásokat készittseel, hogy igy ő is a' Publikumnak tett igéretét tellyesithesse; mert az említett Tudós [Neumann] majd beteges állapottját, majd hivatalbeli foglalatosságait hozván-fel maga' mentségére, mellyek miatt az igért jobbitásokat el nem készithetné, a' kiadót sok ideig elhánytavetette a' nyakáról; utóljára pedig, többszöri sürgetés után, nyilván kimondotta, hogy ő, abban a' dologban soha pennát a' kezébe nem fog.

A' jobbitásokat 'hát, mellyeket önként igért, máig sem, ha-

Egyéberánt, mivel' nagyon hihetőnek tartjuk, hogy TT. Olvasóink közzűl némellyeknek fejekben e' féle nehésségek fognak megfordúlni, hogy —

1. Burkusországban a' Barmoknak, többnyire más fajtái vagynak, mint a' mi Hazánkban; hogy —

2. Burkusországban más az égtáj, más eledelekkel, és másképp' tartják a' Barmokat, mintsem Magyar- és Erdelyországon; 's mindezen okoknál fogva, mind a' fajták' külömbsége miatt, mások lehetnek talán ott a' Barmok' nyavalyái, mintsem nállunk; vagy legalább, azokat is,

3. A' mellyek ugyanazok, a' most említett okok miatt, másképp' vólna szükséges ott orvosolni, mint nállunk szükséges; 's mindezekre nézve, talán a' burkus Baromorvoskönyv a' Magyarhazákra nem alkalmaztatható vólna: tehát, kötelességünknek esmerjük ezen nehésségekre tett jegyzéseinket a' TT. Olvasókkal közleni, úgymint: —

1. A' Baromorvosi Tudományban, tudtunkra, még eddig esmeretlen az a' tapasztalás, hogy mintha ugyanazon egy nemü Baromnak, p. o. a' lónak, külömböző fajtái, azért, hogy külömböző fajták, külömböző nyavalyáknak vólnának kitétetve, vagy ugyanazon nyavalyában külömböző orvoslást kívánnának. Sőt egésszen ellenkezőt mutat a' tapasztalás: mert tudjuk hogy p. o. a' rüh, keh, takony, zabállás, egér, 'sat., a' magyar-, ánglus-, német-, 'sat. fajtalovak körül, valamint egyformán fordúlnak elő, szintúgy egyenlő módon, 's ugyazon szerekkel is orvosolhatók. Éppen ez

---

nem a' krizist, mellyet a' Baromorvosokola bizott rá, tsakugyan elkészitette Neumann, még pedig igen kiméllletlen, és durva kifezésekkel. De ez tsak abból áll, hogy tsupán két nyavalyának megitélését, és orvoslása' módját találta helytelennek. Hanem erre is szépen meg felelt Rohlwes, a' mint ez majd alább, a' maga' helyén elő adódik. Az ólta, mind Neumann, mind a' Baromorvososkola egésszen elhalgattak.

az oka, hogy egy nemü barmok' külömböző fajtáinak orvoslásáról, nem is lehet különös könyveket találni. Külömben, valamint a' külömböző nemekről, példáúl, a' lóról, szarvas marháról, juhról, 'sat. különösen írtak a' Baromorvosok; úgy, a' külömböző fajtákról sem felejtkeztek vólna el különkülön emlékezni. Tsak azért 'hát még, hogy Burkusországban többnyire más fajtái vagynak a' barmoknak, mint a' mi Hazánkban, nállunk a' burkus Baromorvoskönyv egésszen hasznavehető lehet. E' szerént 'hát, az az első nehésség, a' mi vélekedésünk szerént, nem álhattjaki a' sárt.

2. Ha megengedjük is, hogy a' külömböző levegő, eledelek, és élés' módja, szülnék az ollyan nyavalyákat itt vagy amott, a' mellyek másutt egésszen esmeretlenek; ez, a' mint a' tapasztalás bizonyítja, még az egymástól nagyon külömböző égtájok alatt is, igen ritkán esikmeg. Tsak annyi külömbség mellett pedig, a' mennyi van a' burkus- és magyar-levegő, és a' mennyi van a' burkus- és magyar-baromeledelek, és baromélés' módja között; kötve hisszük, hogy a' két ország közzül akarmelyikben, tsak három ollyan baromnyavalyát is lehessen találni, mely a' másikban telyességgel elő nem fordúlna. Úgyde, ha szinte vólna is a' burkus Baromorvoskönyvben két-három nyavalya ollyan, mely nállunk esmeretlen; vagy, kettő-három kimaradt vólna is belőle ollyan, a' mi nállunk elő fordúl: de ha e' mellett, talán két-három száz nyavalyának, mely mind itt, mind ott egyformán uralkodik a' barmokon, bizonyos és próbát kiállott orvoslása adódik benne elő; még ama' kevés fogyatkozás a' Burkus Baromorvoskönyvet, Magyarnak hasznavehetetlenné nem teszi.

De másképp' is, a' külömböző levegőnek, eledeleknek, és élés' módjának, nem is annyira a' szokott a' következése lenni, hogy eggyik országban egésszen más nyavalyái vólnának valamely állatnak, mint a' másikban; mint inkább az, hogy a' két hellyen szokott nya-

valyák közzűl, itt eggyik, amott a' másik járványabb, vagy fordúl gyakrabban elő: mely tsak abból is megtettzik, hogy ugyanazon egy hellyen, a' mint az esztendő részeivel eggyütt a' levegő, és az állatok' eledele, 's élések' módja változik, mind az emberek, mind pedig a' barmok között, másmás uralkodó nyavalyák állanak elő. De, még ebből sem az a' következés, hogy eggyik ország' orvoskönyve a' másikra nem alkalmaztatható vólna; hanem tsak az, hogy eggyik hellyen a' könyv' eggyik tzikkelyének, más hellyen másiknak lehet gyakrabban hasznát venni.

3. Hogy a' barmoknak, éppen úgy, mint az embereknek, ugyanazon nyavalyáját is, a' mennyiben az, az égtáj', az eledelek', az élés' módja', 's a' fajták' külömbségeihez képpest, külömböző változásokkal jönn elő, és a' mennyiben külömböző fajtákban, 's kütömböző égtáj alatt gyógyíttatik, külömböző hellyeken, külömböző módon kellene orvosolni, — e' tagadhatlan: mert az említett dolgoknak külömbsége szerént, ugyanazon nyavalya, hol tüzessebben, hol gyengébben támadjameg, és ostromolja az állatot, másmás egybeköttetésben, vagy másmás nyavalyákkal össze szővefonva jelenikmeg, 'sat. De ebből már, nem tsak azt a' következést lehetne kihúzni, hogy a' Burkus Baromorvoskönyv, a' két Magyarhazára nem alkalmaztatható, hanem azt is, hogy a' két Magyarhazába nem egy, hanem sok külömböző Baromorvoskönyv kívántatna, p. o. más a' hegyes részekre, a' míllyen Erdely- és Magyarországnak is jó része; más ismét a' síkra, a' míllyen az Alföld; más a' homokos és szomjú pusztákra, mint Ketskemét' vídéke; más ismét a' vizes és motsáros hellyekre, mint a' Sárréttje; más a' Kárpátus' mellyékére, mely Sibíriával vetekedik; más ismét a' Bánátba, a' hol a' riskása is megterem, 'sat.: mely Vídékei közt a' Hazának, még nagyobb a' levegőbeli külömbség, mint általljában, Magyar- és Burkusország között. A' mi több, ugyanazon egy hellyen is, az

esztendő' különböző részeiben, különbözőképpen kell, ugyanazon nyavalyákat is orvosolni. Sőt többet mondok: a' mit a' híres Boerhave az emberekről állított, el lehet azt mondani, ha tsakugyan körömhegyre akarjuk venni a' dolgot, a' barmokról is, hogy t. i. minden betegnek szükség' különös orvosságot rendelni, mivel' minden magános, [eggyes] ember' alkotása, temperamentuma, 's természete, különböz valamit a' másikétól; nem tsak, hanem tegyük hozzá még ezt is, hogy a' nyavalyát, ugyanazon egy állatban is, hol egy, hol másképpen kell gyógyítani, a' szerént, a' mint a' nyavalya magában, vagy más nyavalyával egybeköttetve, nagyobb vagy kissebb mértékben, kezdetiben, közepén, vagy vége felé találtatik, és a' szerént, a' mint az állatnak életideje 's más környyűlállásai változnak. De ki győzne minden Vármegye' számára, az esztendő' minden részeihez szabva, különkülön Baromorvoskönyvet írni; annyival inkább minden lónak, minden ökörnek másmás könyvet kötni a' farkára, mely szerént azt, ha megbetegszik, orvosolni kellessen?

Ezek szerént, valamint azok, a' kik az emberi nyavalyák' orvoslásáról, a' köznép' számára, szükségben segítő könyveket írnak, mellyek tsak akkorra valók, mikor az ember értelmes orvost nem kaphat *]; éppen úgy azok is, a' kik hasonló tzélból, Baromorvoskönyv-

* Jól meg kell jegyezni, hogy a' közönséges Orvoskönyv, akar embernek, akar baromnak orvoslása legyen a' tzélja, éppen nem arra való, hogy az ember tellyességgel arra támoszkodjon, hanem tsak szükségben segitő, és akkorra való, mikor értelmes és tapasztalt orvost nem kaphatunk; és ez az, a' mire mi már oda felljebb is ezen szavainkkal; — „mely ritka az értelmes és tapasztalt Baromorvos" — és: — "mikor a' szükség úgy hozná magával" — tzéloztunk. Mikor pedig a' jó orvos, de a' jó ám, kezünk igyébe esik, akkor ő hozzá kell fojamodnunk; mivel' tsak az ő, sziveket veséket, tüdőket, epéket, lépeket, 'sat. visgáló szemei tudják a' különös környyűlállásokat, mellyeket egy közönséges orvo skönyvbe felrakni lehetetlen, által látni, egybe vetni és az orvoslást azok szerént, a' legjobb módon intézni.

vet írnak, minden különös környülállásokat nem vévén 's nem is vehetvén tekíntetbe, tsak közönséges intézeteket adnak. És, ha az emberi nyavalyák' orvoslására íllyen közönséges orvoskönyveket adni a' köznép' kezébe, mellyel az magán szorultságból segíthessen, eleitől fogva sok derék orvosok hasznosnak ítélték: még inkább helybenhagyható ez, a' barmok' orvoslásában. Mert egy az, hogy a' barmok az indúlatoknak is, mellyek az emberek' nyavalyáit ezerféleképpen változtatják, nem lévén annyira ki tétetve, mint az emberek, azomban, a' barmoknak életek' módja 's eledelek is sokkal eggyügyübbek, és természetibbek lévén, 's annál fogva, inkább eggyezvén egymással, minden égtáj alatt, mint sem az embereké; amazoknak, a' nyavalyájok is, különböző hellyeken, 's külömböző darabokban, egyremásra, sokkal jobban eggyeznek egymással, mint az embereké: más az, hogy a' barmoknak alkotások [compactiójok] és természetek is, magokhoz képpest, általjában erőssebb lévén, mint az embereké; tsekély hiba, amazoknak orvoslásában, természeti tekíntetben [physice] is, nem olly' veszedelmes, mint ezekében; erkőltsi tekíntetben [moraliter] pedig, az amabban ejtett hibát, ahhoz képest, mely ebben történik, számba se lehet venni. Mindezekből látnivaló, hogy a' közönséges orvoskönyvek, még sokkal kevesebb krizisnek vannak kitétetve a' barmok' orvoslásában, mint az emberekében.

Mivel' pedig, a' mint mondánk, az íllyen közönséges Orvoskönyvben, akarhol készülljön az a' világon, tsak közönséges intézeteket lehet adni, és a' különös környülállásokra kiterjeszkedni lehetetlen: látnivaló, hogy eggyik tartomány 's ország, a' másiknak az orvoskönyvével, a' Magyar a' Burkuséval, még az emberek' orvoslásában is, annyival inkább a' barmokéban, úgy élhet, mint tulajdon magáéval. Sőt, ha nints hazabeli hosszás tapasztaláson épült jó Orvoskönyv, melynek, ha vólna, bizonyos tekíntetben

örömest megadnók az elsőséget : akkor, jobb egy külföldi, melynek praktikus Irója, minden praescriptiónak, tulajdon tapasztalásából ezt vetheti utánna : centies probatum est, akarmely Hazabeli, vagy tsupa Theoretikusnak, vagy kontár Kurúsolónak Orvoskönyvénél.

Mi pedig, még eddig semmi hazai tapastalásokból össze gyújtött igaz eredeti Magyar Baromorvosvoskönyvet nem esmerünk, következésképpen, úgy ítéltük, hogy hasznos dolgot fogunk a' Hazára nézve tselekenni ezen betses Baromorvoskönyvnek anyanyelvünkön való közre botsátása által: annyival inkább, mivel' ez által jövendőre, egy, sokkal tökélletesebb Magyar Baromorvoskönyvnek a' fundamentoma vetődikmeg. Mert, lehet reményleni, hogy így, mind a' két Hazában egy közönséges kézenforgó könyv lévén a' Baromorvoslásra, ha a' Hazának ez vagy ama' részében ollyan nyavalyája is van a' barmoknak, mely ezen könyvben elő nem fordúlna, vagy az itt elő számláltak közzűl eggyik vagy másik, itt vagy amott más névvel neveztetik, ha továbbá valamely baromnyavalyának, ez vagy ama' vidéken, ollyan orvoslása' módja is van szokásban, mely rendszerént szerentsés, azomban annál, a' mi itt elő adódik, együgyübb, könnyebb, és kevesebbe kerűl; ha végezetre, az itt javaslott orvoslások közzűl valamelyik mindég, vagy legalább sokszor szerentsésen ütki, vagy valamelyik mindég, vagy legalább sokszor sikeretlen lessz: mindezeket, az ahhoz értő, jószívű, és másoknak használni kívánó Hazafiak magoknak feljegyezgetvén, betses jegyzéseiket velünk közleni fogják; mely jegyzések a' Haza' külömböző részeiből hozzánk érkezvén, és heti leveleinkben közre botsáttatván, azoknak segedelmével, valamely munkás, és külömben is a' Baromorvoslához értő Hazafi ide-tova egy sokkal tökélletesebb, és igazán eredeti magyar Baromorvoskönyvet adhat a' földmivelő és baromtenyésztető Magyar' kezébe. Míg pedig ez talán elkészúl-

ne; addig, ha ezen fordításnak hasznát veheti a' jámbor Magyar, ha ez által jószágotskáját, melynek elveszését talán egész háza' népe megsínlené, megtarthattja: fohászkodjon eggyet, és kívánjon áldást ránk az ő jó szívének együgyüségében: ez nekünk többet teszen száz üres komplimentnél.

Ts. K. Szab. Nemzeti-Gazda-Hivatal.

A' Fordító' Előljáró Beszéde.

Felidéztetvén a' Nemzeti-Gazda' Tudós Rendbeszedőjétől e' közhasznu munkának fordítására, engedtem a' jó intésnek, hogy bár annyi jót nem tehetek hazámmal, a' mennyit szeretnék, tegyek annyit, a' mennyi tőllem telik. Ha ezen tsekély fordításbeli 'sengét, Tanúlói pályafutásom' közepén, kedvesen fogják tőllem venni Hazámfiai; ez nekem ösztön lessz arra, hogy iparkodjam, idővel, ha Isten éltet, érettebb gyümöltsökkel szolgálni. Most, a' fordításra nézve, szükségesnek ítéltem e' következendőket előre megjegyezni. —

1. A' Munka' Szerzőjének egy árkusnál többre telt Előjáró beszédeivel a' könyv' tsomóját nevelni nem akartam; mivel' a' mit azokból az Olvasónak tudni szükségesebb, vagy legalább nem árt, az, a' N. G. Hivatal' Előbeszédében már megfordúlt; a' mi pedig még megjegyzésre méltónak találtathatik, odább, a' munka alatt, egykét jegyzésben jó móddal kerűlhet elő. Nem külömben a' két utólsó Szakaszt is, t. i. a' k e t s k é k r ő l, és a' k u t y á k r ó l, egésszen kihagytam. Mert, a' mi a' ketskét illeti: száz Magyar közzűl, kik a' magyar Baromorvoskönyvet meg fogják szerezni, aligha lessz egy, a' ki ketskét is tart. De ha lenne is; egynek a' kedvéért kár vólna a' könyvet ollyannal drágítani, a' minek 99 semmi hasznát sem veheti. Emberűl szabtaki a' Pall. Mez. Gazdaság' Érd. Írója a' ketske' tanyáját 2 levelen, a' Juhtenyésztetes' után: elégedjenmeg azzal a' bírtokkal. — A' mi pedig a' kutyát illeti: igaz, hogy ez nem oly' ritka nállunk mint a' ketske, mert kutyája, tsak van minden szegény embernek; de éppen azért, mivel' mindennek van, és mivel' jóféle kölyköt

is lehet penz nélkül [kutyavásár tsak egyszer vólt Budán], ingyen, és baráttságból kapni: a' kutyának, nállunk tsak kutyabetsűleti van *]. A' honnan, ha a' Magyar Gazdának, a' ki a' lovai' és tehenei' tenyésztetését is egyedűl az áldott természetre bízza, a' kutyák' koslattatásáról adnánk Rohlwesként intézeteket; és a' magyar Gazdának, a' ki a' legrútabb havas fergetegről így szóll: ollyan idő van, hogy a' jó kutyát sem kellene kiverni, azt javasólnók Rohlwesként, hogy kerekekre épített házatskát hurtzolljon a' nyáj után, melyből a' kutya a' nyájjat őrizze, hogy az valami módon a' nedves földre feküvén, rheumatizmust [a' Balaton körűl tsúsznak, másutt fojosónak hijják] ne kapjon; ha neki azt tanátsolnók, hogy a' beteg kutyáját kristélyozzameg, vágy annak számára, a' Rohlwes' rendelése szerént, a' patikából kínát, rhabarbarát, Hoffmann' tseppjeit, ópiumot 'sat. hozzasson **]: méltán tarthatnánk, hogy ha valami rosszabbat nem gondolna is, legalább azt hinné, hogy tsak tréfálunk, és ő belőle akarunk tsúfot űzni. Egy szóval, a' kutyatenyésztetésről, és kutyaorvoslásról, közel ollyan hosszú letzkét adni, mint a' szarvasmarhákról, és hosszabbat, mint a' juhokról, a' mint Rohlwes tselekeszik; meglehet, Németnek jó, de nem Magyarnak való. Azért is, úgy tartom, hogy a' magyar Baromorvoskönyvből, a' ketskékkel eggyütt, a' kutyák is bízvást kimaradhatnak.

2. Ezeken kívűl, nem hagytam ki az orvoslásból semmit, a' mi az eredeti Munkában ott van: ha pedig adtam hozzá valamit; azt, vagy tsak jegyzésbe tettem, vagy ha közzé irtam is a' munkának, gondoskodtam róla,

---

* Lehet ugyan sokszor hallani, hogy a' régi tsere-betsű szerént, a' Magyar ember a' jó kutyát fijas tehénre betsüli; de hogy, meg is adják érte a' fijas tehenet, az éppen olly' ritka történet nállunk, mint a' kutyaprotzesszus.

** Illyen finom orvosságok egyébütt nem fordúlnak elő Rohlwesben. Talán az ölbeli kutyótskákra tzéloz ezekkel? Illyenek nállunk, legalább a' köznép között, szerentsére nintsenek. Ezeknél, ölbeli ékesség az édes anya' emlőjén mosolygó kövér kisded; a' kutya pedig ház' és nyáj' őrizni való.

hogy a' többitől meg lehessen külömböztetni. Hogy pedig ollyan hellyeken, a' hol a' Szerző, már azt akarmi okon tselekszi, a' külömben jó dolgokat, ollyan faragatlanúl adja elő, hogy szinte illene sokszor a' szájába: de biz' Isten botsásd; — de hogy eggyik szavam a' másikba őtöm, 'sat. hogy, mondom, illyen hellyeken az ő gondolatit jobb rendbe igyekeztem venni, úgy mindazáltal, hogy e' miatt azoknak lelkén és valóságán semmi változás ne essen; és hogy a' tóldalékokat is, mellyekkel a' Szerző a' 4-dik Kiadást bővítette, de a' mellyeket ő mindenütt tsak hátúl, a' tzikkelyek' végére lökött, én, a' hol szükséges vólt, a' többi közzé, mindeniket a' maga' illendő helyére béiktattam: ezt, nekem senki sem fogja hibáúl tulajdonítani; valamint —

3. Talán azt sem, hogy magyar könyvben, az orvosi rendeléseket [praescriptiokat] is magyarúl írtam. Tudván mindazáltal, hogy nállunk sok patikában, magyarúl nem értenek; az Orvosságok' magyar neveit az ábéce' rendi szerént laistromba szedtem, és patikai deák jelentéseit utánnok rakván, tóldalékúl a' könyvhöz fogom adni; hogy ennek segíttségével, a' magyar orvosi rendeléseket, ha szükséges lessz, akarki mindjárt deákra fordíthassa. Egyéberánt, az orvosságokról, mellyek ezen könyvben előfordúlnak, így szóll maga az Író, előljáró beszédében: "A' hol, úgymond, lehettséges vólt, "tsak házi orvosságokat redeltem; a' hol pedig ezek e-"légségesek nem vóltak, mindenütt ollyanokat választot-"tam, mellyeket könnyen és óltsón meg lehet szerez-"ni: mivel' a' felől meg vagyok győzettetve, hogy a' be-"teg' meggyúgyulása nem attól függ, míllyen drága az "orvosság, a' mellyel él; hanem attól, hogy azzal él-é, "mely az ő nyavalyájának orvoslására legalkalmatosabb." A' mi, végre —

4. A' fordításom' magyarságát illeti; a' mennyire tőlem telt, azon vóltam, hogy az, tiszta, világos, és érthető legyen, a' német nyelv, belőle ki ne rijjon. A' honnan, az Író' szavait töprénkedve nem számlálgattam, hanem tsak az értelmét tartottam előttem, 's azt igyekez-

tem magyarúl jól kinyomni. Hogy köznépnek való könyvet fordítván, a' mennyire az illendőség engedi, a' köznép' szavaival 's szóllás' formáival élek, a' hol tsak tudok; azt, kéttségkivűl a' tsínos Olvasók sem fogják bennem durvaságra magyarázni. Inkább kellene talán az úgy nevezett Mesterszókban [Termini technici] lehető fogyatkozásokról követelődznöm. De miért? — mikor a' mit lehetett mindent elkövettem, a' segedelem-könyveket, mellyeket megszerezni tanátsos vólt, megszerzettem, és hasznokat vettem: szóval is, fűtől-fától, Magyarországi és Erdelyi Magyaroktól, tudakozódtam; sőt a' mi több, a' barmok' tagjainak és nyavalyáinak, mellyek Rolwesben elő fordúlnak, német neveit, azoknak világosításival eggyütt, az Alföldre is, egy, a' baromtartásról híres, és tsupa magyar népes Mezővárosba, a' N. G-nak egy Tudós Olvasójához, hajdani jó Tanítómhoz, oly' kéréssel lekűldöttem, hogy a' mit azoknak ott szokásban lehető magyar neveiről, maga' tapasztalásából tud, vagy értelmes paraszt Gazdáktól és Kovátsoktól, kik rendszerént baromorvoslást is űznek, kitapogathat, velem közleni ne sajnállja. Ki is ezen kérésemet örömmel tellyesítette: és azon Tudós Magyar' Munkájának, ez a' fordítás sokat köszönhet, a' Fordító pedig valóban sokat is köszön. Én ebben a' dologban ennél többet most nem tehettem.

Ha a' Nemz. Gazda' TT. Olvasói közzűl azok, a' kiknek értékek és idejek vagyon, az itt előfordúló tehetetlenebb mesterszók hellyett, holmi hellyes és jártas Vidéki szókat, vagy talán jobb újjakat javasolhatnának, 's azokat annak idejében, majd mikor a' Munka, vége felé jár, a' N. G. Hivatalhoz felkűldeni nem sajnállanák: az ollyan jártas szók a' könyvnek utánna nyomtattatván, ennek tökélletesítésére nem keveset tennének.

Egyéberánt szíves kívánásom az, hogy erre a' könyvre, bár senki, Hazámfiai közzűl ne szorúlna!

Irtam Bétsben, 1814-dik esztendőben, a' nyár' első napján.

A' Fordító.

I. SZAKASZ

A' Lovak' Kűlső Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról *].

1. §.

A' száj' nyavajáiról.

Mikor a' tsikónak újj foga nő, megesik gyakran, hogy ez nem tudván kitolni az ótska fogat, azt tsak fére nyomja; íllyenkor, az ótskát ki kell törni, mert különben az újj kajátsúl [fére] nő.

A' tavaji és harmadfű tsikóknak felső ínyek gyakran felnő a' fogokra, a' mi osztán az evésben akadájokra van, íllyenkor tégy, a' kiűlő ínyen hátúlról kezdve előre felé, egy éles késsel, három vagy négy metztzést, hadd fojjonki a' vér a' sebből jól, akkor kendbe azt etzetes mézzel, rövid időn meggyógyúl.

Ha a' zabola a' ló' ínyét kisebessíti, ezt is mézes ettzettel kell egynehányszor napjában kenegetni, és addig zabolát nem kell a' szájába tenni, míg a' seb tökélletesen meg nem gyógyúl.

Ha pedig a' zabola-szem a' ló' nyelvéből tsíp, vagy kapki egy darabotskát, vagy azt bevágja: elősször sós

* A' Rohlwes Munkájában, a' nyavajákról való beszédjein kívül, van ugyan valami rövid beszéd a' barmok' tenyésztetéseiről is; de erre most igyelni nem akartunk, mivel' a' nélkül is előfordúlt már, és következik még ollyan, és annál bővebben előadott Munka. Egy, és természetire nézve ugyanazon dolgot, nem akarunk szükségtelenül kéttszer adni elő. Ebben a' Munkában egyedül tsak a' Baromorvoslás a' tárgy.

vízzel kell a' sebet tisztán kimosni minden étetés után, 's úgy kell osztán etzetes mézzel bekenni, mind addig, míg meg nem gyógyúl.

A' ló' felső ajakának belső részén támadnak néha valami vizes matériával telyes kelések; ezeket tsak hasogasdki egy jó-éles késsel, és dörgöldbe sóval, azzal hadd magára, meggyógyúl.

Ha a' ló szomorú, nem eszik, fejét lesüti, nyála foj, és nyelvén 's szájpadlásán sebeket lehet látni: ezt a' nyavaját szájrothadásnak hívják; gyógyítása módja ez: Végy elő egy hüvelyknyi vastagságu, négy araszos sima páltzikát, az eggyik végit hasítsdbe négy ágra, tsíptess közzé puha [gyólts vagy vékony vászon] rongydarabokat, és ezeket egy tzérnaszállal jó-erőssen a' páltzikához kötvén, végy egy kanál-mézet, egy meszej [fertály * Erdelyben] seretzetet, és egy marok-[nem összemarok] sót, ezeket kavard öszve jól, és a' rongypamatsot belé mártogatván, mosogasdki ezzel a' ló' száját napjában háromszor, mindaddig, míg meg nem gyógyúl.

Néha tsak azon veszi az ember észre, hogy a' ló nem tud enni; mely a' többek közt attól is megesik, ha a' széna vagy abrak közzűl valami vessző, vagy más olylyas akad a' nyelve felett keresztűl, a' fogai közzé, mely osztán a' nyelést akadájoztattja. Ennek az egész orvoslása módja ez: veddki a' foga közzűl a' mi oda akadt; ha másképp' nem engedne a' szájába kotorászni, fel kell azt elősször petzkelni, mint a' Kovátsok szokták.

Néhol a' lovaknak krumplit, néhol káposztát is adnak enni **]. Illyen hellyen megtörténik olykor, hogy

* Minthogy itt nem kell a' dolgot ollyan hajszálra venni; én a' Berlini Quartot, az Erdelyiekre nézve fél kupának, a' Magyarországiakra nézve, egy ittzének forditottam mindenütt. Amaz inkább eggyez; ez nagyobb valamivel. F. — A' berlini quart vagy butellia = 3 bétsi meszej. E' pedig = $2\frac{1}{2}$ magyar-meszej. Rec.

** Nállunk ugyan, az illyen eledelekben nem igen vásik el a' ló' foga; de azért akadhat valami a' torkán a' magyar lónak is: azért talán kár lett vólna ezt a' tzikkelyt, mint nem nekünk valót, kihagyni. F. — Nállunk az ahhoz jobban értöknél, már jóformán elkezdödött az illyen étetés módja; elég világos jel tsak az

a' ló nagy darab krumplit vagy torsát találván mohon lenyelni, az, az étektsőjében *] felakad. Illyenkor, a' lónak egyre foj a'nyála, nyakát nyújtogattja előre, és köhögni erőlködik, tekintetéből zavarodás nézki, szeme elmered, és lüktetője sebessen vér. Néha az étektsőben felakadt falatot szemmel is fel lehet venni kivűlről, a' ló' nyakán, a' gége megett, ha t. i. még az, egész' a' mejj' üregébe le nem tsúszott, de ha ide leért, úgy többé nem láthatni. Illyen esetben ezt tselekedd: Végy elő egy szép sima fűzfavesszőt, [még jobb ha nádpáltzika? mert simább], melynek vastagsága ollyanforma mint a' kis-újjod, hossza pedig négy talpnyinál [uknyinál] szaporább, [mivel' az étektső' hossza a' toroktól gyomorig, mintegy negyedfél talpnyi]; ennek eggyik végét tekergesd és kösdbe puha rongyal, és az egész páltzikát kendmeg olajjal, vagy disznósírral, azután a' ló' száját felpetzkelvén, és fejét 's nyakát minél egyenesebben lehet, kinyújtóztatván, az emlitett páltzikát bekötött végével dugdle a' ló' torkán, és azzal a' fennakadt falatot igyekezd letolni a' gyomorba. Ha pedig így le nem akar menni, azomban még a' mejj' üregébe le nem ért: úgy, a' ló' nyakán, balfelől, a' fennakadt falat' eránnyában, a' bőrt nyak hosszában hasítsdki, és a' hártyákat, mellyek az étektsőt béborítják, fejtegesdfel, de igen vígyázva,

---

is, hogy az idén nem egy helyre kértek Bétsből murokrépamagot, hogy azt nyilás számra a' lovaknak vessék, mint az Ánglus. — [Pall. Mez. G. I. Darab, 513. lap, alsó tzikkely; de nevezetesen a' két utólsó sor]. — *Rec.*

* *Gégének* nevezem a' lélektsőt [Luftröhre, mint lélekjak] vagy lélekző tsőt; azt a' tsőt pedig, mellyen az eledel vagy étek a' gyomorba lemegyen, hívom *étektsőnek* [Speiseröhre]. A' *torok* más; ez teszi az étektsőnek töltsér forma bő száját [Schlund]; *nyeldeklőnek* nevezhetnénk pedig különösen azt a' szorúlatot, hol a' torok végződik, és az étektső kezdődik, mert akkor *nyeltünk* le igazán valamit, mikor az ezen a' szorúlaton altal ment. F. — *Nyeldeklő* a' gége' kezdete, mely néha meg is szokott dagadni; a' hol pedig az étel meg szokott akadni, a' már *gége* mindenütt: a' szomszédja pedig, melybe ételnek, vagy tsak egy morsának sem kell menni, *lélekző*. A' *torkán akadt* a' kenyér, igazán azt teszi — a' *gégéjén akadt*. — Rec.

hogy a' nyaklüktető vagy a' nyakér *], mely itt nyúlikel, meg ne sértődjön; azután, ha az étektsőt eléred, ezt is hasítsd ki hosszába, 's veddki belőle, a' mi benne felakadt vólt. Mindezek megesvén, elébb is az étektsőn, azután a' kűlső bőrön tett mettzést, mindeniket egynehány őltéssel akaszd össze, azután a' sebet áztatgasd napjában egynehányszor tsupa hideg vízzel, és a' belőle kifojó rúttságot mindannyiszor tisztán mosogasdle, így minden más szer [orvosság] nélkűl meggyógyúl; hanem míg a'lenne, addig szüntelen lágy eledelekkel, példáúl áztatott korpával, vagy darával kell a' lovat tartani.

2 §.

A' szem' nyavajáiról.

Ha a' lónak valamelyik szeme "külső sérelem nélkűl" megdagad, egyre könnyez, és béhunyódik, ez gyúladásnak [Entzündung **] a' jele, és íllyenkor egy ittze vért ki kell ereszteni a' nyakeréből, a' mellett a' fájós szemet gyakran kell hideg vízzel mosogatni, vagy pedig kámforos fejérírral kell a' felső szemhéjját mindennap' bekenni, oly' vastagon, mint egy szalmaszál. Még, jobb ha az ember ezt az írat nem kívűl a' szemhéjra, hanem a' szembe belékeni; ha a' ló ezt meg-

---

* *Lüktetőknek* nevezem, elhagyás által [per ellipsin] ezt értvén alatta erek, azokat az ereket, mellyeken a' vér a' szivből az egész testre széllyel oszlik, mivel' ezek szinte úgy, mint maga a' szív, lüktetnek [löktetnek]; mellyik nyelvben van szó, mely ennek a' derék magyarszónak erejét egésszen kimeritstse? Ereknek nevezem továbbá förangulag [per eminentiam] azokat az ereket, mellyeken a' vér a' szivbe vissza takarodik; mivel' közbeszédben ezen a' szón ér, úgy is rendszerént ezeket az ereket szoktuk érteni: p. o. eret vágtak rajta, kipöffedtek, megkékültek az erei: ugyanaz ezekkel való hasonlatosságért nevezzük a' fákban 's kövekben úgymondatott ereket is eroknek. F. — *Lüktető*, a' Pestis ellen való Ótalomban [Nem. G. I. Dar. IX. Hetiszámhoz tett Tóldalékban] vett magára elősször magyar palástot. — *Rec.*

** Németűl, söt deákul is az, de magyarúl — tüzesség, és ez, mind a' háromnál igazabb. — Rec.

szenvedi. Ez így esik meg. A' bal hüvelyk- és mutató újjaiddal a' beteg szemnek alsó héjját le-, a' felsőt pedig felfelé tolván, a' kettő közt eső nyílásba tégy egy toll' hegyén, a' közelebb említett írból, egy borsónyit, ekkor a' széllyel feszített két szemhéjjat összenyomván, úgy hogy a' toll' hegyi, 's azzal eggyütt az ír is, közzé tsíptetődjön, a' tollat húzdki; így az ír benn marad, és a' mozgás által a' szemgojón széllyel mázolódik. Akar így, akar amúgy, ez az ír a' daganatot lelohasztja, és ha annak lelohadása után a' szemgojó tiszta; úgy jól van a' dolog, és az egész orvoslásnak vége van. Ha pedig a' szemgojót valami fejérség futottael [német neve, Fell], és ez egy hét alatt nem oszlik: úgy, a' fájós szem alatt, a' ló' pofáján kérőt *] kell vonni. Vagy pedig, végy 1 n. kőrisbogarat, 1 l. disznósírt **]; ezeket kavardössze jól, és ezzel az írral, a' fájos szem alatt való pofát, napjában egyszer, egy tenyérnyi hellyen dörgöldbe. Igen jó, ha illyenkor az ember a' lónak a' szetska, vagy más száraz eledel helyett, áztatott korpát ád, és a' közzé napjában kétszer, három-három lót Glaubersót [keserű sót. Rec.] kever.

De nem tsak gyúladástól, hanem gyengeségtől is származhatik a' belső szemfájás; és ez, leginkább az ollyan lovakat szokta járni, mellyek tartós nedves időben is kinn legelnek. A' is igaz, hogy ez a' nyavaja könnyebben hozzájok férkezik a' lapájos, mint a' hátas legelőn nevelkedett lovakhoz. Esmertető jelei az illyen fajta szemfájásnak ezek: a' szem dagadt, és sok könynyű tsorog belőlle, a' külső szaruhártya ***] rendszerént

---

* Ez a' Kérövonás elő fordúl utóbb. F.

** Az orvosi rendelésekben [praescriptiokban] f. fontot; l. lótot; n. nehezéket jelent. F.

*** Hogy a' szemnyavajában előfordúló szókat minden Olvasó megérthesse, szükségesnek ítéltük e' következendőket egy Orvosi Tudományt kitanúlt Hazánkfiától, ide tenni, úgy mint: — A' szemgojó' első felin, mely nem fejér, és egy kevéssé ki van domborodva, láthatni valami általláttzó, tömött és feszes hártyát, mellyet *Általláttzó Szaruhártyá*nak hinak.

Azt a' fejér, fényes, tömött, és szijjas hártyát pedig, mely a szemgojónak a' többi részét boritjabé, és elől az általláttzó

tiszta; de néha mégis homályos. Ha tiszta; úgy, lehet a' szem' első kamarájában látni valami össze tsomóddzott nedvességet, mely az ottvaló, és ezen nyavaja' alkalmatosságával zöldes színü vízben úszkál; ha pedig a' szaruhártya homályos, úgy a' szem' belső állapotját, kéttségkivül nem lehet látni, míg az ki nem derül.

Az ellen a' nyavaja ellen végy egy összemarok szikfüvet, tőltsrá egy ittze [fél kupa] forró vizet, hadd ázzon egy negyedrészóráig, ekkor szürdle a' levét, olvasszfel benne 2. n. fejér gálitzkövet, és ezzel mosogasd gyakorta a' fájós szemet. Ezenkivül végy sárga tarnits' gyökeret [Entzián, keserü gyökér], angyélika [angyalfü] gyökeret, és matska-gyökönke gyökeret [matska-gyökér, terjékfü, baldrián], mindeggyikből 12. l. porrá törve; ezeket vegyitsd össze jól, és ebből a' porból, napjában háromszor, kétkét lótot hints a' ló' e-

---

szaruhártyával szorossan összenött, *homályos Szaruhártyának* nevezik.

Az ezen belölvaló, és ezzel gyengén összefüggö hártyát, melynek a' sok bennevaló erek miatt, barna szine van, *barna vagy eres hártyának* nevezték.

Az általláttzó szaruhártyán belöl van egy különböző szint mutogató hártya, mellyet *szivárványhártyának* neveznek. Ennek hátulsó oldalát formálja egy vékony fekete hártya, mellyet *szőlős hártyának* mondanak. A' közepén való jukat pedig, mely feketének láttzik, *szemfénynek* hijják. — A' szivárványhártyán elöl is, hátúl is, marad egy egy kis üresség, mellyek vizforma nedvességgel vannak tele: ezek közzül az első üreget, a' szem' *első kamarájának*, a' hatúlsót pedig, a' szem' *hátúlsó kamarájának* nevezik.

Az eres hártyán belöl találja az ember a' vékony és gyenge *retzehártyát*, mely fejéres szinü, és a' szembe szolgáló, 's a' látást eszközlő érző in' kiterjedt rojtjaiból formálódik.

Ezen belöl van az *üveghártya*, mely sok sejteket formál a' mellyek üvegszin, nyálkás, nagyon általláttzó nedvességgel vannak tele, és a' szemgojónak hátúlsó részét bétöltik. Ezen nedvességet *üvegnedvességnek* hijják, valamint a' fent emlitett szem' kamaráiban található vizforma nedvességet, *viznedvességnek*. Az üveghártyát, a' benne lévő üvegnedvességgel eggyütt, üvegtestnek is mondják.

Az üvegtest első oldalában, mely nem egésszen domború, vagyon ragadva a' *kristálylentse*, hártyatokjával eggyütt, mely, lentse' formájáról és kristályi általláttzóságától neveztetik úgy.

ledele közzé. — Következendő szemerősítő víz is hasznos szólgálatot teszen. Végy rósavizet egy ittzét, Theden' sebvizét 4. l, ónszivadékot 2. l; ezeket jól össze rázván 's vegyítvén, márts belé egy darab tiszta spongyiát, vagy tiszta rongyot, és ezzel mosogasd a' beteg szemet napjában ötször-hatszor.

Ha a' belső okokból származó szemfájás gyakran előkerül, ez gonosz nyavaja; mivel' végtére külső hájog *] lessz belőlle. Az illyen gyakran elő-megelő fordúló szemfájást, a' Németek hónapos vakságnak nevezik "pedig nem igaz, hogy a' hóld' változását követné; magyarúl talán hellyesebben mondhatnók azt forgó vagy kerengő [periodicus] szemfájásnak?" Ez ellen még eddig a' legügyesebb Orvosok is, semmi szert nem találtak.

Ha a' szemfájásnak külső sérűlés az oka, úgy lehet azt érvágással, hideg vízzel való lotsolással, és a' felljebb említett kőrösbogár-, 's disznósír-kenettel orvosolni.

3. §.

A' mirígydaganatokról, kivált' a'ló álla alatt, füle' tövén.

Itt különösen, az áll alatt, és az állkaptza megett, a' fültövön lévő ikrás húsok' megdagadásának orvoslásáról van szó, mint a' mi leggyakrabban előfordúl; de a' testnek akarmely részén támadjanak is a' mirígydaganatok, azokat is mind az itt előadott módon kell orvosolni.

Mihelyt az ember a' ló' álla alatt daganatot vesz' észre; le kell arról a' szőrt nyírni minél tisztábban lehet, azután bé kell a' megborotvált bőrt kenni vagy

---

* *Külső hájog* [cataracta, der weisse oder graue Staar], mikor a' szemben az üveglentse homályosodik meg, és a' miatt nem lát az állat: *belsőhájog* pedig [amaurosis, der schwarze Staar] mikor odabe a' szem gyökere és feneke, a' retzehéló, gyengül és romlik el; az illyen szemben kivülről semmi hibát nem lehet észre venni. Amazt könnyebb meggyógyitani, ezt ezer szerentse. F.

nyúlhájjal, mely leghathatósabb, vagy lúdsírral, vagy olyan írral, mely a' máhola-zilíz' [fejér mályva] kenetnek, és a' babérolajnak egyenlő mértékéből, például mindenikből 4. l., készül *], és be kell kötni gyapjas juhbőrrel [bunda darabbal], vagy ha a' nints, posztórongyal. Ha osztán a' kötés alatt megérik a' kelés, ki kell azt egy éles késsel fokasztani ott, a' hol a' szőre egésszen lekoppadt, ott a' hol puha és nedves, és így a' hol a' genyettség önként akarja magát kiadni; azután ki kell azt mosni a' tsunyaságtól mindennap' egyszer, tsak tiszta vízzel, 's a' közelebb említett 'sírok közzűl valamelyikkel kenegetni mindaddig, míg egészszen meg nem gyógyúl.

Ha a' fültövön támad a' mirígyes daganat, azzal is a' most leírt mód szerént kell bánni; kivévén, ha már a' genyettség a' nyáltsatornákba béette vólna magát, a' mit abból lehet megtudni, ha a' seb' nyílásából a' nyál tiszta víz' képiben fojdogál kifelé. Ebből méj seb szokott kerekedni rendszerént, és nehéz gyógyítni mind addig, míg a' genyettségtől elett nyáltsatornák be nem dugúlnak, és a' nyálfojás el nem áll. Íllyen esetben ezt tselekedd: Végy aloes-esszentziát 2. l., mirrha-esszentiát 2. l., terpentinolajat 2. n; ezeket össze kevervén, áztass belé egy tsomótska puha szöszt, és ezt dugdle a' seb' fenekére. Így bánj vele napjában kéttszer, mindaddig, míg meg nem gyógyúl. — Másik és még hatalmasabb orvossága az íllyen sebnek a' tüzes vas, mellyel a' munka így esik meg: Elővesz' az ember egy gömbölyű vasvesszőt, ollyanforma vastagságut, mint egy betsületes pipaszár, ezt megtüzessíti, és a' seb' tsatornája' menetelét, 's mélységét, egy ahhozvaló eszközzel, egy motozóval [sonde] kike-

* Ezen három kenetek közzül, mellyek mind a' bőr' puhitására valók, odaalább hol eggyik, hol másik javasoltatik a' daganatok' kenésére, de mindenkor helyt állhat eggyik a' másik helyett; a nyúlháj, ha kaphatni, mindenkor legjobb, szorúltságból jó a' disznósir is. —Rohlwes.

resvén, a' tűzes vasat abba, háromszor egymásután, fenekig belésüti, még pedig nem egyenesen mint az árat, hanem mint a' fúrót, szüntelen forgatva. Így a' széllyelett nyáltsatornák' nyílásai a' tüzes vas által besütődnek, a' nyálfojás megszünik, és a' seb tökélletesen meggyógyúl.

Ha az áll alatt, vagy a' fültövön való mirígy oly' nagyra dagad, hogy a' barom nehezen tud miatta lélekzeni, és attól lehetne félni, hogy megfúlad: szükség' a' nyakeréből 2 font vért kiereszteni, és azon igyekezni, hogy a' kelés minél elébb megérlelődjön; mely úgy esikmeg, ha az ember apritott vereshagymát mézben megránt, és ezt melegében, gyakran rakja a' daganatra; mihelyt osztán az ember a' kelésen lágy hellyet veszen észre, nem kell késni a' kifokasztással.

Hogy a' lovat mikor e' féle baja van, kímelleni kell, és a' körűlte való dajkálkodást nem kell sajnállani, ezt mondás nélkűl is kiki tudhatja; de azt is szükség' tudni, hogy a' mirígydaganatos lovat óltalmazni kell a' meghűléstől, és jéghidegségü vizet, ha téli idő vólna, inni adni nem kell. Továbbá tudni kell azt is, hogy a' kelésnek kifokasztását, a' mennyire lehet, mindenkor úgy kell ejteni, hogy a' seb' szája lefelé, tsorgóra álljon, hogy azon a' genyetstség szüntelen szabadon szivároghasson kifelé; ezenkivűl hogy a' sebet, a' mint már feljebb is mondottuk, a' kifojó rúttságtól gyakran mosogatni, és mindenkor tisztán kell tartani; végezetre, hogy a' seb' szája inkább nagyobb legyen, mint kissebb, nehogy elébb beforradjon, mint a' seb egésszen kitisztúlna: mivel' így, ismét meggyűl, újjra ki kell fakasztani, és ez által a' meggyógyúlás hátráltatik. Millyen nagy legyen pedig a' mettzés, mellyet a' kelésen teszünk, ez a' kelés' nagyságától függ. Ha jó nagy a' kelés; ejthet rajta az ember ollyan nyílást, hogy a' két újja is belé férjen.

Sokak előtt különösnek fog tettzeni, hogy én ezen nyavalyában sem belső osvosságot, például mirígyport, sem a' sebnek kötözésére semmi olajat, flastromot, 's

több e' félét nem javasoltam: de mindezek szükségtelenek, mivel' rendszerént több kárt tesznek, mint hasznot. A' természet magától kihajtja a' seb' nyílásán azt, a' mi nem a' testbe való, és a' sebet is begyógyíttja magától, tsak hogy abból a' tsúnyaságnak szabad kifojása legyen, és szüntelen tisztán tartasson.

4. §.

A' torokgyíkról, vagy torokdaganatról.

Ez a' nyavaja így mutatjaki magát: A' ló nem eszik, nem iszik, vagy ha néha erőlködik is lenyelni a' vizet, az az órrán ismét vissza buggyan, füle hideg, fejét lesüti, nehezen lélekzik, és hovatovább jobbanjobban hereg, nyaka a' gégefő körűl "[ez a' gégének, vagy lélektsőnek felső bötykös vége, mellyet a' köznép, az ember nyakán, Ádám' tsutkájának [almájának. R.] nevez]" megdagad, végezetre szája forró, és nyelve száraz. — Ha ezen jeleket tapasztalod a' ló körűl; botsásski a' nyakeréből egy ittze vért; azomban végy ½ f. mézet, ebbe kavarj 8. l. salétromot, és ha így még igen híg vólna, vess hozzá egy kevés lisztet, a' mennyi elégséges, úgy hogy mikor elkavarod, hígatska pép forma legyen. Ebből a' habarékból osztán, napjában négyszer, kétkét lótot kenj a' ló' nyelvére egy kis lapitzkával. Ezenkívűl végy kámfort. 2. n., és azt porrá törvén, tsorgass közzé tsendesen 8. l. lenmagolajt, az alatt míg tsorog, szüntelen kavarván, és dörgölvén a' kámfort, hogy az a' lenmagolajban egészszen felolvadjon; ehhez a' kámforos olajhoz elegyítts még 4. l. szalamialelket [Salmiakgeist], 's ezzel osztán a' ló' nyakán lévő daganatot kenegesd napjában kéttszer, igen gyengén. Mindezt, mind amazt, úgy a' mint mondám, kövesdel mindennap', mindaddig, míg a' ló meg nem gyógyúl. Különösen vígyázz pedig arra, hogy a' ló mikor íllyen nyavajában van, meg ne hűlljön, és mikor újjra él kezd inni, nem hideg, hanem lágymeleg [langyos] vizet adj neki, ha pedig enni kezd, elébb áztatott búzakorpával, vagy árpadarával

kínáldmeg, és ha ez nem tettzik, adj neki tiszta zabot.

5. §.

A' nyakszirton, vagy tarkón támodó méjsebről.

Feljűl a' ló' nyakán, nem messze a' füle megett, a' serénnye mellett, hol jobb, hol bal felől szokott néha daganat kerekedni, melyből méjseb [túr] lessz, ha eleje nem vevődik. Ha ezt az ember, kezdetben mindjárt észre veszi; három nap' egymás után következendő kenettel dörgöljebe: kőrösbogár, porrá törve 1. n; szettyin mézge [mizga] ½ n; disznósir 2. l., mindezek jól össze kavarva. Ez néha a' daganatot lelohasztja, és annak szerző okát is eloszlattja, úgy hogy a' túr magát ki nem üti: de ha kiüti magát, akkor a' jukat, melyből a' rúttság szivárog, még jobban ki kell bővíteni, egy mettzést tévén a' kelésen, nyak' hosszába, még pedig jó nagyot, hogy az ember a' sebhez fenekig hozzá férhessen. Azután ezt is azzal a' szerrel kell gyógyítani, a' mit a' 3-dik §-ben, a' fültövön támadt mirígydaganat' orvoslására rendeltünk, [t. i. aloes esszentia 2. l. 'sat.], és éppen úgy, a' hogy ott mondottuk.

Ha pedig a' túrból, sűlt és büdös genyettség foj, jele hogy az már nagyon elhatalmazott, és a' nyaktsigák' kötőlékjeibe, vagy talán a' tsontba is béette magát. Illyen esetben, végyelő egy jó-erős motozóvasat, botsásd azt a' sebbe, egész' fenekig, akkor feszítts eggyet rajta kifelé, 's meg fog tettzeni, hol van odabe a' vége, azaz, hol van a' seb' feneke; ez ránt osztán tégy egy mettzést nyak' hosszába, bőrön, húson keresztűl, be, egész' a' seb' fenekéig, hogy a' megrekedt genyetsség, mely külömben mindég belljebb enné magát, ezen a' nyíláson kifelé vehesse úttját, kiszivároghasson, és a' gyógyúlást ne akadályosztassa. Azután, ebbe a' nyílásba, vagy mettzésbe, vonj annyi puha tsepűt, mely azt megtellje, de tsak lazán, [nem szorosan], megmártván azt elősször a' közelebb is említett esszentiákból 's terpentinolajból készűlt elegybe. Így bánj

vele minden nap', míg meg nem gyógyúl. Ha pedig a' seb' alsó szája be találna forradni; újjra ki kell vágni, mert a' fő dolog az, hogy a' genyettség meg ne rekedjen. Ha osztán a' sebből kifojó matéria fejér, vastag, és büdös szaga többé nem érzik; jele, hogy e' veszedelmes seb meg fog gyógyúlni.

6. §.

A' nyeregtörésről.

Sokszor a' nyeregtörés miatt a' ló' hátán a' bőr egy darab hellyen, mintegy fólt, megkeményedik, megkérgesedik és ollyanná lessz, mintha megégett vólna "mellyet mi is, mint a' Németek, égettfóltnak nevezhetünk" *]. Ezt néha az alágyúlt genyettség magától is feláztatja, "[ez az, a' mit tulajdonképpen kitúrosodásnak szoktunk nevezni]" de ha magától bírna vele, kivúlről is segítni kell a' felázást, lúdsírral, vagy disznósírral kenegetvén az égettfóltot. Azután a' széleit addig, a' meddig felázik, és feltserepedzik, naprólnapra el kell tsípkedni egy éles ollóval, mindaddig, míg egésszen el nem fogy; de erőltetni, vagy fogóval lehasgatni, mint némely értetlen Kovátsok szokták, a' világért sem kell. Ezenkívül a' sebet a' kifojó genyettségtől tisztán kell tartani, és tsizmatalpat [botskortákot] égetvén, ennek porrá tört szenével bé kell téltúl hinteni: így rövid időn meggyógyúl.

Mikor az égettfólt alá genyettség nem gyűl, mely azt feláztassa, akkor még szükségesebb lévén a' kivúlről való puhítás és feláztatás, mindennap' jól bé kell azt dörgölni lúd- vagy disznósírral, és el kell ollóval tsípkedni mindenkor, a' meddig feltserepedzik; egyebet semmit sem szükség' neki tsinálni, meggyógyúl magában.

Ha a' ló' hátán a' nyeregtörés miatt daganat támad, azt szűntelen hideg vízzel kell lotsolgatni, és néhanéha, égettborral 's szappannal kell mosni; így,

* Kár vólna; mikor ott van a' jó esmeretes neve — t ö r é s.

vagy meglappad, 's elmúlik nem sokára, vagy pedig vízhójaggá válik, mely domború szokott lenni, és ha az ember újjaival nyomogatja, érezheti benne a' vizet, mely a' nyomásnak engedvén, ide 's tova ŏgyeleg. Ez, ha az ember meg hagyja öröködni, húsgümővé *] válik; azért is hozzá kell látni, hogy az ember minel elébb elpusztíttsa, mely így esikmeg. Egy érvágóval egynehány jukat ütvén rajta, a' vizet kinyomogatja belőlle az ember, azután ha megszárad, bédörgöli azzal az írral, mely az 5-dik §' elején le van írva, t. i. kőrösbogár porrá törve 1. n.'sat. Eddig van az egész orvoslás, többé hozzá sem kell nyúlni, míg meg nem gyógyúl.

Megesik néha az is, hogy minekutánna a' daganat meglappad, genyettséget lehet a' bőr alatt érezni, mely az ottvaló részek' megrontsolásából származik. Illyenkor, nem kell azt várni, míg magától kifakad, mert félő hogy az alatt béenné magát a' hús [musculus] közzé, és méjsebet [fistula] fúrna, vagy talán a' kötőlékekbe és tsontokba is belékapna. Ki kell hát vágni minél elébb, úgy ejtvén a' mettzést, a' mint a' genyetstségnek a' kifojás legjobban igyébe esik; azután bé kell nyúlni egy újjal a' sebbe, és meg kell kotorászni körüskörűl, nem szolgálnak-é a' bőr alatt erre vagy amarra jukak; ha vannak, mind fel kell hasogatni fenékig, mert külömben meggyűl azokban a' genyettség, és mindég odábbodább harapódzik. Minekutánna a' szükséges mettzést, vagy, ha kell, mettzéseket végbe vitte az ember, hadd fojjon a' vér, míg magában el nem áll; ekkor a' seb környékéről lekell mosni a' vért tisztán, és a' sebet száraz tsepűvel be kell borítni. Más nap' a' benne találtató alutt vért emberűl kitisztítván, végy apró porrá tört krispánt [rézrosdát], mastix méz-

* *Gümő* annyit tesz', mint nem természeti, de azért tartós vagy maradandó kinövése, kitsutsorodása a' test' valamely részének; nem úgy mint a' daganat, mely tsak ideig-óráig tart, és vagy eloszlik, vagy megkél és kifakad. Az illyen kinövést már, ha húsos részből áll az, *húsgümőnek* ha tsontból, *tsontgümőnek* ha kövérségből *szalonnagümőnek*, nevezhettjük. F.

gét [mizgát], temjént, máhola-zilízkenetet *], feketenyárfa kenetet, babírolajat, terpentinolajat mindenikből 2. l. 's mindezeket kavardössze jól **]. Ezt osztán puha szöszre kenvén, borítsd a' sebre, vagy ha a' seb méjebbetske vólna, gömböjgesd össze a' tsepűt tsak puhán, és ezt a' puha tsepűlaptátskát az említett írral békenvén, dugd a' sebbe. Puhának kell lenni a' tsepű-göngyöletnek azért, hogy a' genyettség közötte kiszivároghasson. Így bánj vele naponként, míg meg nem gyógyúl, arra szorgalmatosan igyelvén, hogy a' seb a' kiszivárgó rúttságtól tisztán tartasson.

Ha a' ló' marja [vállaköze, elejének legmagassabb része] körűl támad is, hámtöréstől, vagy más akarmitől e' féle seb: azt is szintúgy lehet a' közelebb javaslott írral, 's a' közelebb leírt módon gyógyítani.

Az említett sebek annál hamarább meggyógyúlnak ha a' barom, az orvoslás' ideje alatt a' munkától megkíméllődik: de ha a' környűlállás ezt nem engedi; legalább arra vígyázni kell, hogy se nyereg, se hám a' sérelmes helyre ne essen ***]; mert ez a' sebet még jobban kimérgesíti.

Ha a' seb már megrögzött, és a' hús közzé méjjen béfurta magát, annyival inkább, ha már a' kötőlékekbe "[inakba, mellyekkel a' tsontok a' tsuklóknál egybe köttetnek]", a' portzogókba, vagy a' tsontokba is belékapott; úgy a' lovat, minélelébb értelmes Orvos' kezére kell bízni. "De hol kapja ezt hamarjába a' szegény ember, kivált' a' mi Hazánkban, hol egész Vár-

---

* Ez a' kenet sok sebek körül hasznos szolgálatot teszen, és odább, még gyakran elő fog fordúlni illyen név alatt: *Zőld gyógyító ir.* — Rohlwes.

** Az orvosi rendelésekben, az egész könyvben mindenütt, a' plántáknak' fűvészi neveit rakomfel; hátúl pedig az Orvosi szerek mutató táblájában, a' nép közt forgó neveit is utánna fogom irni. A' ki hát valamely plántát [füvet, fát, gyökeret, virágot] a' könyvben feltett nevéről, nem esmér, keresse azt hátúl, az említett mutató táblában. — F.

*** A' kantzahámon [ez a' legközönségesebb magyarhám] lehet segíteni a' segéjszijjal, mely a' két tsürkös bört eggyüve tartja: a' nyerget pedig hátrább lehet tenni jó formán. — A' Voltigeur katona rendszerént a' véknyán úl a' lónak. — *Rec.*

megyében sints egy hivatal szerént való értelmes Baromorvos"*] ? Ha 'hát értelmes Orvost hirtelen nem talál valaki, úgy próbát tehet még utóljára e' következendővel: Végy tiszta terpentint 4. l; Pérui balsamot 1. l; tojás szikit hármat: ezeket márványmosárban **] kavard össze, utóljára, tőlts hozzá óltatlan mészvizet fél, patikai fontot [12 lótot], és ezzel lotsolgasd a' sebet, napjában egyszer; akar pedig lotsolgasd azt mindennap' mirhaesszentziával. Akarmelyikkel lotsolgatod pedig, fedezdbé azt mindenkor a' lotsolás után, puha tsepűvel. De mindezekkel is, az orvoslás hosszas, és mégis kétstséges a' kimenetele. — Lásd, Tolnay Artis. Veterin. Compend. pathol. pag. 138 et 139.

7. §.

A' Rokkanásról ***].

Ha a' ló, valamelyik első lábára santítván, valahányat lép a' sánta lábával, mindannyiszor kifelé kanyarít [kaszáll], és azt nem szedi ollyan fel, mint az ép lábát, mikor pedig valamely magas küszöböt vagy tuskót [tőkét] kellene által lépni, azt nem lépi rendesen által, hanem tsak által húzza rajta a' sánta lábát, és ha vissza hőkölteti az ember, akkor is éppen úgy tesz'; azomban sem a' körmének nints semmi hibája, sem az egész sánta lábán, körmétől fogva egész a' lapotzkabúbjáig [addig a' bötyökig mely elől a' szügy mellett kétfelől kidűljed] semmi daganatot észre venni nem lehet: úgy a' ló mindenbizonnyal rokkant. Ezt így orvosold: — Végy egy meszej égettbort, olvasszfel benne 2 n. kámfort, tőlts hozzá 2 l. terpentinolajat;

* Ritkán; de még is van talán, legalább ollyan, a' ki egyszersmind Emberorvos is. — Rec.

** Tsak bögrével hozzá: mert márványmosár talán 5 Vármegyében sints egy, a' Patikán kivűl. — *Rec.*

*** Megrokkanni mondódik az épűlet, mikor annak egy része lejjebb száll, vagy rogyik, a' többi pedig fenn marad, úgy a' mint volt. A' lovat pedig rokkantnak hijják, ha hátgerintztsigái közzül valamelyik beroppanván, háta leereszkedik vagy beesik. De rokkantnak nevezik még az Alföldön az ollyan lovat is, mely a' lapotzkabúbjáról sántit; mely értelemben veszem én is itt a' rokkanást. F.

ezzel a' szerrel mosogasd a' lapotzkabúbját napjában kéttszer, elébb a' szert mindenkor jólferázván. Ha ez használni akar, egy hétre lessz láttatja, és akkor semmi más orvossághoz nem kell fojamodni; ha pedig ennek egy hét alatt semmi sikerét nem tapasztalod: — Végy 4 l. lenmagolajat, 1 l. Fetskeolajat, 3 n. kőolajat, 3 l. szagos levendulaolajat, 2 n. gilisztaolajat, 2 n. gálitzolajat, 3 l. terpentinolajat; 's mindezeket elegyítsd össze, és öt-hat nap' egymásután, napjában egyszer, ezzel mosogasd a' lapotzkabúbját. Ritka példa, hogy ezzel meg ne gyógyúljon; de ha tsakugyan a' nyavaja már annyira megöröködött [megrögzött] vólna, hogy ezeknek az olajoknak sem lenne kivánt foganatja: tegyen egy Baromorvos a' lónak lapotzkabúbja felibe egy fokkarikát * [fontanellet], két hét múlva ki kell, sőt egy két nappal elébb is ki lehet venni. Ha kűlső oka vólt a' rokkanásnak; úgy ezzel bizonyosan meggyógyúl.

De ha belső okokból származott ez a' santaság: igen bajos a' lovat belőlle tökélletesen kiépíteni; mert nem egyéb az valóságos köszvénynél, mely a' lovat is szokta járni, mint az embert, és a' mely részét a' testnek egyszer megszállja, annak erejét szegi [azt bénnává teszi]; elelmúlik ugyan, de kerűlfordúl, 's ismét előál. Én ez ellen semmit sem javaslok; mert a' mit tudnék mondani, az szegény embernek igen költséges lenne; azomban a' haszna még is bizonytalan. Legjobb tsak a' természetre hagyni, mely ezt a' nyavaját időjártával, gyakran minden orvoslás nélkűl meggyógyíttja.

A' rokkant lovat nem tsak az orvoslás' ideje alatt, hanem még azután is egy darabideig meg kell kímélni; külömben könnyen megeshetik, hogy újjra megsántúl.

---

* A' Fontanella majd le lessz írva hátúl a' tóld lékban, és ott meg fog tettzeni, miért nevezem azt *fokkarikának*. Miért ne szabad vólna az idegen szó hellyett, mely még magyar szóvá nem lett, és a' mellyet az eggyűgyű Magyar nem ért, magyar szót tenni, ollyat mely a' dolog' természetét kifejezze? F.

Mindezekhez még ezt adja a' Szerző, Munkájának negyedik kiadásában: Ámbár, úgymond, itt azt javaslottam, hogy a' belső okokból származott rokkanás' gyógyítását csak a' természetre kell bízni: mindazáltal nagy hasznot tehet, ha az ember a' rokkant ló' lapotzkáján "a' sánta lába felől" kérőt [pórászt *] von; mert ez a' mesterséges izgatás, elöli a' tsúsznak [rheumatizmusnak] ingerléseit a' lapotzka' húsaiban [muskulusaiban]. Minél tovább marad benn a' kérő; annál nagyobb sikerét várhatja annak az ember.

8. §.

A' ló' szügyén való hámtörésről.

Ha a' ló' szügyén a' hámtöréstől daganat támad, azt minél gakrabban lehet, hideg vízzel kell áztatni, és hébekorba égettborral 's szappannal mosogatni; ha pedig azt akarod hogy hirtelen meggyógyúljon, úgy hathatósabb szerhez kell fojamodnod, mely ez: Végy ónszivadékot **] 3 l; kámforlelket 2. l; vizet egy meszejt:

---

* Szörmaddzagot. — R e c.

** Az extractumot *szivadéknak* nevezem, mely szó éppen úgy származik ettől *szívni*, mint az *ivadék* ettől *ívni*, és valamint ez, az ivásnak, úgy amaz, a' szivásnak resultatumát [következését, R.] teszi; a' vizről pedig azt szoktuk mondani, hogy *kisziv* ezt vagy amazt valamiből, és a' mit *kisziv*, éppen az az extractum, vagy szivadék [de talán az elgözöltetés? — *Rec.*] *Kiszivadéknak* azért nem mondom, mert az elöljáró szótskákkal össze tett igekből nem szoktunk *dék*be kimenő szót formálni p. o. nem mondjuk: *lefaradék*, *kisepredék*, *megszűredék*, hanem tsak *faradék*, *sepredék*, *szűredék*, vagy elrontva *szérdék*. — F.

Úgy tartom hogy száz szónak is az az egy lessz a' vége, ha a' fojadékos *spiritus* hellyett, szintúgy mint az extratum hellyett, általljában, és mindenkor, valamikor ezen szóra nézve megszorúlunk, ezt mondjuk: *Gőzlé*; de mindenkor a' tárgy' nevével összekötve. A' hol kész a' magyar szó, ott ne háborgassuk azt, mint *égettbor* [spir. vini], ros-, szilva-, 's többféle *pálinka* [spir. siliginis, pruni, etc.]: de a' hol nints illyen falusi neve; ott mindenkor igaz lessz az, hogy a' *gőzlé* mind ollyan *spiritust*, mind *extractumot* tehet, a' tárgy' nevével, mellyet akkor illet, összekötve, mint — *Szalamiagőzlé*, *kámforgőzlé*, *óngőzlé*, 'sat. Azt gondollja, a' ki nem szokott gondolkodni, hogy spiritus *vini*, 'sat. hellyesen vólna deákúl kifejezve? — jobb ennél *bortűz*, *borgőzlé* mindenik: de már benne vagyunk, tsak hadd

ezeket elegyítsd össze, és áztatgasd vele a' daganatot gyakran, elősször mindég jól felrázván. Ha a' ló' szügyén nem csak puszta daganat, hanem seb is van: úgy, elég napjában háromszor megáztatni.

Ha a' ló' szügyén égettfólt kerekedik [megkérgesedik a' bőr] a' hámtörés miatt: azt éppen úgy kell orvosolni, mint a' mellyet a' ló' hátán a' nyeregtörés okoz *]. Lásd 6. §. az elején.

Ha kelés [ollyan daganat, mely genyettséggel van tele] támad a' ló szügyén a' hámtöréstől; mikor megérik, fokaszdki azt ott, a' hol a' matéria, által akar a' bőrön rontani, mellyet megérzel, ha a' kelést az újjod' hegyével körűl tapogatod; a' kifokasztásban pedig, arra vigyázz, hogy a' rusnyaságnak szabad kifojása legyen; azomban lotsolgasd a' sebet napjában ötször-hatszor hideg vizzel, 's mindannyiszor a' genyettségtől szépen tisztítsdki: így rövid időn meggyógyúl.

Néha a' hámtörés valami taplós, de érzéketlen daganatot is szokott a' ló' szügyén okozni, mellyet másképp' el nem lehet pusztítani, hanem ha kivágás által. Ez így esikmeg. Az ember egy keresztet vag a' daganaton, úgy hogy az eggyik mettzés feljűlről alafelé, a' másik pedig azon egyenesen keresztűl essen; azután a' bőrt felfejtvén a' daganatról, a' taplóssát kifaragja, minél tisztábban lehet, és ekkor a' bőrt a' sebre vissza hajtván, a' felső, és a' két óldal-hasítékot összevarja jó erős tzérnával, az alsót pedig nyitva hagyja, hogy azon a' matériának szabad kifojása lehessen. Ezentúl, nem kell egyéb neki, hanem a' sebet hideg vizzel gyakran lotsolgatni, a' kiszivárgó rúttságot rólla gyakran lemosni; és, ha a' gyógyítás nyárban esik, hogy a' légy meg ne köpje, egyszer napjában terpentinolajjal be kell kenni. Hanem, 'hogy a' Szerző-

---

ur: ikodjon *égettbor*, mely *borlelkénél* [spirit. vini] tsakugyan szásszorta jobb.—Rec.

* Legrövidebben így lehetett vólna fordítani: — A' ló' szügyén, a' hámtörést éppen úgy kell orvosolni, mint a' hátán a' nyeregtörést.

vel eggyütt már egyszer mi is a' kert alól szólljunk viszsza, nb." mikor az ember a' daganatról a' bort felfejti, nem kell abból legkissebbet is elvágni, mert úgy majd tsupaszon [mezítelen] maradna egy darab hely, mellyet osztán a' hám máskor is könnyen kisebessítne *].

9. §.

A' ló' szügyén támadni szokott kelésről.

Ha a' ló' szügyén "magától, hámtörés nélkül" daganat támad, a' rendszerént megszokott kelni, [kelésse szokott válni]; azért is be kell azt dörgölni napjában egyszer nyúlhájjal [jó még illyen esetben a' sajtalan vaj is] mind addig, míg azon valamely puha hellyet nem vesz' észre az ember, hol a' genyéttség ki akar rontani. Itt osztán ki kell azt fakasztani, és a' rúttságot ki kell belőlle nyomni emberűl. Hogy a' kifakasztásban a' mettzést úgy kell ejteni, a' mint a' rúttságnak legszabadabb kifojása lessz, már az tudni való; valamint szintén az is, hogy a' sebet a' kiszivárgó rúttságtól mindennap', legalább egyszer, szépen ki kell mosni, és a' kimosás után bé kell azt mindenkor kenni lúdsírral 'sat., 's vígyázni kell rá hogy a' seb' szája időnapelőtt be ne dugúljon vagy be ne forradjon; így meg gyógyúl az nem sok időre; és ha szinte olly nagy lenne is a' daganat, hogy a' ló miatta egy tapodt sem léphetne: nem kell rajta megijjedni, mert ha az ember véle az itt leírt mód szerént bánik, annak semmi veszedelmes következése nem lessz.

10. §.

A' húsgümőről, melly a' ló' térdén támad.

Ha a' ló' első lába térdben, esés által, vagy másképp' akarhogy megütődik, és feldagadván, a' daganat

* A' Szerzőnek nem vólt szüksége erre az utólsó Jegyzésre: mert a' mit az embernek nem mondanak, mely itt a' bévarrás által egésszen világos, azt nem is követi az el, ha jól van dolga: — qui tacet, clamat. — Rec.

húsgümőve válik, [az illyen lovat térdesnek hívják az Alföldőn], ezt így kell eloszlatni: Végy kőrosbogarat 1. l; szettyin-mizgát 1. l; sárga kénmaszlagot 2. n, mind apróra törve; elegyítts ehhez terpentinolajat 2. l; disznósirt 4. l. Ebből a' kenetből osztán, három nap' egymásután, napjában egyszer, dörgölj egyegy keveset a' gümőre; azután hozzá se nyúlj, míg a' kenet róla magától le nem húll, mely rendszerént úgy esikmeg, hogy a' kenettel eggyütt a' szőr is mind le koppad; de mihelyt a' szőr újjra kinő, ismét bé kell a' gümőt az említett kenettel dörgölni, mint elősször, 's így tovább, míg tökélletesen el nem oszlik. Hány ízben kell ezt a' kenegetést elkövetni, vagy a' gümőknek hányszori megkoppadása után lehet ezzel felhagyni, azt meghatározni nem lehet; mivel' ez a' gümő' nagyságától függ.

11. §.

Az első lábakon hátúl végig nyúló nagy in' daganattjáról.

Ha ez az in megdagad, és a' ló miatta nagyon sántít: végy apró porrá tört veres orvosagyagot [bolus] 1. f; porrá tört szalamiát 2. l; ezeket boretzettel összekavarván, tsináld jó sűrű írrá; ezzel osztán elősször dörgöldbé a' megdagadt inat jól, azután kendbe egy újnyi vastagon, és kösdbe a' fájós lábat bokától térdig valami posztórongyal, de ne nagyon szorossan. Továbbá, végy fél meszej boretzetet, 's ugyanannyi vizet, és ezeket össze tőltvén, ezen elegyben olvasszfel 2. l. szalamiát; ebből osztán napjában háromszor, reggel, délben, estve, tőlts egyegy keveset hátúlról, feljűl a' kötés közzé, hogy így a' kötés a' dagadt in eránt szüntelen nedvesen tartassék. Ezt az első kötést hadd rajta két nap', akkor kiöldván kenjrá friss írat, 's kösdbe ismét, 's úgy bánj vele mint elősször; két nap' múlva újjra friss irral kendbe, és így tovább, míg a' daganat el nem oszlik. Ha ez a' nyavaja még

nagyon meg nem öröködött, úgy ennek az orvoslásnak két, legfelljebb három hét alatt sikere lessz; ha pedig ennyi idő alatt sem tapasztalja az ember semmi foganatját, akkor —

Azzal az írral kell bekenni a' dagadt inat két nap' egymásután, mellyet a' elébbi tzikkelyben a' térden támadott húsgümő ellen javaslottam, és minekutánna ez az ír lehúll rólla, ha veszi észre az ember, hogy a' daganat lappadt valamit, és a' ló már bátrabbatskán lép a' fájós lábára: ismét bé kell azt kenni ugyanazon kenettel, és ezt fojtatni kell egész' a' meggyógyúlásig. Vagy pedig másképp';

Végy kőrösbogarat porrá törve 2. l; mastiksz-mizgát 1. l; gyantát 1. l; sáfránflastromot 1. l; közönséges terpentint 1. l; fekete szurkot 6. l; mindezeket össze elegyítvén, tsinálj belőlle flastromot. Ennek a' flastromnak különös hathatós ereje van a' megrögzött és makats daganatok' eloszlatására, mellyre ezzel mindenütt lehet élni. A' vele való élés' módja pedig ez: Valami tserépedényben gyenge pártűznél [iddzó tűznél] olvaszdmeg, és mihelyt annyira hűl, hogy a' lapitzkán, mellyel azt a' daganatra akarod rakni, bugyborék-hójagokat nem vét, dörgöld rá azt frissen az említett lapitzkával a' daganatra, hogy a' szőr közt által hatván, a' bőrre ülepedjenle; mert ha nagyon elhűl, úgy tsak feljúl a' szőrre tapad, és nem ér semmit; ha pedig nagyon melegen rakja rá az ember, úgy 12 óra múlva mind lehúll, a' szőrrel eggyütt. Mihelyt az egész daganatot bévontad flastrommal: puha tépett gyapjút nyomkodjrá erősen, azután hozzá se nyúlj, míg magától le nem húll rólla a' flastrom; és ha még ekkor a' daganat egészszen el nem oszlott vólna, újjra békenheted azt ugyanazon flastrommal.

Ha pedig még ennek sem lenne kívánt foganatja, a' mi néha megtörténik, akkor nints egyéb hátra, hanem hogy tűzzel-vassal láss a' dologhoz, és a' daganatot lábhosszában süsdel.

12. §.

A' bokarándúlásról vagy bokamarjúlásról *].

A' bokarándúlást e' következendő jelekről lehet megesmerni, A' ló többnyire tsak körömhegyen áll, és illyenkor bokabötyke előre dűlljedki, mely kidűlljedés éppen úgy marad, ha szinte egész talpával rendesen a' földre hág is. Mikor megyen, a' lába' felső részeit egésszen szabadon mozgatja, a' talpát pedig, némelyik egésszen leteszi a' földre, a' mint szokás, de némelyik elősször tsak körme' hegyére hág és a' sarkát azután botsátjale, de sem eggyik sem másik esetben a' bokatsukló nem görbűl hátra, mint az egésséges lábon [szokott. R.] Némelyiknek a' rándúlt bokája szembetünőképpen megdagad, némelyiké tsak igen kevéssé, úgy hogy meg sem tettzik; de tsakugyan ha tapíntja az ember, melegebb az, mint az egésséges bokája. A' rándúlt tsuklót mosogatni kell, háromszor napjában, míg tsak meg nem gyógyúl, azzal a' szerrel, mellyet a' szügyön való hámtörés ellen rendeltem, mely ónszivadékból, kámforlelkéből és vízből áll [33. lap].

Ha pedig a' marjúlás már régi és megrögzött lévén, a' közelebb említett szer nem akar rajta fogni: végy gilisztaolajat 8. l; terpentinolajat 2. l; kőolajat 4. l; inolajat 4 l; ezeket elegyítsd össze, és napjában kétszer dörgöldbe véle a' rándúlt bokát.

---

* A' ló' *bokájának* nevezem, az emberi testtől vett hasonlatosság szerént, azt a' tsuklót, mely van a' lábszárnak alsó végén, hol a' szártsont a' következő tsontal egybeköttetik. *Rándúlás*, vagy *marjúlás* pedig a' kötőlékeknek, mellyek a' tsuklóban a' tsontokat össze foglalják, megtágúlása, de tsak kevéssé, úgy hogy a' tsontok egésszen a' magok' hellyeken maradnak. Különböz ettől a' *kifitzamodás*, vagy *kimenyűlés*, mellyen azt értjük, hogy a' forgótsont [bötyök, R.] a' fészkéből, vagy egésszen, vagy legalább félig-meddig kifordúlt; mely attól esik meg, ha a' kötőlékek vagy felettébb megnyúlnak, vagy néha el is szakadoznak. F.

13. §.

Az első tzombtsuklón *] támadni szokott husgümőről.

Az első láb' hátúlsó részén, feljűl, éppen a' tzombtsuklón, mellyet a' Német ló' könyökének nevez, szokott néha húsgümő támadni "mellyet az Alföldön néhol elég tsudálatos névvel [formájára nézve, tréfából. Rec.] tarisznyának neveznek." Ez, rendszerént daganattal kezdődik, mely miatt a' ló egy kevéssé feszesen lép, de a' mellyet hideg vízzel való gyakori mosogatás által el lehet oszlatni. A' daganat eloszlása után marad, éppen a' bötyök' tetején, egy sárvízzel **] tele lévő domborúság, néha pedig még ezzel sem éri be, [még itt sem állapodik meg] hanem ezismét valamely kitsutsorodó zatskóvá válik "[Beu-

---

* Némely tsuklóknak van tulajdon nevek mint *boka*, *térd*, *tsipő* 'sat.; a' mely tsuklónak pedig illyen tulajdon neve nints, azt a' barmok' lábain a' két tag közzül, mellyek közt esik, az alsóról szokás elnevezni. Ebből látnivaló, hogy *tzombtsuklónak* nevezhettjük a' lónak mind első, mind hátulsó lábán azt a' tsuklót, mely az első lábon ugyan hátúlról, a' hátulsón pedig elöl-ről, közel a' ló' hasához esik, a' holt. i. a' *hátúlsó tzombtsont* [kontz] a' hátúlsó vagy tulajdonképen úgy nevezett *tomporában* lévő *kereszttsontal*, *az első tzombtsont* pedig az *első tomporában* eső *első kereszttsontal* [igy nevezem azt a' részt, mellyet néhol *lapotzka*' *üstökének* hinak] egybeköttetik. — F.

** *Sárvíz* annyit tesz', mint *sárga víz*, valamint *sártök*=sárga tök [cucurbita aurantia], és *sárarany* = *sárga arany*; lásd Mólnár Albertet a' Sz. Dávid XXI-dik 'Sóltárjának fordításában. A' *sárga* [*sárka*] 'nát valóban nem egyéb, hanem diminutivuma ennek, *sár*. Különös, hogy a' Deák is a' sártól [lutum] nevezte el a' sárga színt [color luteus]. Az illyen nevek bizonyosan nem fekete földön vették eredeteket. F. —

Itt a' Fordító aligha egésszen el nem hibázta a' philologiát: mert úgytartom, hogy sárviz, másképp' sáros-viz, nem pedig sárga viz. Mólnár Albert, poetai szabadsággal tette a' sáraranyat tiszta arany hellyett, jól tudván, hogy az illyen finom aranyat, sárból, a' többek közt, hozzánk legközelebb, Erdelyben, az Aranyos' sárjából mossák a' tzigányok; mostam én is emlékezetnek okáért, a' b. e. Báró Nalátzival, Keresztúr mellett éppen. A' 'Sidó-Biblia [Psalm. 21: v. 4.] szórólszóra ezt mutattja magyarúl: — és tettél az ő fejébe tiszta arany-koronát. — *Rec.*

tel, talán innen vették az Alföldiek a' tarisznya nevezetet]", melyben hasonlóképpen víz vagyon. Ha már az ember ezt a' domborúságot vagy zatskót az újjai' hegyivel tapogatván, a' vizet benne megsejti: fogjafel a' bal keze' mutató és hüvelyk újjai közzé, és összeszorítván benne a' vizet, hogy a' bőr feszesen álljon, szúrjameg azt egy hegyes késsel, és nyomjaki belőlle a' vizet, és mikor osztán megszárad, kenjebe azzal a' kenettel, mellyet a' térden támodó húsgümő ellen javaslottam, és hozzá se nyúlljon, míg le nem hűll. Így, el fog múlni a' húsgümő a' tzombtsuklóról; ha pedig még valami kis keménység maradna, még egyszer újjra be kell kenni.

Vagy pedig másképp': végy porrá tört hosszú borsót 2. l; szettyint ugyanannyit; szagos levendulaolajat 2. l. és 1. n.; terpentinolajat ugyanannyit; salétromsavanyt 1. n; ezeket kavardössze kenetnek, és kendbe vele a' gümőt három nap' egymásután; ha, mikkorra ez lehúllott, még a' gümő egésszen el nem múlt, kendbe újjra, és így tovább. Akar ez, akar ama' másik kenet, eloszlattja a' tzombtsuklón támadt húsgümőt, ha az még nem igen régi, és nagyon meg nem keményedett.

Ha pedig az már nagyon megrögzött: végy kőrösbogarat 1. n; tsípős repítéket [sósavanyu kénesőt] 1. n; sárga kénmaszlagot 1. n; szettyinmizgát $\frac{1}{2}$. n; mindezeket liszté törvén, és 3. l. disznósírral összekavarván, tsináld kenetté, és a' gümőt ezzel dörgöldbe. Ha a' kenet a' szőrrel együtt lehúll, mihelyt a' szőr kinő, dörgöldbe ismét, és így tovább, míg tökélletesen el nem oszlik a' gümő a' tzombtsuklóról.

Néha ezen a' hellyen, egy diónnyi forma nagyságu tsomó tsutsorodikki. Ezt ki kell vágni, és a' benne lévő halikra forma megkeményedett genyettséget ki kell belőlle nyomogatni, a' sebje osztán begyógyúl magától. De gyakran ezen tsomóban nem ikrás genyettség, hanem megtaplósodott hús van, mellyet abból ki kell faragni. Sőt —

Néha a' tzombtsuklón lévő egész húsgümőnek nints egyéb orvossága a' kifaragásnál, ha t. i. már az a' regiség miatt annyira megnőtt, megkeményedett és megtaplósodott, hogy semmiféle tsípős kenetek által eloszlatni nem lehet. Illyenkor 'hát ezt tselekedd. Egy jóéles késsel tégy egy mettzést a' gümőn, feljűlről aláfelé, másikat pedig azon keresztbe, és a' bőrt négyfelé felfejtvén a' taplós gümőt faragdki takarosan, hogy ha lehet semmi belőlle ott ne maradjon. Azután a' bőrt a' sebre rá hajtogatván, vágjel mindeggyikből annyit, hogy tsak a' széleik érjenek össze, és a' keresztbe tett mettzést egésszen, a' másikat pedig feljűlről kezdvén lefelé tsak félig, egynehány hellyen aggasd össze, az alsó felét pedig hadd nyitva; ez megesvén, gyakran és szorgalmatosan lotsolgasd a' sebet hideg vízzel, hogy nagyon meg ne tüzesedjen és meg ne dagadjon, 's a' varrást ki ne szaggassa. Mindazáltal ha ez tsakugyan megtörténne, és látnád hogy a' sebben ismét valami taplós hús nő: végy fejér gálitzkövet és égetett timsót, mindenikből egyenlő részt: ezeket porrá törvén és összve őgyelítvén, egyszer napjában hintsdbe vele a' sebet mindaddig, míg az a' taplós valami [Wesen, — izé. R.] belőlle egésszen ki nem pusztúl; azután pedig kenegesd mindennap' a' zőld gyógyító írral [30.lap], míg tsak egésszen meg nem gyógyúl.

14. §.

A' tsürökdaganatról *].

Ez a' bajok, leginkább a' tsikóknak szokott lenni, a' mellyek tartos nedves időben kinn legelnek; de né-

* A' ló' lábán azt a' részt, a' hova a' békjót vagy nyűgöt vetik, a' két Hazában szanaszélt, másmásképp' nevezik, mint: — tsürök, tsülök, tsűd, tsűg, tsöd.

Ebben a' könyvben, rendszerént az első fordúl elő. — A' tsürökdaganat, németúl Wolf.

Azt írja erre a' szóra az Előbeszédben elő forduló alföldi tudós Magyar: — Ugyan miért ez Wolf? — Mi Magyarok ad-

ha a' lovaknak is, mellyeknek téli időben mindennap' hóvízben, vagy méj sárban kell járnok.

Elősször is megdagad a' ló' lába a' körömház *] felett egész' bokáig, mely miatt az a' legtüzesebb fájdalmat szenvedi, úgy hogy fájós lábát a' földhöz sem akarja értetni. Ennek a' fájdalomnak enyhítésére én még semmi szert nem tudtam találni; azért is minél inkább lehet, siettetni kell a' daganat' kifakadását, mivel' ha kifakad, a' fájdalom egyszerre megszünik. E' végre, meg kell kenni a' daganatot mindennap' egyszer lúdsírral, vagy disznósírral. Ha kifakad, mely rendszerént hátúl a' tsürökgödrében, de néha óldalt, néha pedig elől a' körömházon történikmeg, barna, büdös, sült [veszett, R.] genyettség foj belőlle, és ez egy darab bőrt is eleszik, mely ha magától egésszen el nem akar esni, egy ollóval, vagy egy éles késsel el kell mettzeni, és a' sebet mindennap' egyszer, be kell kenni zőld gyógyító írral mindaddig, míg tökélletesen meg nem gyógyúl.

15. §.

A' körömházdaganatról [kaptáról, R.].

A' körömháztsukló' kötelei néha marjúlás [rándúlás] miatt megdagadnak, mely daganat egy hüvelyknyi szélességen a' körömház felett köröskörül, de oldalt két felől legjobban kitettzik. E' miatt sántítni szokott a' ló, de a' sántaság apródonként elenyészik, hanem a' daganat mindég nagyobbra-nagyobbra nő. Ez igen útálatos hiba; mert ha kezdetében nem gyógyítja az ember, azután soha gyökerestől ki nem lehet vesz-

junk neki ollyan nevet, a' mellyet kiki mindjárt megért, 's a' nyavaja' hellyét 's természetét kifejezi. — F. R. M. és M.

* A' lóköröm' szarufalának felső karimáját, lefelé mintegy 1 újnyi szélességre köröskörül, melynek egy kis része, a' töve, a' bőr alatt, a' többi pedig kivül a' bőrön esik, és tsak a' rásimúló szőr takarjabe, ezt a' karimát, mondom, mely vékonyabb mint egyébütt a' köröm fala, puha, és igen érzékeny, a' Német köröm' koronájának nevezi, én pedig az emberi testtől vett hasonlatosság szerént körömháznak. F. —Ez a' körömház akkor tetztzik jól meg, ha nintsen a' ló' lábán a' köröm: felül éles, alább annyira elvastagodik, a' míllyen vastag a' köröm' fala, mely belől mereül lépes, vagy rojtos, mint a' durva bársony. — R.].

teni. "Ezt a' hibát híjják, úgytartom, magyarúl kaptának, ámbár ennek a' szónak még semmi meghatározott értelme nints. De, mi közi is lehetne a' kaptának a' ló' lába' ezen hibájával, hogy ez amarról neveztessen? meg nem foghatom *]." Mihelyt 'hát az ember az említett daganatot észreveszi, vegyen kámforlelkét 8. l; terpentinolajat 2. l; ezeket össze elegyitvén, és elősször mindég jól felrázván, mosogassa vele a' daganatot, napjában kétszer. Öt-hat nap múlva, hagyja félbe ezt a' mosogatást harmad' napig, és az alatt kenegesse a' daganatot lenmagolajjal, vagy disznósírral; ekkor kezdjen újjra az elébbi szerrel való mosogatáshoz, és fojtassa azt három hétig, ne gondolljon vele, ha mind le koppad is a' szőre, azért tsak mosogassa a' tsupasz daganatot is. De ha három hét alatt sem fog rajta a' mosás, félbe kell azt hagyni, meg kell várni, míg a' szőr annyira mennyire ki nő, és akkor azzal az írral kell két nap' egymásután bedörgölni, mellyet a' térdhúsgümő ellen rendeltem, a' 10-dik §-ben, és éppen úgy kell tovább is vele bánni, a' mint ott mondottam, míg tsak tökélletesen meg nem gyógyúl.

De ha ez a' hiba már nagyon megöröködött, és a' ló miatta sántít: úgy ezek a' szerek semmit sem használnak. Illyenkor legjobb, ha elsütteti azt az ember valamely ügyes orvossal; így a' sántaság rendszerént elmúlik. De ha a' sütéshez értő Orvos, közel nem vólna: próbálni kell, ha vajon a' közelebb említett írral való kenegetés által nem lehetne-é a' lovat a' sántaságtól megszabadítani.

16. §.

A' serkéről [sertéről, sertelábról, borzlábról *].

A' lábnak ez a' nyavajája ebből áll: A' körömház

---

* Sőt inkább igen egyenes köze ván: mert, a' melyik ló a' kaptát megkapta, annak a' lába böre éppen úgy tele van tömve azzal, mint a' tsizma' feje 's torka, mikor az ollyan fát jól megkapja és belé ragad. — Rec.

* *Serke*, alföldi neve; a' többit, vagy a' *Straubfusztól*, vagy az *Igelfusztól* vették.

felett valami tsípős nedvesség serkedezki [vajon nem innen van-é a' serke neve?] a' bőrön, mely miatt sok szőr lekoppad a' lábnak ezen részéről, a' többi pedig felborzad, és serte módjára egyenesen feláll. Némely lovaknak, mikor ez a' bajok van, nem szivárog büdös nedvesség lábok' bőrén keresztül az említett helyen, hanem tsak valami száraz korpával vagy serkével van a' bőrök a' tájon bévonva [vagy talán ez a' serke névnek eredete?]. Ennek a' nyavajának oka rendszerént a' tisztátalanság, p. o. ha a' sárt mely nappal a' ló' lábára tapad, estve le nem mossák, vagy le nem vakarják, és kefféllik; meggyógyítni pedig így kell, ha ugyan a' meggyógyítás még lehettséges: Délbe és estve, mikor a' lónak a' munkától pihenése van, mosdmeg a' serkés lábát egy kefével tisztán, és lotsoldmeg e' következő szerrel: önszivadék 4. l., víz 8 l, öszve elegyitve.

17. §.

A' sarjadzásról vagy körömháztörésről *].

Ha a' lónak körömházára vagy maga, vagy más ló ráhág, és e' miatt, "vagy más akarmi okon is" feljúl a' körme' tövéből egy darabotska felhasad, felszálkásodik, azt le kell mettzeni, egész' addig, a' meddig felvált; külömben tele tapadván a' nyílás sárral vagy homokkal, a' miatt elmérgesedik, és körömméreg lessz belőlle; azután pedig mosogasd a' sebet napjában egyszer ollyan eleggyel, melynek fele [patikai szerből készült] ténta, fele víz **].

18. §.

A' körömméreg külömböző nemeiről.

A' körömméreg kétféleképpen szokott támadni, t. i. kivúlről a' körömház' megsértődése miatt, belőlről pedig, ha a' lábba belekél, és a' benne meggyúlt

* *Sarjadzás*, alföldi neve. Tólnay, *koronatörés*nek mondja. Art. Vet. Comp. Path. p. 151.

** Töltsd tele a' sebet finom puskaporral, 's lobbantsdfel; ez elég: a' Frantzia kovártélyosomtól tanúltam. — R e c.

rúttság a' körömházon adjaki magát. Mivel' ennek a' nyavajának gyógyítása különös tudományt és vígyázást kíván, én ugyan azt javaslom, hogy ezt valamely ügyes Orvosra kell bízni; mindazáltal teszek ide egy rövid oktatást, mely szerént ezt orvosolni lehet.

Ha bizonyosan tudja az ember, hogy a' körömméreg a' körömház' megsértéséből támadt, és a' genyettség a' körömszarunak egy részét elette, el kell azt metztzeni addig, a' meddig felvált, különben reményleni sem lehet, hogy meggyógyúljon. Ha a' körömméreg már az egész körömházat elfutotta, a' jukat, melyből a' genyettség bugyog, fel kell keresni egy vesszőtskével, és a' millyen méjjen a' vessző belé megy', egész' odáig belé kell sütni egy újnyi vastagságu gömbölyű tüzes vasat; ha több jukak is vagynak, mindeggyikkel hasonloképpen kell bánni. A' sütögetett sebre nem szükség' semmi szer, mivel' az magától meggyógyúl.

Ha nem tudja az ember bizonyosan, ha vajon a' körömméreg a' körömház' kűlső sérűlése miatt támadott-é, vagy belső okból: tehát alól a' szarutalpon, közel a' köröm' karimájához, azon az óldalon a' mellyen a' kelés van, éppen a' kelés' eránnyában, egy mettzést kell tenni, be az elevenig; és ha itt az ember genyettségre nem talál, úgy a' körömméregnek bizonyosan kűlső sérűlés az oka, "'s úgy kell vele banni a' mint közelebb mondánk": ha pedig a' talpon tett mettzésből genyettség foj; akkor belső oka van a' körömméregnek, és következő módon kell azt gyogyítani. A' szarutalpat veddle [vágdle] addig, a' meddig a' genyettség miatt felázott és a' hústalptól elvált; [mert az egész szarutalpat, a' hol fel nem vált is, erőszakkal kitépni-szaggatni a' ló' lábából, a' világért sem kell; ez tsak a' Kovátsok' hamis mestersége, mellyel a' kis bajból nagyot tsinálnak, hogy a' gyógyításért annál többet kapjanak] azután végy égettbort 4. l; terpentinolajat 1. l; elegyítsd össze, és ezen elegyet a' sebbe töltvén, borítsdbe azt száraz tsepűvel, 's kösdbe a' ló' lábát. Ugyanezzel a' szerrel lehet a' körömház' sebét gyógyítani akkor is, mikor ott

a' szarufalból egy darab lehasadván lemettződik "melynek lotsolására a' közelebbi §' végén téntás víz javasoltatott."

Legveszedelmesebb körömméreg az ollyan, mely, a' körömházon hátúl, még pedig rendszerént a' rosszúl gyógyított, és megevesedett talpvérfóltból*] szokott támadni, midőn t. i. a' genyettség a' szarufal megett annyira lefúrta magát, hogy már a' portzogón túl hatott, vagy talán a' tsontba is bele kapott. Az illyen fajta körömméreg, ha tsak ügyes [alkalmatos] orvos keze alá nem kerül, soha sem gyógyúl meg; én mindazáltal, mondok ollyan módot, mely szerént ezt gyökeresen meg lehet gyógyítani, mely ez: — Előveszek egy motozót, vagy ha az nints, egy pennának való tollat, és ezt a' genyettségjukba fenékig bedugván, ez által annak menetelét kikeresem. De ez néha lehetetlen; mivel' a' juknak tsavarodó menetele van. Illyenkor az utólsó módot kell elő venni, és vassal kell orvosolni. Elősször is 'hát, hogy majd az elvagdalt lüktetőkből kitódúló vér a' munkában ne akadékoskodjon, a' bokáját egy sinórral [ispárgával] meg kell tekerni olly' szorossan, hogy az által a' vérnek a' körömbe való fojása meggátolódjon. Azután, feljűl a' körömházon, abba a' nyílásba, melyből a' genyettség kibuzog, egy mettzést kell tenni, le a' talp felé egy újnyi forma szélességre, és a' szarufalat illyen szélesen le kell venni egész talpig, hanem abból a' részéből a' szarufalnak, mellyet a' körömház formál, nem kell sokat elmettzeni; mivel' ez a' meggyógyúlást nagyon késleltetné. Továbbá, ollyan szélesen a' mennyi helyről a' szarufal levevődött, által kell mettzeni az azon belől lévő portzogót, hogy az ember a' genyettségtsatornának fenekét elérhesse; mellyet is, ha elér, igen hasznos vólna tüzes vassal bésütni. Deminthogy ezzel, minden ól-

* Mind ez, mind némely más szavai ezen tzikkelynek, sőt a' következendőknek is, alább meg fognak világosítódni, a' hol azok a' dolgok, a' melyeket ezek a' szók jelentenek, nem tsak mellesleg jönnekbe, hanem úgy fognak előfordúlni mint fő dolgok. — F.

dalt elágadzó tsatornáknak fenekéhez nem lehet férni, én ezt szoktam tsinálni: Elősször a' vért a' sebből puha tsepűvel "[tépett rongy, vagy spongyia még jobb]" kiszítatván, egy kevés választó vizet öntök belé; ezmind azt, a' mit a' genyetség megmartzongott [megvesztegetett], kirágja; mellyet osztán a' genyettség a' sebből magával eggyütt kihord, és kitakarít. Azután 3. l. fejér gálitzkövet egy meszej vízben felolvasztván, mosogatom vele a' sebet napjában egyszer, míg meg nem gyógyúl, mely éppen nem esik hirtelen; mivel' tsak a' lemettzett szarufalnak kinővése takarhattja-, és gyógyíthattjabé ezt a' sebet.

Néha a' körömméreg nagy tapló gümőket, kitsutsorodásokat formál. Ezeket tüzes késsel kell elmettzeni; vagy ha azzal nem tud valaki bánni, elmetzheti hideg kessel is, tsak hogy a' tüzes vas azomban készen legyen, hogy mihelyt a' gümőt elmettzette, az erőssen vérző sebet azzal egyszerre bésüsse.

19. §.

A' Talpvérfóltról *].

Ezek rendszerént az első lábak' talpainak belső potzokzugjain, közel a' sarokhoz, a' béka mellett "a' tájon a' hova a' patkó körme esik", szoktak támadni; az első' lábak' kűlső potzokzugjain, és a' hátúlsó lábakon tsak igen ritkán. Okozza pedig ezeket az ebűl való patkólás, ha t. i. a' potzokzugok patkóláskor lefaragódnak, a' honnan patkólatlan lovaknak igen ritkán van illyen bajok. A' Talpvérfóltra így lehet rá

* Nem tudván azon nyavajának, mellyet a' Német Steingallennek [kögubatsoknak] vagy blaue Mählenek [kék fóltoknak] is nevez, semmi szokott magyar nevét, nem tudtunk annak hamarjába jobb nevet adni, mely mind hellyét, mind matériáját, mind szembe tünő kűlső formáját rövidebben és jobban kifejezze, mintha azt talpvérfóltnak mondjuk. Tólnaiban [151-dik. lap.] így nedeződik: A' körömtalpnak vér daganattja, vagy, — forró kék daganattja. F. és R.

esmerni. Ha a' ló sántít, körömhegyivel elébb hág a' földre mint sarkával, azomban az egész lábán semmit sem lehet látni a' mi miatt sántíthatna: akkor a' szarutalpnak kűlső színét le kell faragni, és ha az ember a' belső vagy kűlső potzokzugon kék vagy veres pettegetéseket, fóltotskákat talál, ezek bizonyosan vér fóltok a' talpon, és a' talp e' tájon melegebb mint egyébütt. Azon a' hellyen, a' hol ezek a' fóltok vagynak, a' szarutalpat egész' a' hústalpig ki kell mettzeni, a' hol az ember bizonyos sárga nedvességet, vagy talán már genyettséget is fog találni, és ha a' szarutalpnak egy részét már a' genyettség feláztatta, azt le kell mettzeni, a' sebbe pedig égettbort kell tőlteni, és száraz tsepűvel berakván, be kell azt kötni, hogy semmi tisztátalanság belé ne tapadhasson. Hogy pedig a' tüzessége tsilapodjon, minden tizenkét órában egyszer be kell kenni a' talpát és a' köröm' falát fris tehénganéval, és ha a' hústalp a' szarutalp' jukán ki találna tsutsorodni, elporlott óltatlan mésszel kell azt behinteni. Ha osztán a' ló' lába annyira gyógyúl, hogy már nem sántít; ollyan vasat kell arra üttetni, melynek a' körömtalpon mettzett jukra eső szárnya, szélesetske legyen, és a' patkó alatt eső hézakokat be kell dugdosni szösszel, hogy semmi tisztátalanság oda bé ne férkezhessen. Így a' ló képes lessz a' maga' mukáját teljesíteni.

Ha ezt a' nyavaját ahhoz értő ember nem vissgáljameg: megtörténik néha hogy tsak azon veszi észre az ember, a' körömházon fokadki [lásd a' közelebbi §-t], és ekkor osztán sokkal nehezebb gyógyítani. Ilyenkor, a' szarutalpat egész' addig le kell venni, a' meddig a' genyettség elhatott; és a' sebet fejér gálitzköves vízbe [lásd a' közelebbi §' végén] mártogatott tsepűvel kell kötözni, míg tsak a' szarutalp egésszen újjra nem nő.

A' talpfóltok, ha szinte egyszer megevesedtek és kifokadoztak is, újjra ki szoktak ütni, és gyakran megsántúl miattok a' ló; de e' következendő mesterséggel gyökerestől el lehet azokat veszteni: A' potzok-

zugon, a' hol a' vérfólt' fészke van, mind a' szarutalpat, mind a' szarufalat lefaragja az ember egész' addig, míg vér serkedez ki [az elevenig], ekkor ollyan patkót üttet rá, melynek a' lefaragott szegeletre eső szárnyán legkissebb körme sints, hanem a' hellyett, ugyanazon az óldalon, a' szárnya' végétől három újnyi szélességre befelé, van egy köröm vagy fogantyú rá forrasztva. Igy, nem esvén a' tereh arra a' helyre, a' hol a' vérfóltok szoktak támadni, a' szarutalp és a' köröm' fala szabadon kinőnek, és illendően megerőssödnek, és a' vérfóltok többé vissza nem jönnek; ha tsak az értetlen Kováts, patkóláskor a' potzokzugokat ismét le nem faragja.

20. §.

Arról, ha a' ló szegbe, vagy valami más hegyes eszközbe hág; és a' nyilazásról.

Ha a' ló szegbe vagy más ollyasba hágott, ki kell azt vonni a' talpából vígyázva, hogy bele ne törjön, azután a' jukat egy hegyes késsel még jobban ki kell tágítani, hogy, ha majd meggyűl, a' genyettségnek szabad kifojása lehessen; külömben ez a' szarutalp alá veszi magát, azt feláztatja, és a' sebet sokkal gonoszabbá teszi. Továbbá, égettbort tőltvén a' sebbe, és tsepűt rakván rá, be kell azt kötni tehénganéval; ha pedig már megevesedett vólna, elébb le kell venni a' szarutalpat, vagy a' békát, a' meddig azt a' genyettség feláztatta, 's azután kell a' sebet bekötni; külömben reményleni sem lehet a' meggyógyulást, mivel' a' szaru alatt lévő genyettség mindég tovább harapódzik [eszi magát, R.]. Ha a' hústalp a' szarutalp' jukán kitsutsorodik, a' mit vadhúsnak szoktak nevezni: óltatlan mészporral kell azt behinteni mindennap', míg a' szarutalp ismét kinő.

Ha a' szeg, 'sat., mely a' ló' talpába ment, már kiesett, és a' hellyére, a' hova ment vólt, egyszerre rá

nem akad az ember: a' körömfaragóval meg kell a' ló' talpát mereűl, fennyeden, szépen faragni; így mindjárt meg fog a' szeghely tettzeni; azután úgy kell vele bánni, a' mint felljebb láttuk.

Ha a' ló' kevés időre a' patkólás után, sántítani kezd, hihetően megnyilazódott az. Illyenkor 'hát le kell venni a' patkót arról a' lábáról a' melyikre sántít, és minden szeget, midőn azt a' Kováts kivonja, meg kell nézegetni jól, 's a' mellyiken valamely fekete genyetstséget vesz' az ember észre, azzal vólt a' ló megnyilazva [az vólt az elevenbe verve]. Azt a' jukat osztán, melyből ez a' szeg kihúzódott, ki kell mettzeni, olly' méjjen, míg tsak a' genyettséget el nem éri az ember; egyéberánt, ezzel is úgy kell bánni, mint mikor a' ló, szegbe hág. —Ha a' kihúzott patkószegekről rá nem lehetne esmerni, mellyikkel vólt a' ló megnyilazva: egy harapófogóval körűl kell fogdosni a' ló' körme' karimáját, minden patkószegjuk eránt, és vígyázni kell rá' mikor rázkódik meg [melyik szorításra rántjameg a' lábát, R.]. A' hol nyomta az ember a' körmét, mikor megrázkódott, bizonyosan az eránt van megnyilazva, és az az eránt eső jukat kell kivágni, 'sat.

Egyéberánt, itt is szükség' azt megjegyezni, hogy, ha ez a' baj régi, és elhatalmazott vólna, 's a' genyetstség már messze harapódzott vólna, vagy talán a' sark felett lévő gödörben, avagy a' körömházon ütötte vólna ki magát: illyenkor a' szarutalpat, vagy a' békát le kell venni addig, a' meddig a' genyettség eláztatta: különben soha meg nem gyógyúl. Az illyen elhatalmazott sebeknek, a' mint már feljebb is mondottuk, ez az orvossága: 4. l. égettbor közzé elegyítts 1. l. terpentinolajat, és ezzel mosogasd és kötözd mindennap', míg meg nem gyógyúl [18. §.].

Gyakran megesik, hogy a' ló lapos, nem vőlgyes talpu *], a' Kováts pedig lapos vagy egyenes [egyenlő

* Vagynak ollyan lovak, a' mellyeknek talpok a' körom' karimájával egyerányosan, sőt némelyiké még annál is kijjebb áll. A' Németek ama' hibát Platthufnak, ezt pedig Vollhúfnak

vastagságu, R.] patkót üt rá. Ennek a' szokott lenni a' következése, hogy a' patkó' belső széle, menés közben a' ló' talpát nyomván, azt megsántíttja. Ha az ember ezt észre veszi, le kell venni a' patkót, és úgy kell azt igazítni, hogy a' belső fele [fele szélessége, a' talpra fekvő lapján, R.] vőlgyes legyen, és a' ló' talpát ne nyomja; így a' sántaság el fog múlni.

21. §.

A' Sarktörésről *].

Ha a' köröm' hátúlja igen alatsony, a' békája pedig igen nagy és felettébb kiáll: így a' kemény, köves és darabos uton, vagy télben a' fagyos és göröngyös [rögös] földön, könnyen feltörhetik a' ló' sarka. Mikor a' lónak ez a' baja van, arról lehet megesmerni, hogy ha áll, tsak körme' hegyit ereszti a' földre, ha megyen is, nem akar a' sarkára hágni, és ha az ember, tenyerével a' sarkát tapasztja, az igen meleg.

Ha az ember ezeket a' jeleket tapasztalja a' ló körűl, a' békáját véknyan ki kell faragni egy körömfaragóval, és mind a' két szárán hosszába egy hüvelyknyi [tzollnyi] hosszaságu mettzést kell tenni, de ollyan méjjen, hogy ugyantsak vérezzen; ezenkívűl nem árt hátúl a' sarkán is három négy mettzést tenni, úgy hogy ezekből is vér jöjjön. Mihelyt jól kivérzette magát, be kell rakni az egész talpát 's körmét fris tehén ganéval, és be kell kötni, ha így bánik az ember vele nem sokára meggyógyúl **].

---

nevezik. Mi az élet- [gabona-] méréstől vévén a' hasonlattosságot, mondhatnók talán amazt tsapós, ezt pedig tetés talpnak. F. — Teletalp, — tetézett [búbos] talp. — Rec.

* Ezt, a' Pilger' Fordítója [Erdelyi Székelyfi] megsábásodásnak fordittja. Talán Erdélyben szokott neve ez ennek a' nyavalyának? Magyarországon, 'sába magában semmit sem tesz': hanem farsába [Pall. Mez. G. III. Dar. V. Szak. Disznótenyésztetés, 27. lap.] van. F. R.

** Itt nem mondja hányszor kell napjában bekötni: de nem árt azt kéttszer követniel. F. R.

Ezt a' ló' sarkának és békájának megvagdalását bátran elkövetheti az ember, 's nem tarthat miatta semmi rossz következéstől; ha pedig ezt nem tselekszi, úgy genyettség gyűl a' békája alá, mely miatt az néha egésszen is leválik; sőt ha önként le nem veszik a' meddig felázott, tovább is harapódzik a' genyettség és a' szarutalp alatt elterjedvén, hosszason tartó seb lessz belőlle.

22. §.

A' lópatkólásról *].

Ez a' könyv ugyan tulajdonképpen tsak paraszt gazdák' számára való, kik lovaikat nem igen szokták megpatkóltatni; de mivel' tsakugyan vannak olyan vidékek, a' hol ennek meg kell lenni: rövid oktatást adok rólla, hogy kell a' ló' lábát a' patkó alá, és a' patkót a' ló' lábához elkésziteni.

Minekutánna az ótska patkó levevődött, vagy leesett; a' lábból, azaz, a' köröm' karimájából, le kell faragni annyit hogy annak tsak természeti hosszasága maradjonmeg **], és annak alsó részét szépen egyenlőre kell faragni, hogy a' patkóhoz jól hozzá áljon; a' szarutalpból pedig és a' békájából tsak azt kell levenni, a' mi már magától, vagy önként le vált, erőltetve pedig az egésséges szaruból legkissebbet sem kell lefaragni. Továbbá a' potzkokat, mellyek a' végfalaknak visszahajlása, és a' békával való egygyesülése által formálodnak, és hátúl a' béka és a' köröm' fala között vagynak, a' világért sem kell kifarag-

---

* A' ki erről a' fontos foglalatosságról bővebb oktatást akar venni olvassa meg Langenbachernek, a' Bétsi Ts. K. Katonai Baromorvososkolában a' theoretika és praktika lópatkólás'Professorának illyen titulusu könyetskéjét: Unterricht über das Beschlag, und Behandlung gesunder und kranker Hüfe der Pferde, Wien, 1811; mellyet másutt röviden elő fogunk adni magyarúl, de itt, nem adhatunk neki hellyet. — F. R.

** A' talp' karimája valami kevéssel legyen kijjebb a' az üreges talpnál.

ni a' ló' lábából, mivel' ez által a' láb természeti erejétől megfoztatna: mert a' potzkok arra valók, hogy a' köröm' falát, a' talpal, és a' békával szorossan összefoglalván, széjjel nyomúlni ne engedjék. Ezekbe a' hibákba tsaknem minden Kovátsok beléesnek; pedig látnivaló hogy a' kövek [követsek], és más hegyes 's éles eszközök sokkal jobban rongálják a' ló' talpát, ha az nagyon elvékonyítódik, mint ha annak szaruja jóvastag és erős.

A' patkót az űlőn egyenesre kell kalapálni, úgy hogy ha azt az ember egy egyenes deszkára rá teszi, ezt mindenütt egésszen megfeküdje. Ezt azért említem, mivel' némely Kovátsoknak szokássok a' patkó' szárnyait hátúl a' patkó' körmeinél felfelé, vagy is inkább, a' ló' körmén gondolván a' patkót, lefelé görbíteni, oly' tzélból hogy ez által a' végfalaknak kedvezzenek; holott pedig ennek egésszen ellenkező következése szokott lenni, mellyet itt megmagyarázni igen hosszas lenne. Ezenkívűl, nem a' ló' körmét kell a' patkóhoz reszelni, és ez által a' ló' lábát természeti formájából kivenni, mint sok Kovátsok szokták, hanem minekutánna a' ló' körme, a' felljebb mondottak szerént, jól helybehagyódott, a' patkót kell ahhoz hozzá igazítani, hogy annak kerűlete a' köröm' karimájával mindenütt eggyezzen. Végezetre a' patkószegeknek nem kell igen vastagoknak lenni, hogy a' szarufalat ki ne hasgassák, és el ne rontsák; a' szegjukak pedig a' köröm' elején egy kitsinyt előrefelé, a' hátúlján pedig hátrafelé tartsanak.

23. §.

A' has alatt támodó daganatról [az Alföldön: Heverő].

A' hasdaganatot, ha a' ló külömben egésséges, következendő szerrel el lehet oszlatni: Végy 8. l. burgundiai szurkot; 4. l. salétrompogátsát 1. l. büdöskőbalsamot; ezeket összekavarván, tsinálj belőle három pilulát, és ebből minden harmad-

napban eggyet adjbe a' lónak éhomra. A' harmadik pilulának beadása után várjel egy hetet, és ha a' daganat ez alatt el nem oszlik, kezd újjra, és a' mondott mód szerént tsinálj, és adjbe neki ismét három pilulát. Két esztendős tsikónak tsak félennyit, első esztendősnek pedig tsak negyedrészénnyit kell beadni.

Ha a' kantza' hasán, ellés előtt kevéssel, támad daganat *], azt nem szükség' semmivel orvosolni: ellés után magában elmúlik.

Ha a' görhes [sovány], nagyon megzaklatott, vagy húzomos erős munkával eltsigázott, vagy pedig valamely betegségből lábbadozó lovon támad e' féle daganat: annak ez az orvossága: Végy 8. l. matskagyökönke-gyökeret; ugyanannyi sárga tarnitsgyökeret; 4. l. hegyi kappanört; 12. l. fenyőmagot, mind eggyiket porrá törve: ezen porokat össze ögyelítvén, hints belőle napjában háromszor kétkét lótot a' ló' eledele közzé. Ezenkivül tégy a' szügyébe fokkarikát, tartsd jól könnyen emészthető eledelekkel, azomban tsak tsínynyán dolgoztass vele. Annál hamarább eloszlik pedig a' daganat, ha szénamurvát [széna' pelyvás és törekes magvát] főzöl vízben, és ennek levével oly' melegen, a' mint a' kezed elállhattja mosogatod a' daganatot, napjában háromszor **].

24. §.

A' tsikók' kőldökdaganattjáról ***].

Ha a' kis tsikó' kőldöke' környékén daganat támad; ennek, félesztendeig haggy békét; mikor pedig a' tsikó már félesztendős, akkor el kell kötni a' kőldökdaganatot, melly így esikmeg: — Lefogván a' tsikót annak módja szerént, a' daganaton kifeszült bőrt

---

* Az illyen daganatot az Alföldon különös névvel tekenőnek, a' kantzát pedig tekenősnek hijják.

** Rohlwes 3 mérő murvához, 2 [berlini] tseber vizet mond: de úgy láttzik, hogy itt a' szoros mértékre kevés szükség.

*** Köldökszakadás, köldökszállás, — Nabelbruch.

fel kell fogni jól, és arra alól egy jó-erős sínórral hurkot vetvén, rá kell azt húzni emberül, a' mint tsak lehet, és tsomóra [görtsre] kell kötni hogy ki ne óldzon [bomoljon,R], azzal útjára kell botsátni a' tsikót; így majd, a' bőr addig a' meddig el van kötve, elszárad, és leesik, 's azzal a' daganat meggyógyúl.

25. §.

A' Vaszoradaganatról *].

Ez a' daganat többnyire a' vaszorában meggyűlt tisztátalanságtól származik. Ha ezt az ember észreveszi, ki kell a' rúttságot mosni a' vaszorából háromszor napjában meleg vízzel szappannal, míg tsak az, egészszen ki nem tisztúl. Ha pedig a' tisztátalanság a' vaszorában már megtsípősödött, evességet tsinált, 's a' bőrt kirepedeztette: kitakarítván abból a' tisztátalanságot [a' motskot,R], minden nap' egynehányszor hideg vízzel kell kimosni, mígnem a' repedések bégyógyúlnak, és a' daganat eloszlik.

Ha ellenben a' vaszorát tisztának találja az ember, és a' daganat nem nagy: úgy elmúlik az tsupa hideg vizzelvaló gyakori lotsolgatás által. De ha tiszta lévén a' vaszora, a' daganat nagy, mivel' ez is támadhat éppen azon okokból, mellyekből a' heverő: ezt is lehet mikor t. i. a' ló különben egésséges, a' 23-dik §-ben javaslott pilulákkal orvosolni, e' mellett a' hideg vízzel való áztatást, vagy az abban való förösztést, mindaddig fojtatni kell, míg a' daganat el nem oszlik. Nem különben, lehet a' 23-dik §' végén leírt orvoslásmódot is, az itt szóban forgó daganat' gyógyítására elővenni, mikor t. i. a' ló ollyan állapotban van, a' millyenben ott mondódott; tsakhogy illyenkor a' fokkarikát nem a' szügyébe, hanem a' hasa alá kell tenni.

---

* A' nemző tag' tokja, — der Schlauch.

26. §.

A' tsípő' leütődéséről [letöréséről, R.].

Ha a' tsikók valamely ajtón tolakodva nyomúlnak be-, vagy kifelé, könnyen megeshetik, hogy valamelyik az ajtófélbe leüti a' tsípejét, mely abból áll, hogy a' tsikónak még gyenge tsípő tsontja összezúzik [összelapúl, R.]. Ugyanez megtörténhetik az által is, ha a' tsikó a' jégen elsikamúlván a' tsipejére esik. Arra a' lábára a' merről *] a' tsípőtsontja belapúlt, sántit a' tsikó, és a' tsípeje megdagad, mely miatt a' tsontnak belapúlása darabideig meg nem tettzik; de mihelyt a' daganat elmúlik, mindjárt szembetűnik a' leütött tsípőnek félszegsége [lejjebb áll mint a' másik]. Ennek daganattját egynehányszor napjában hideg vízzel kell lotsolgatni; így eloszlik az, és a' sántaság is elmúlik. De a' beütődött tsontnak természeti állását és formáját, soha többé semmimódon visszaadni nem lehet; kár is 'hát rajta ígyekezni, mert az embernek tsakugyan minden munkája füstbe megyen.

27. §.

A' hátúlsó tzombokban és tomporákban való sántaságnak külömböző nemeiről.

Ezek leginkább öt külömböző okokból szoktak származni, úgymint:

1. Ha a' tzomb' belső felén eső húsok [hússzálak, musculi] a' nagy erőlködésben annyira megnyúlnak, hogy a' ló e' miatt megsántúl. A' sántaságnak ezt a' nemét a' következendő jelekről lehet megesmerni. Ha áll a' ló, akkor úgy áll mint rendesen szokott; de ha

* Igen tsudálatos *e* van ebben a' szóban merről [merrúl, melyről, mely felölről) 's több illyenekben, mint erről, 's éppen ollyan *a* ezekben: arról, amarról: mellyeket magyarúl jól és igazán olvasva, vagy két *ee*-t 's két *aa*-t, vagy pedig illyen, görög-, és frantzia-erejű betűket teszen é á; probállja bár valaki — jó Magyar, kéntelen így mondani: aaról, eeről, amaaról, meeről.

megyen, akkor tsak húzza utánna a' lábát, azomban ha a' tzombja' belső felét visgáljuk, úgy találljuk, hogy az megdagadt, ha egésszen nem is, legalább egy hosszan nyúló keskeny daganatot lehet rajta látni, melylyet ha az ember az újja' hegyivel megnyomint, a' ló felemeli a' lábát, mivel' az neki igen keservesen fáj. Ennek orvoslására végy 8. l. ónszivadékot, 4. l. kámforlelket; egy ittze vizet; ezeket elegyítsd össze, és mosogasd vele a' daganatot napjában háromszor. Ezenkívül, ha van közel ollyan méj víz, mely, ha a' ló belé áll, a' daganattját feléri: ebbe kell beléállítani kéttzer napjában egyegy negyedrész óráig. De ha az illyen víz távol esik, nem kell a' lovat oda vezetni, mivel' annak illyenkor a' sok járás ártalmas; hanem tsak áztatgatni kell a' daganatot kéttzer napjában hideg vízzel.

2. Megsántúlhat a' ló a' miatt is, ha a' tzombtsukló valamely erőszak által megmarjúlt, [annak kötelei megtágúltak], mellyet következendő jelekről lehet megesmerni. Mikor megyen a' ló, a' marjúlt lába' alsó részeit egésszen természeti módon mozgattja ugyan, de nem tud vele ollyan nagyokat lépni, mint az egészséges lábával, és valahányszor a' testnek terhe a' marjúlt lábra esik, mikor t. i. a' másik lábát felemeli, mindannyiszor megrázkódik. Néha meg is dagad a' tzombtsukló, és ugyanott nagyobb melegséget lehet érezni, mint egyébütt a' testen; ez mindazáltal nem tsalhatatlan jel, mivel' sántíthat a' ló a' tzombtsuklóról úgy is, ha az a' test' többi részeinél nem melegebb. Az illyen sántaságot, minekutánna kitapogattad, és ráesmertél, így orvosold: Végy 8. l. kámforlelket; ugyanannyi szappanlelket; és 1. l. terpentínolajat; ezeket össze elegyítvén, mosogasd vele a' lovat, azaz tsak a' hibás részt, napjában kéttzer. Ha osztán egy hét, legfeljebb tíz nap alatt jobban kezdlenni: mosogasd 5—6 nap' egymásután, egyszer napjában, azzal az olajokból készült eleggyel, mellyet a' rokkanás ellen rendeltem [7-dik §.]; ha pedig ez a' vele való nemgondolás miatt már megrögzött, és azért, a' közelebb javasolt szerek

nem akarnak rajta fogni: úgy a' tzombtsuklóra fokkarikát kell tenni; így bizonyosan elmúlik a' sántaság.

3. Megsántúl még a' ló a' tzombtsuklójáról úgy is, ha az a' kis in, mely ezen tsukló' közepén a' kontzot [tzombtsontot] a' kereszttsontal [a' tomporában való tsontal] egybefoglalja, valamely nagy erőszak miatt elszakad, vagy talán a' forgótsont [Wirbel] is fészkéből [Pfanne] kifordúl. Ennek legjobb orvossága ez: végy elő egy kést, és nyúzdmeg [fejtsdmeg] a' lovat; különben hóltig vesződik és nyomorog. Mert ha szinte a' forgótsontot fészkébe vissza lehetne is tenni, ezzel a' sántaság el nem múlik; mivel' az elszakadt inat, mely a' két tsontot a' tsuklóban [siklóban] összekötné, soha többé semmi mesterséggel összeforrasztani nem lehet. Elszakadt-é ez az inatska valósággal, vagy nem, azt eleinte, mikor a' ló sántítani kezd, nem lehet megtudni; hanem, ha a' forgófészkéből kifordúlt, úgy a' tsukló mellett bizonyos domborúságot lehet észre venni, mely, mikor a' ló megyen, a' bőr alatt ide 's tova izegmozog.

4. Sántaságot okoz a' lónak hátulsó tzombjában né, ha a' tsúsz vagy fojosó [rheumatismus] is, melynek orvossága ez, hogy az ember a' ló' tzombjába kérőt von.

Végezetre, származhatik a' ló' tzombjában sántaság, görts miatt is, mely ezen tagnak mozgató részeit összehúzza. Ezt így lehet orvosolni: végy 6. l. hegyi kappanőrt; ugyanannyi matskagyökönke-gyökeret; 3. l. asánt-mizgát, [ördögszart]; és 1. l. kámfort: ezeket mézzel felkeverve olly keménységű tésztává, hogy pilulákat lehessen belőlle göngyölgetni, mérd nyóltzfelé, és tsinálj belőlle nyóltz egyenlő nehésségü pilulát, és ezekből adjbe a' lónak napjában kettőt; e' mellett dörgöld a' tzombját napjában háromszor kamforos posztódarabbal.

28. §.

A' hátúlsó térd' tsontgümőjéről *].

Ezt a' hibát a' paraszt ember nem igen esmeri, kit. is azért a' lókupetzek [lótsiszárok] az illyen hibás lovakkal gyakran megtsalnak. Hogy 'hát a' szegény embert az illyen tsalárdság ellen ezentúl bátorságba helyheztessem, leírom itt ezt a' hibát világosan. Ha a' ló' hátúlsó lábának, még pedig tsak az eggyiknek [mert igen ritka eset, hogy mind a' kettőnek ez a' hibája volna] belső felén, éppen ott a' hol a' szártsont végződik és a' térdtsontok kezdődnek, támad a' tsontnak, valamely szembetünő kitsutsorodása, mely némely lovak' lábán ugyan igen tsekély, de némellyekén olyanra is nő, mint egy tyúktojás, [tikmony]; ez az a' tsontgümő [tsontpók], a' melyről itt beszéllünk. Némely ló sántít e' miatt, némelyik nem; azomban az ollyan lovat, melynek ez a' hibája van, ha szinte nem sántít is, megvenni nem tanátsos. Mikor ez a' tsontgümő még tsak kezdetében van, és tsak most akarja magát kiütni: akkor még a' domborúságát nem igen lehet látni, sem érezni, hanem azzal elárúlja magát, hogy a' ló az istállóban, gümősödni kezdő lábával, tsak körömhegyen áll; ha pedig kivezetik, akkor egynehány lepést sántítva tesz', azután pedig illendően megyen. Az illyen sántaság a' kiütni akaró tsontgümőnek tsalhatatlan jele; a' honnan a' lókupetzek [a' vidor Tzigányok] az illyen lovat a' lóvásárban szüntelen mozgásban tartják, hogy a' vevők a' sántaságot észre ne vegyék, mert ha az illyen ló tsak kevés ideig megállapodik is, mikor megindúl, egydarabig ismét sántít.

Ezt a' hibát igen nehéz megorvosolni, és egyedűl való eszköz, mely által ez megeshetik, ha ahhoz értő orvos' keze alá kerűl, az elsütés **]. Ha 'hát valaki

---

* Magyarúl Pók, németűl—Spath: és ha az ollyan hólttetem, tsont; úgy tsontpók: ha pedig tsak hús; úgy, inpók lehet.

** Tólnai a' 143-dik lapon igy szóll erről: Tumor suffraginosus a praecipuis veterinariae magistris pro vitio incurabili habetur; li-

a' tsontgümős lovat egyeberánt megtartani szeretné, legjobb a' gümőjét elsüttetni, ha van közel ahhoz értő Orvos; ha pedig nints, be kell dörgölni a' gümőt három nap' egymásután azzal a' kenettel, mellyet az első tzombtsuklón támadó húsgümő ellen javaslottam [13 dik §. Ott ugyan két praescriptio is van, de ide kettségkívűl az elsőt érti a' Szerző, mely így kezdődik: végy kőrösbogarat 1. n. 'sat. mivel' a' másikról most mindjárt különösen szóll]. Ha a' kenet a' szőrrel eggyütt lehúll, mihelyt a' szőr kinő, ismét bé kell kenni, és így tovább, négyszer, ötször egymásután. Még ennél is jobb pedig, ha a' gümőt azzal a' flastrommal borítodbe, mely a' 13-dik tzikkelyhez adott tóldalékban leíródott. [Ez, a' magyar fordításban, nem tóldalékban, hanem a' 13-dik §' közepén van, és így kezdődik: végy porrá törve hosszú borsot 2. l. 'sat.]. Mindazáltal jegyezzükmeg, hogy ezeknek a' keneteknek ereje tsak abban határozódik, hogy a' sántaságot gyogyítjákmeg, magát pedig a' tsontgümőt gyökeresen elpusztítani éppen nem tudják.

29. §.

A' tsánktsukló' *] vagy hátulsó-térd' pókjairól **].

Ezen a' tsuklón leginkább három hellyen szokott pókja támadni a' lónak, úgymint hátúl a' tsánkja alatt, a' tsuklónak éppen a' közepén, és óldalt a' tsuklón kétfelől [kivűl-belől], de támad még néha pók ennek a' tsuklónak belső felén [a' lába közt] nagyon előre felé is, úgy hogy majd a' tsukló' elejére esik [ezt az Alföldön madár póknak híjják], mely a' lónak minden pókjai közt legveszedelemesebb.

---

cet nonnulli frictionibus cum oleis essentialibus, ungventis mercurialibus, causticis, ferro, vel cultro malum curare frustra adlaborent. — F.

* Lókönyök. — Rec.

** Póknak híjják magyarúl az ottvaló daganatokat. — R.

Ha az ember a' pókot, már az akarmelyik legyen az itt előszámláltak közzűl, mindjárt kezdetében észre veszi: kétszer-háromszor napjában, mosogassa azt meleg halsírral és ezt dörgölje belé a' tenyerével ugyan emberűl. Ha pedig a' pók már megrögzött, úgy ez a' szer nem árt neki semmit; hanem a' 13 dik §-ben javasolt írral [28. §. utól] kell két nap' egymásután bedörgölni és úgy tovább a' mint ott mondottuk; akar pedig a' 13 dik §' tóldalékjában rendelt flastrommal béragasztani [ugyanott].

30. §.

A' tsánkbúbdaganatról.

A' tsánk' búbján szokott, vagy külső ütődéstől, vagy belső okokból, hol kissebb, hol nagyobb, felljebb alább mozgatható daganat [pók] támadni, mellyet ha az ember eleinte mindjárt észre vesz', mosogassa napjában kettszer, égettborral 's szappannal, közbeközbe pedig áztatgassa gyakran hideg vízzel. Ha pedig már megrögzött: úgy végy 8. l. kámforlelket; 1. l. terpentinolajat, és ezeket összevegyítvén, mosogasd vele egyszer napjában a' daganatot. Ha még ez sem akar fogni rajta, mely jele, hogy már felettébb megkeményedett, úgy azzal az írral dörgöldbe egyszer, mellyet a' 10-dik §-ben a' térd' húsgümője ellen rendeltem, és ha egyszeri bédörgöléssel egésszen el nem múlik, minekutánna ez letisztúl róla, még egyszer kendbe.

31. §.

A' szárzóindaganatról.

Ez egy kisded, hosszúkás, puha daganat, mely a' tsánkbúbján alól mintegy két tenyérnyivel hátúl a' szarzóinon [a' gunárnyakon] támad, éppen ott, a' hol a' tsánktsukló alól végződik, mely miatt a' ló néha sántít is. Ezt a' daganatot is a' térd' husgümője ellen rendelt írral kell bédörgölni, és a' bédörgölést mind annyiszor megkell újjítani, míg a' daganatnak legkissebb

nyoma láttzik. Lehet ugyanazt az első tzombtsukló' húsgümöje ellen rendelt flastrommal is raggatni [28. §.]. Ha pedig a' szárzóindaganat annyira megrögzött, hogy ezek vele nem bírnak: úgy egyedúl való szer, melylyel azt meg lehet gyogyítani a' — tűz.

32. §.

A' hátúlsó-lábak' daganattjáról.

Ez a' daganat, mely néha az eggyik, de gyakran mind a' két hátúlsó lábon szokott támadni, rendszerént a' bokán [tsüröktsuklón] feljűl kezdődik, és származik vagy a' hosszás állástól, vagy a' vérből kivált bizonyos nedvességtől. Némely lovakon ez a' daganat tsak tsekély, de némellyeknek a' lábok' szárán végig, és a' tsánktsuklójokon által, egész' a' tzombjokba felhat.

Ha ez a' daganat tsak kitsiny, és még tsak a' boka felett van: úgy el lehet azt oszlatni szorgalmatos mozgás [jártatás], hideg vízben való förösztés vagy mosás, és szalmával való gyakori dörgölés által. Ha pedig már jó-nagy, és a' lábszáron magasra felkúszott [tsúszott, mászott]: úgy, még ezeken kivűl fokkarikát is kell tenni az alfelpofájába arról, mely felől dagadt a' lába, ha mind a' kettő dagadt, mind a' két felől. Ha végezetre a' daganat már a' tsánktsuklón is általkapaszkodott, és egész a' tzombra felhatott: akkor az alfelébe tett fokkarikán kivűl még azokat a' pilulákat is kell beadni a' lónak, mellyeket a' 23 dik §-ben a' hevenyő ellen rendeltem, vagy pedig azt a' port kell eledele közzé hinteni, mellyet ugyanott [8. l. matskagyökönke-gyökér 'sat.] javasoltunk, úgy a' mint ott mondottuk. Nem külömben haszuos ezen daganat ellen a' szénamurva-lével való mosogatás is [23 §.]; mivel' ezen fördőnek fűszerszámos ereje és melegsége az elveszett izgathatóságot [Reitz], mely miatt a' daganatok rendszerént támadni szoktak, ismét helyre állíttja.

Néha az eggyik vagy mind a' két tsánktsukló is megdagad: végy 4. l. ónszivadékot; 2. l. kámforlelket; 1 f. [egy meszej] vizet; mind ezeket össze ele-

gyítvén, mosogasd ezen eleggyel a' daganatot napjában háromszor; és néha dörgöldmeg szalmával.

Ezek a' daganatok néha hirtelen eloszlanak, de egynehány nap múlva, vagy eggyik vagy másik lábon, ismet kiütik magokat. Hogy az ember ezt megakadájoztassa, tegyen a' lónak dagadt lábába fokkarikát, vagy vonjon kérőt [mely helyen, azt Rohlwes nem említi. bizonyosan a' tzombján]; így ne féljen, hogy a' daganat többé vissza jöjjön.

33. §.

A' bokapókokról.

Feljűl a' bokán, éppen mindjárt mellette ennek a' tsuklónak a' szártsont és a' nagy in között mind kivűl mind belől, nem külömben hátúl a' bokatsuklón is támadnak apró, kerek, puha daganatok mellyek pókoknak neveztetnek. Ezeket éppen úgy kell orvovosolni mint a' tsánktsukló' pókjait. [29. §.]

34. §.

A' boddzás lábról vagy tsürökévről.

A' tsürökév bizonyos tsípős vizes nedvesség, mely hátúl a' tsürök' gödréből szivárog kifelé, és a' mely miatt a' láb meg dagad. Ha az ember ezzel tsak könnyen hágy vagy nem jól gyógyítja, mindég tovább harapódzik, utóljára az egész tsüröktsuklót [bokát] elfogja, és a' szárón is felkúsz. Ez ellen ha jókor észre veszed, végy 4 l. közönséges gálitzkövet, ezt olvaszdfel egy ittze vízben, és mosogasd vele a' lábat a' hol boddzás, egynehányszor napjában; így nem soká meggyógyúl.

Ha pedig a' boddza, vagy tsürökév már nagyon el hatalmazott, és az egész tsűg'gödrét, vagy talán már a' bokának egy részét is egésszen elborította: ekkor, tégy a' ló' hátúlsó tzombjába fokkarikát, azomban ha nyár van tsupa fűvet, ha pedig tél, áztatott búzakorpát, és a' mellett tsak kevés szénat adj enni. Minekutánna a' ló három nap' illyen diétát [életmódot, R] tartott, negye-

dik nap' reggel, éhomra, addbe neki e' következendő hajtó [béltisztító,R] pilulát: Végy tiszta áloest 2. l; tiszta borkövet is 2. l; jalappagyökeret 2. n; mindezeket apró porrá törve tsináld szappannal egy pilulává; azomban míg egésszen ki nem tisztúl, mindég a' közelebb mondott eledelekkel kell azt tartani; egy hét múlva ismét lehet neki beadni egy pilulát. Továbbá, a' fokkarikán és a' hashajtón kivűl végy még 6. l. közönséges gálitzkövet; ugyanannyi timsót mindeniket porrá törve, és egy ittze vízben felolvasztva, 's ezzel az olvadékkal áztatgasd a' boddzás hellyeket, napjában háromszor.

A' daganat, mely a' lábon a' boddza miatt támad, magában eloszlik, ha a' boddza meggyógyúl. Ha pedig tsakugyan igen nagy, és annyira megkeményedett vólna, hogy magától el nem akarna oszlani: úgy a' tsüröktsuklóra, körűl, a' meddig a' daganat tart, feljűlről alófelé menő, és egymástól egy hüvelyknyire álló vonásokat kell sütögetni.

Ha pedig a' boddza már annyira megrögzött, hogy miatta veresszeg [verhenyeges,R], vagy kékes húsgümők tsutsorodnak ki, mellyeket némettűl figeszümőltsöknek [Feigewarzen] neveznek; ezeket ahhoz való tüzes késsel kell levagdalni [18-dik §.]; egyébaránt pedig osztán a' boddzát úgy kell orvosolni a' mint közelebb mondám.

35. §.

Ha a' ló' tsürkit a' kötőfékszár kidörgőli vagy kivágja.

Ha a' bőr tsak megsértődik, de egésszen keresztűl nem vágódik: úgy, kinyírvén a' szőrt a' tsűggödörből, tsak hideg vízzel kell a' sebet gyakran lotsolgatni, 's nem sokára meggyógyúl. Ha pedig a' bőr egésszen keresztűl van vágva, úgy a' sebet zőld gyogyító irral [29, 30. lap *] kell kenegetni mindennap' egyszer, és ha

* A' 30-dik lapon, az egy *-os jegyzést fel kell tserélni a' két **-ossal.

genyettség gyülne belé, minden kenés előtt ki kell azt mosni tisztán, meleg vízzel.

Megesik néha, ha a' ló tsürki a' kötőfékszárba beléakad, belekevergődzik, és vagy hamar nem segítnek rajta, vagy magában ismét hamar ki nem akad, hogy a' nagy rángatódzás miatt nem tsak a' bőr keresztül reszelődik, hanem az alatta lévő inak is megsértődnek.

Ha ezt a' sebet tsupa olajokkal, vagy más, tsupa kövérségből álló kenetekkel kötözi az ember, úgy az egész sebet egy újnyi vastagon vagy vastagabban is, kemény kérgesbőr vonjabe, mely osztán sáros útban kidörsölődvén, fáj, és a' lovat a' menésben akadájoztattja. Az illyen kérget a' bőrrel eggyerányosan le kell faragni, és a' sebet tüzes vassal be kell sütni, 's ha osztán a' var, mely a' besütés után rajta formálódik, lesik rólla, a' következendő szerrel kell azt kétszer napjában lotsolgatni. Végy fejér gálitzkövet 2. l; timsót is annyit; 's ezeket egy meszej vízben olvaszdfel.

36. §.

A' fark' nyavajáiról.

Megesik néha, hogy a' ló' farka, eggyik vagy másik ízen eltörik. Ha ez magában meg gyógyúl, jó, úgy nem kell gyógyítni semmivel; de ha megevesedik és a' genyettség a' bőrt általeszi, úgy el kell ott vágni a' ló' farkát és a' sebes végit be kell sütni tüzes vassal.

Néha a' ló' farka alatt valami szalonnagümő [29. lap] támad. Ezt le kell faragni tisztán egész' az egésséges húsig, és a' sebet egynehány nap' egymásután óltatlan mészporral kell behinteni, azután pedig tsak tiszta vízzel kell mosogatni, és tisztán tartani; azomban a' ló' farkát szükség' egykevéssé felemelve valahova akasztani, ne hogy a' súrolódás [dörgölődzés, tsiszálódás, R.] által a' seb ismét kiújjúljon, és a' gyógyúlás hátráltasson, így nem sokára meggyógyúl.

Néha a' ló farktsíkjából bizonyos nedvesség szivá-

rogki, és ósztán varrá válik, mellyet farkrühnek lehet nevezni, mivel' éppen ollyan ragadó, mint a' közönséges rüh; és éppen úgy kell orvosolni is [alább, 40. §.].

37. §.

A' szümőltsről [szömőltsről].

Ez kétféle, száraz és nedves. A' szárazt tsak el kell kötni egy jó-erős tzérna szállal; így elszárad és leesik. A' nedves szümőlts néha ollyan nagyra nő, mint egy fél tyúktojás, veres színü, és a' bőr alatt a' hússal össze van nőve. Ezt ki kell tisztán faragni, azután tüzes vassal be kell a' sebet sütni, és minekutánna a' vara leesik, napjában egyszer óltatlan mésszel kell behinteni. Ha az íllyen szümőlts tsuklóban esik, vígyázni kell, hogy mikor kifaragja az ember, a' tsuklókötelekét a' késsel meg ne sértse.

38. §.

A' kűlső okok miatt támadt daganatokról.

Támadhat a' lovon daganat, esés, ütés [rugás, R.] és bökés [szúrás] miatt; és ha ez az első vagy hátúlsó lábán támad, akarhol, amazon a' lapotzkától, ezen pedig a' tomporától fogva egész' a' körömig, a' ló rendszerént sántít miatta. Az íllyen daganatot napjában háromszor égettborral 's szappannal kell mosogatni, és néha hideg vízzel áztatni; így nem sokára eloszlik.

39. §.

A' tüzes kelésekről.

A' tüzes kelés ollyan kerek domború daganattal kezdődik, mellyen a' bőr nagyon ki van feszűlve és igen tüzes. Az íllyen daganatot egyszer napjában lúdsírral, ha a' nints, disznósírral, ha a' sints, sajtalan vajjal kell bedörgölni. Ha osztán puha hellyet vesz' az ember észre rajta, a' hol a' genyettség ki akar rontani, ott egy

hegyes késsel meg kell fokasztani, még pedig, a' mi már tudnivaló, úgy, hogy a' nyílás tsorgóra álljon 's a' rúttságnak szabad kifojása legyen, azután ki kell belőlle a' meggyűlt matériát nyomogatni és vígyázni kell hogy a' seb' szája addig be ne gyógyúljon, míg az egésszen ki nem tisztúl; azomban az említett sírok közzűl eggyikkel vagy másikkal való kenegetést fojtatni kell mind addig, míg a' kelés tökélletesen meggyógyúl.

40. §.

A' rühről vagy koszról.

A' rüh apró pattanások, persenések által adjaki magát a' bőrön, mellyeknek összefutott genyettségéből osztán koszmók, varak formálódnak. Mihelyt ezt az ember a' lovon észreveszi, külön istállóba kell a' lovat kötni, hogy a' rüh a' többire el ne ragadjon, azután árpadarával kell abrakolni bőven; mivel' a' rüh sovargás [koplalás] mellett igen nehezen gyógyúl, mivel' többnyire származva is a' koplalástól és rossz éléstől származik. De eret vágni a' lovon, mint sokan szokták, éppen nem kell; hanem e' következendő porból nem árt napjában háromszor kétkét lótot az abrakja közzé hinteni: 8 l. büdöskő, ugyanannyi piskóltz, 4. l. borkősó, 6. l. sárga tarnitsgyökér, ugyanannyi fenyőmag; mindezek porrá törve, és össze elegyítve. Minekutánna a' ló 5—6 nap' jól élt, végy 4. l. büdöskövet, ugyanannyi tiszta salétromot, mindeniket liszté törve, és ezeket lenmagolajjal tsináld híg kenetté, 's kendbe vele a' lovat mindenütt mereűl a' hol rühes, és két nap' úgy hagyván, harmadik nap' pedig tyúkganéból és hamuból, mindeniket egyenlő mértékbe véve, tiszta vízzel jó-erős lúgot főzvén, [felforrása után főzni kell legalább egy fertály óráig] mikor annyira hűl, hogy már lágymeleg, le kell vele mosni a' kenetet. Ha egyszeri kenésre a' bőr egésszen meg nem tisztúl, másodszor is be kell kenni ott a' hol még persegések láttzanak. Vagy pedig másképp' —

Végy terpentinolajat és disznósirt egyenlő mértékben, és kenetet tsinálván belőle ezzel dörgöldbe a' rühes hellyeket mind addig, míg a' bőr a' persegésektől egésszen megtisztúl; akkor mosdle rólla fekete [vagy, akarmíllyen, R.] szappannal. Akar pedig —

Dörgöldbe a' rühes hellyeket kénesőkenettel, 's harmadnap' múlva mosdle rólla lúggal. Akarmelyik kenettel orvoslod, nem árt a' lónak, mihelyt a' rüh kiüt rajta, egy fokkarikát tenni a' hasa alá [a' hasára, R.].

A' lószerszámot és mindent valami a' lóhoz hozzá ért meg kell tisztogatni emberűl. A' szíjjszerszámot legjobb egy darabig tiszta vízbe áztatni, akkor lúggal megmosni, és mikor jól megszikkad, halsírral megkenni. A' mi mosnivaló, mint pokrótz, hara, ízzasztó [nyeregpokrótz, R.], madzaggyeplő, kenderhám 'sat, azt mind ki kell mosni ugyan emberűl. A' mi vas, p. o. zabolát, lántzokat, vakarót, 'sat. ki kell égetni. A' nyereg-, és hámvánkosokat [ez, német-szerszám] meg kell újjítani. Kefét, seprőt, sat. meg kell tisztogatni jól, [jobb megégetni]. Még a' jászolt, a' rátsot [takarmány-sarogját], sőt a' falat is, mely mellett a' rühes lovak állottak, a' hidlást is meg kell súrolni lúggal erőssen, és azután mindeggyiket be kell meszelni. Mert valósággal könnyebb a' lovat a' rühből kigyógyítani, mint meg óltalmazni, hogy az rá ne ragadjon, és ez az oka, hogy némely istallókból, sőt egész Helységekből is a' rühet ki nem lehet írtani.

41. §.

A' Viszketegségről.

Ha a' lónak viszket a' bőre, dörgölődzik, azomban semmi persenéseket, pattanásokat nem lehet rajta látni, és külömben is jó húsban van: botsásski a' nyakeréből egy ittze vért, és a' viszketeges hellyeket mosogasd eleinte egynehány nap' szappanos vízzel, azután pedig tsak tiszta vízzel. Ha nyárban történik ez a' baja, és van az embernek módja benne förösztení a' lo-

vat [van mód a' förösztésben, R.], meg kell azt förösz-teni [ísztatni] mindennap' egyszer. Ha pedig apró kelések vagy pattanások vagynak a' bőrön, azokat a' hellyeket, hol ezek kiadják magokat, be kell kenni az-zal a' büdöskőből, salétromból, és lenmagolajból készült kenettel, mellyet a' közelebbi §-ben javaslottam; azután le kell azt mosni meleg vízzel szappannal [de mikor? nem mondja: kéttségkivül harmadnapra, mint felljebb mondotta].

Leggyakrabban szokott ez a' viszketegség a' ló' farkán támadni, mellyet is azért a' ló, ha tsak módját ejtheti, mindég dörgöl és köszörül valamihez. Ennek a' viszketegségnek oka, a' bőr' tisztátalansága, mellyel többnyire keveset gondolnak. Gyógyítása' módja pedig ez: A' szőrt a' ló' farkán barázdánként elválogatván, hogy az ember attól a' bőrhöz hozzá térjen, a' bőrt meg kell mosni tisztán szappanos meleg vízzel, kefével, azután napjában kétszer sós vízzel kell lotsolgatni. Ha pedig ez a' nyavaja már nagyon elhatalmazván, ez a' szer rajta nem akarna fogni: ott a' hol a' viszketegség van, megmosván elősször tisztán a' bőrt, meg kell azt hasogatni egy jó-éles késsel, apró és sürű mettszéseket tévén rajta fark' hosszába, és minekutánna a' vér a' sebből jól kifojt, le kell azt arról mosni tisztán. [Ezt a' munkát [operatiot] a' szerző itt Kauterizálásnak nevezi; talán hibásan, mivel' ez a' név, a' szó' értelme szerént is, égetést teszen, és ebben a' jelentésben is szokták ezt venni a' seborvosok mindenkor, értvén rajta vagy tulajdonképen való sütögetést tüzes vassal, vagy pedig, úgy nevezett égető, azaz erős tsípő szerekkel való széjjel etetését a' test' valamely össze álló [solida] részének].

42. §.

A' tetvekről.

Ezek rendszerént az eléhezett, vagy tartós betegség miatt elsoványodott lovakon szoktak megteremni; azért is, szüksség' őket [a' lovakat, R.] elősször jól és kedvezően

tartani, azután a' szőrökre ittott büdöskővel készült nápolyi kenetet kenvén, el kell azt rajta dörgölni egy szalmatsutakkal. Ez a' tetveket 12 óra alatt mind megöli; másnap' osztán le lehet mosni meleg vízzel, szappannal.

43. §.

A' bőr alatt való mirígydaganatokról [Wurm].

Ezek külömbféleképpen ütikki magokat. Néha kerek és domború daganatok [Beulen] támadnak a' test' külömböző részein: mellyek kifokadván veszett genyettség [Jauche, és nem Eiter] foj belőlök. Némely lovakon hosszúkas daganatok támadnak, mellyek néha kifakadoznak, de néha nem. Megesik néha az is, hogy a' testnek valamely része egésszen megdagad és osztán apró pattanások támadnak rajta [felomlik], mellyek mindég továbbtovább harapódznak. Végezetre némely lovakon magas domború daganatok támadnak, de a' mellyek nem fakadoznakki.

Mihelyt ezen jelek közzül valamellyiket észre veszi az ember, külön istállóba kell a' lovat kötni, hogy a' nyavaját a' többire el ne ragassza, mert ragadó, azután jó és egésséges eledellel kell azt tartani, még pedig gazdagon, és háromszor napjában, két lótonként, e' következendő port kell az eledele közzé hinteni: Ammoniak-mizga 8. l, piskóltzmáj 4. l, sárga kénpiskóltz 2. n, sárga tarnitsgyökér 4. l, vízi bösövény is 4. l, mind lisztporrá [fain porrá] törve, és össze elegyítve. Hanem a' ló eledelét mindenkor meg kell először vízzel paráholni [hinteni], és úgy kell a' port ráhinteni, hogy ragadjon; külömben lefújja róla, mert nem igen szereti.

Ha ez a' por elfogy, egy heti pihenés után, ha szükséges, ismét kell készíttetni ugyanannyit, és hasonlóképpen kell vele bánni, sőt ha másodszor is elfogyott, és még sem gyógyúlt meg a' ló egésszen, ismét pihenvén egy hetet, harmadszor is újjra kell kezdeni, mert rendszerént kéthárom ízbeli porozást is fel vár [megkí-

ván, R.], míg tökéletesen kiépül. —Kivülről pedig ezeket szükség' a' mirígydaganatos lovak körül elkövetni:—

1. Ha kerek és domború kelevények által adjaki magát a' nyavaja, és ezek kifakadoznak 's veszett genyetstség [év*] foj belőlök: ezeket mindenütt tüzes vassal kell besütögetni, és ha a' var, mely a' sütés után vonúl rájok, lehúll, be kell kenni a' sebet mindennap' egyszer színgyantával [színszúrokkal, hajokenő, theer].

2. Ha pedig a' mirígybetegség hosszúkás daganatokkal állelő, és ezek kifakadoznak: mindennap' óltatlan mésszel kell őket [azokat, R.] béhinteni, míg tsak jófele, azaz fejér, és sűrű genyettség nem jő belőllök; azután színgyantával egésszen be lehet gyógyítani.

3. Éppen ezt lehet tsinálni akkor is, mikor a' mirígybetegség miatt a' testnek valamely része megdagadván, azon sok apró kelevények támadnak. [Hát a' negyedik esetben, mellyet e' tzikkely' elején feltesz' a' Szerző, mit kell kivülről tsinálni? Semmit sem mond; és így semmit sem kell].

4. Minden esetben hasznos pedig ezen nyavajának mindjárt a' kezdetében egy fokkarikát tenni a' ló' hasa alá [hasára], eggyet pedig a' szügyébe, és azt ott hagyni 14—16 napig.

Végezetre, ha ebben a' nyavajában a' lónak valamelyik órjukából bizonyos nyálkás nedvesség foj, 's ugyanazon az óldalon az állkaptzája alatt kemény tsomók támadnak: tsak meg kell nyúzni [fejteni] minél előbb; mivel' illyenkor már a' mirígybetegséggel, a' takony, vagy taknyosság [szopornyitza] is össze kaptsolván magát, a' meggyógyítás többé lehetetlen.

44. §.

A' ló' marján támadt daganatról.

A' ló' marján hol eggyik hol másik felől, hol egyszerre mind a' kétfelől is, szokott daganat támadni, mely lassanlassan megnő, azután kifakad és vékony sűlt [!] genyettség foj belőle. Ezt így orvosold: Kikeres-

* Év = veszett genyettség; attól: éves: a' Pinduson = esztendő! talán a' német ewig-től?

vén a' genyettségtsatornának méjséget és menetelét egy jó-erős strimfli [harisnya, botos, német-kaptza, R.] kötő tővel [darab dróttal], egy éles késsel hasítsdki a' bőrt az eránt egész' fenékig, azután megkotorászván az újjoddal, ha nintsenek-é óldaltsatornák is kétfelől, ha találsz, ezeket is hasogasd ki, mindeniket fenékig [valameddig nyúlik], és hadd fojjon a' vére míg el nem áll; ekkor törölgeśdmeg a' sebet a' vértől tisztán és fédezdbe száraz tsepűvel. Másnap' az aludt [alutt] vért szépen gyengédeden kimosván a' sebből, borógaśdbe ezt zöld gyógyító írral békent tsepűvel 's azután is így bánj vele, míg meggyógyúl. Hogy a' kiszivárgó genyettségtől mindennap' tisztán meg kell mosni a' sebet; mivel' ez a' gyógyúlást szemlátomást késleltetné, már ezt talán felesleg való is említeni.

45 §.

A' [sérelem által lett, R] sebekről általjában.

Akar kitsiny akar nagy legyen a' seb, ha tsak a' hús van megsértve, és a' genyettségnek szabad kifojása van, nem kell annak semmi más orvosság tsak hideg vízzel kell gyakran lotsolgatni.

Ha pedig tsontok, kötőlékek vagy inak is sértődtek meg: végy 2. l. mirha essentziát; ugyanannyi áloesesszentziát; 2. n. terpentinolajat; ezeket elegyítsd össze, és puha tsepűt mártván belé, tedd azt a' megsértett tsontra, vagy inra, a' sebnek többi részét pedig tsak száraz tsepűvel rakdbe, 's úgy kösdbe.

Ha tsukló sértődött meg, és a' sebből sárga víz fojdogál, mellyet tsuklóvíznek [Gliedwasser] neveznek, ez igen veszedelmes. Illyenkor, végy onszivadékot 1. f. és olvaszdfel egy ittze vizben; ebből annyit, a' mennyi egyszerre elégséges egy tsuporban [bögrében] megmelegítvén, de tsak úgy, hogy lágymeleg legyen, mosogasd vele a' daganatot, mert az illyen seb mindenkor nagy daganattal jár eggyütt. Ha osztán a' tsuklóvíz' fojása eláll, tsak disznósírral kell a' daganatot egyszer napjában kenegetni, vagy pedig, a' mi

még jobb, a' maholazilíz és babérolaj egyenlő [p. o. mindenikből 8. l.] összekevert írral, így eloszlik az nem sokára. Magához a' sebhez nem kell nyúlni, vagy valamit belédugni, mivel' ez által a' tsuklóvíz ismét könnyen elindúlhatna.

Az illyen sebet, ha az első lábon van, a' lapotzkának, ha a' hátúlsón, a' tomporának elszáradása [Schwind] szokta követni. Ez ellen végy 2 n kőrösbogarat porrá törve, ezt keverd össze 6. l. disznósírral, 's dörgöldbe vele a' száradni [fogyni] kezdő tagot egyszer.

Van példa rá elég hogy a' ló kerítésen vagy sövényen akarván általugrani: és megakadván karóba esik, 's a' béle kiomlik. Illyenkor a' lovat le kell fogni, a' bélit a' jukon vissza kell nyomni, és egy jó erős ['sákvarró] tőt és egy erős 'sineget [ispárgát] elővévén, be kell azt varni úgy hogy az őltések egy újnyi távolságra legyenek egymástól; nem tsak a' bőrbe kell pedig őlteni, hanem a' hústis hozzá kell fogni, nem is fojtában kell őltögetni, hanem mindenik őltést meg kell kötni tsomóra [görtsre] és a' másikat úgy kell ismét újjra kezdeni. Azután három nap' egymásután szüntelen kell a' seb' környékét hideg vízzel lotsolgatni, így nem tüzessedik-, és nem dagadmeg; azután elég napjában egynehányszor áztatni meg. A' lónak pedig az egész gyógyítás alatt, se szénát, se szalmát nem kell adni, hanem tsak zabot, áztatott búzakorpával elegyítve.

46. §.

A' ló lábtsontja [lába' szára'] eltöréséről.

Ha a' ló' lába eltörik, legtanátsosabb azt mindjárt megnyúzni; mivel' a' lovak' tört tsontját, sok okoknál fogva [okok miatt, R.] meggyógyítani lehetetlen *].

* Ez, többnyire, de nem általjában igaz.

II. SZAKASZ.

A' Lovak' Belső Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről és orvoslásáról.

47. §.

A' bélrágásról, vagy bélgörtsről [Kőldöktsömörről?].

Ennek a' nyavajának következendő jelei vagynak. A' ló az ételre ügyet sem vét, [nem is igyel], az első lábával kapáll, lefekszik, és keservesen néz hátra a' hasára; eleinte, betegsége' kezdetében, nem marad soká fekve egy végtében, hanem gyakran felfelugrik; de ha a' nyavaja súllyosodik, akkor nem csak lefekszik, hanem rug-kapáll mind a' négy lábával és a' fejét rázza 's hengergődzik.

Ha az ember a' lovon ezeket a' jeleket tapasztalja: ki kell a' nyakeréből botsátani egy ittze vért, és egy jó-összemarok szikfűvet egy ittze vízben megfőzvén és a' levét, mikor meghűl, leszűrvén, tőlteni kell közzé félmeszej lenmagolajat, [ha lehet kapni hamarjában, nem árt belevetni 2. l. salétromot is], és ezt le kell tőlteni a' torkán. Ha patika van közel, még hasznosabb 1. l. asántmízgát olvasztanifel forró vízben [annyiban, mennyi annak felolvasztására elégséges], 's ehhez 1. l. salétromot kavarni, és a' 2. l. salétrom helyett ezt az elegyet tőlteni a' szikfűlé közzé, mellyet az ember a' lónak be akar adni. De akar így, akar amúgy készűljön az ital, míg az készűl, addig meg kell a' lovat kristélyozni, [béltisztító szert kell a' bélibe fetskendeni] mely így esik meg: —

Három [nem össze, hanem fél] marok szikfűvirágot, és ugyanannyi májvalevelet [papsajt, vagy ziliz, mindegy a' haszna], két pint vízben megfőzvén, és a' levét leszűrvén, mikor az annyira hűl, hogy már tsak lágymeleg, másfél mezejt belőlle tőlts a' bélfetskendőbe [kristélyozába, bélfetskendezőbe, R.], és 2. l. lenmagolajat is elegyítvén közzé, fetskendezdbe [fetskendeztesdbe *] a' ló' bélibe, még foganatosabb lessz, ha 2. n. felolvasztott asantmizgát [mézgét, mézget, mézgát], vagy 1. n. kámfort is elegyítessz közzé. De minekelőtte a' befetskendés megesne, türje-[gyűrje-]fel valaki az ingét a' jobb karján, és körmeit szépen elvagdalván, hogy azokkal a' belet meg ne sértse, 's egész karját lenmagolajjal megkenvén, nyúljonbe a' lónak végbelébe, és a' ganét húzzaki annyiról, a' menynyire tsak beér. — Ha húzomosan tart a' bélfájás, minden félórában egyszer kell a' ló' bélibe fetskendeni a' közelebb leírt mód szerént, és minden két órában egyszer adni be neki a' feljebb említett italt.

A' fetskendő-szerrel a' barmokon sok nyavajákban jó móddal, és hirtelen lehet segíteni, úgy hogy e' nélkűl sok darab marhát lehetetlen vólna a' haláltól megmenteni. Igen hasznos vólna 'hát ha minden Helység, közönséges költségen egy bélfetskendőt szerezne, és a' pásztorokat rászorítanák, hogy az ezzel való bánást megtanúlják **]. Egy jó-erős fetskendőnek bádogpléhből, megtzínezve, mintegy 20 garas az ára [1802-ben, Burkusországban, a' Burkus pénz szerént].

Ha abban nints módja valakinek hogy íllyen nya-

---

* Jé, — be fertelmes! Nemzetem' nyelvében e' féle ezer-meg-ezer é-ket egy rendbe kéntelenséggel tennem, terepély feszes nyelvemet, rendes természete ellen merevetten lefektetve, és nem nemes mérséklettel, le és felemelgetve, beszélnem, 's egy teménytelen é-sereget, 's e' szerént, egész ékes beszédemet, egyébként elég nemes, de éppen nem kellemetes nyelvén Nemzetemnek, nyelvemnek lepenyes merevettségével elnyefegnem! — nyem, nyem, nyem.

** Soká lessz az; pedig jó vólna: mindazáltal, találkozhatik okos Pásztor is.

vajájában a' lónak fetskendőszert adhasson, az is használ, ha a' ganét a' végbélből a' felljebb mondott mód szerént kitisztítván, egy tyúktojásnyi nagyságu szappan laptát [pilulának mondja a' Szerző, de már ez pilának is beillik], lenmagolajjal beken, azonfeljűl sóval behint, és azt a' végbélbe, a' meddig tsak benyúlhat bedugja. Ezt osztán, mihelyt a' ló egyébbel eggyütt kierőlködi, újjra békenvén olajjal, és béhintvén sóval, ismét bé kell dugni, és így tovább, míg tsak a' bélfájás el nem múlik.

Ha a' szappanlapta a' dugúlást [Verstopfung] meg nem akarja indítani: vágjon az ember egy másfel talpnyi hosszaságu egyenes boddzafavesszőt, ollyan vastagságut mint a' hüvelykújja, ezt sikárolja-[simíttsa-] meg szépen, és a' belét [bélit, R.] kitolván, tekerjen az eggyik végibe eltörött tserép pipát, és azt dohánnyal megtőltvén, 's rágyújtván, a' pipaszár' másik végit dugja a' lónak már kiürített végbélibe. Így a' ló majd a' végbelen ki-'s-be járó levegő által szipákolni fog, és a' beszítt füstnek ingerlése a' belet megindíttja; ha pedig a' ló' magától nem szipákolna, fújja valaki a' füstőt a' boddzatsőn a' végbélibe, és valahányszor gané tolakodik előre [vagyis inkább, a' lónak legyen mondva, hátra, a' végbélbe], mindannyiszor ki kell azt venni.

Néha a' bélrágást hasmenéstől kapja a' ló. Illyenkor is lehet a' szikfűléből, és lenmagolajból készült italt a' lónak beadni; de fetskendőszerre, latnivaló, hogy szükség nints.

48. §.

A' vizelletrekedésről, és az abból származó bélfájásról.

Ennek jegyei ímezek: A' ló gyakran ollyan állásba helyhezteti magát, mint ha huggyozni akarna, de nem tud; azután lefekszik, rugkapáll, ismét felugrik, és huggyozni akar.

Ha ezeket a' jeleket tapasztalod: törjmeg téltúl két marok petrešejem magot, főzdmeg azt egy ittze

vízben, és ha meghűl, 2. l. salétromot is olvasztván fel benne, addbe azt a' lónak egyszerre. E' mellett, a' ganét elősször a' végbélből kiszedvén, fetskendezzbe neki, minden órában egyszer, szikfűvirágból, máj-valevélből, és olajból készűlt béltisztító szert, [47. §.] ½. n. porrá tört kámfort is tévén a' közzé mindenkor. Ha a' nyavaja két óránál tovább tartana, akkor botsássa ki a' ló' nyakeréből egy ittze vért, és az említett italnak béadását 's a' fetskendezést fojtasd tovább is, ezt minden orában egyszer, amazt pedig két óránként, mindaddig, míg meg nem gyógyúl.

Ha valami juhakol van közel, nem árt a' lovat abba vezetni, és a' juhganét, ott a' hova állitódik, alatta felbizgatni, hogy annak gőze a' ló' hasa alá felpárologjon, ez a' vizelletrekedésnek szokszor egész orvossága.

49. §.

A' lovak' egeréről.

Ha a' ló köhögni kezd, az álla alatt lévő ikrás húsok megdagadnak, szemei könyveznek és tsipások: úgy a' lónak egere van. Ezen nyavajában, néha megtartja a' ló szokott vidámságát 's elevenségét, és jó ízüen eszik, néha nem: néha foj az órrából valami náthamatéria, néha nem.

Ha vidor a' nathás ló és a' náthamatéria alkalmatlankodás nélkűl fojdogál az órrából, 's jóizün eszik: tsak az az orvossága, hogy a' kemény munkától meg kell kímélleni, a' meghűléstől óltalmazni, és meg kell jártatni, vagy vezetgetni mindenap', 's jól tartani.

Ha pedig jóizün eszik, de a' náthamatéria nem akar fojni az órrából: végy sárga tarnitsgyökeret, fenyőmagot, bakszarvu lepkeszeg-magot, mindeggyikből 8. l; ezeket porrá törvén és összeelegyitvén, hints belőle, napjában háromszor, egyegy evőkanállal a' ló' eledele közzé, ezt elősször vízzel megparáholván, hogy a' ló a' port, mellyet nem örömest eszik, róla le ne fúhassa.

Ha végezetre a' ló már enni sem akarna: úgy a' most említett port mézzel felkevervén tsinálj belőlle híg-írat, [Lattwerge; ha a' méz sűrű, elébb meg kell hígítani vízzel], és ebből háromszor napjában, egyegy tyúktojásnyit kenj a' ló' nyelvére egy lapitzkával.

Télben az egeres lovat téltúl meglangyosított [enyhűlt, R.] vízzel kell itatni.

50. §.

A' taknyosságról vagy szopornyitzáról.

Taknyosnak, vagy szopornyitzásnak nevezzük az ollyan lovat, mellynek, tsak eggyik órajukából, bizonyos nyálkás nedvesség foj, [mely eleinte fejéres, vagy szürkés színü, és igen híg, azután sűrűbb lessz, és barna, sárgás, utóljára megzöldül, és büdös], azomban az álla alatt, azon az oldalon, mely felől az órrajuka foj, egy, vagy több megkeményedett mirígybogok [görtsök, tsomók] találtatnak, és belől az órra' közfala felomlott [rakva van apró kelevényekkel, fekélyekkel], és ki van sebessedve.

Mihelyt az ember ezeket a' jeleket a' ló körül megsejdíti, külön kell azt mindjárt a' többitől választani, hogy ezt a' veszedelmes ragadó nyavaját azokra is el ne ragassza; nem tsak, hanem mindent, valami tsak ezen a' lovon vólt, pokrótzot, nyerget, hámot, kantárt, 'sat. ki kell takarítani az istállóból, és azokat soha többé más lóra adni nem kell; sőt még az edényt is, melyből ivott [itt], és a' jászlot, melyből evett [ett], erős lúggal meg kell súrolni emberül. Egyéberánt —

Ha a' szopornyitzás [taknyos] ló még fiatal, jó hús-ban van, és az órrajuka még nem sebessedett ki, vagy apró pattanások benne nintsenek, és ha a' gyógyításával még szerentsét akarsz próbálni, megpróbálhatod e' következendő módot. Végy 4. l. ammoniák-mizgát, 4. l. büdöskővirágot, 2. n. sárga kénpiskóltzot, 2. l. piskóltzmájjat, 2. l. asántmizgát, 4. l. sárga tarnitsgyökeret, 4. l. fenyőmagot, mind lisztporrá törve, és öszszeelegyítve. —

Ha pedig ezt drágállanád, végy 4. l. ammoniák-mizgát, 6. l. büdöskövet, 8. l. piskóltzot, 2. l. azántmizgát, 4. l. sárga tarnitsgyökeret, 4. l. fenyőmagot, mind apró porrá törve és összekeverve; és akar ebből, akar ama másik porból hints a' lónak elébb megnedvesített eledele közzé napjában háromszor két-két lótot, azomban tégy a' szügyébe és a' hasa alá egyegy fokkarikát. Míg a' ló ezen orvossággal él, jó és egésséges eledelekkel kell tartani, a' míllyen különösen az árpadara, még pedig gazdagon.

De ha a' gyógyítás' ideje alatt az órrában pattanások [szökések!] támadnak, és az abból kiszivárgó nyálka között vér is van, a' mire szorgalmatosan vígyázni kell, úgy tsak vezesd fére, áss neki gödröt, üsdfőbe, és temesd el szőröstől-bőröstől; mivel' íllyenkor már segíteni rajta többé nem lehet.

51. §.

A' tüdőgyúladásról.

Ez a' nyavaja elősször is száraz köhögésen kezdődik, mely azután némelyik lovat elhagyja, némelyiket még jobban utóléri; a' ló szomorú, fejét, nyakát elereszti, az étel nem kell neki, szája forró, és száraz, szaporán lélekzik, órrajukait nagyon felnyitogatja, horpasza úgy jár mint a' fúvó; elgyengűl, és mentében tántorog, kivált' a' hátúljára, és ha az ember, tenyerét balfelől a' lapotzkája megett alól az óldalbordáira teszi, a' szíve dobogását *] nyilván megérzi **]; végé-

---

* Némellyek, a' többek közt Waldinger azt mondják, hogy nem a' szív', hanem tsak a' lüktető' dobogását lehet ollyankor érezni.

** Többnyire mindenKováts, Lókurúsoló, és fanyelű [selejtes, R.] Baromorvos mirigyes nyavajának, [egérnek] tartják ezt a' betegséget, mely a' lónak tüdejére szállott volna; a' honnan ezt etzetből, faolajból, borsból, borókából, retekből, 'sat. készült feláztató-italokkal orvosolják; ollyan hiszemben lévén, hogy ezek a' mirigymatériát a' tüdőről feláztatják, de ennek a' kúrának rendszerént lóhalál a' vége. — Rohlwes.

zetre, valamíg ez a' nyavalya tart, a' ló le nem fekszik.

Mihelyt ezen jelek kezdik magokat mutogatni a' lovon: tüstént botsássa ki a' nyakeréből egy ittze vért, és nyiss a' szügyén fojósebet. Ezenkivül —

Végy 6. l. salétromot; 8. l. Glaubersót [Kénsavanyú szeksót *]; 4. l. édes hígviritzgyökeret, mind porrá tőrve; ezeket mézzel összekevervén, hígírnak [liktáriomnak], minden 6 órában egyszer; kétkét lótot kenj a' ló' nyelvére belőlle egy kis lapitzkával. Továbbá —

Végy 3. marok szikfüvet; ugyanannyi májvalevelet; főzdmeg a' kettőt eggyütt 6. ittze vízben, azután a' levét szűrdle, vess bele 4. l. salétromot; és ezt lágymelegen, másfél meszejenként, minden 6. órában egyszer fetskendezd a' ló' belébe, kétkét lót lenmagolajat is tőltvén mindeggyik másfél meszej közzé a' fetskendőbe. De —

Ha mindezekkel is a' szívdobogása másnapra, [24 óra alatt] nem tsendesedett, annyival inkább, ha az még erősseben vér, mint az előtt: másnap' ismét botsásski a' nyakeréből egy ittze vért. Ugyanezt tselekedd harmadik nap' is, ha még is keményen kótog [dobog, R.] a' szív; sőt ekkor, nyiss még a' hátúlsó tzombján is egy fojósebet, fokkarikat tévén oda. Ha a' ló jó erőben és jó húsban van, és a' szívverése mégsem tsilapodott: lehet még egyszer, és utóljára negyedik nap' is eretvágni rajta ['s egy ittze vérét ismét kibotsátani]. Mindezek mellett pedig, ha ugyanennyi ér-, és fojóseb-nyitogatásra szükség' lenne, —

A' felljebb említett hígír' és fetskendőszer' beadását, hat óránként, a' mint mondottuk, második, harmadik, 'sat. nap' is fojtatni kell mindaddig, míg a' fellázzadt szívdobogás nem tsilapodik. Mihelyt pedig tsilapodik, [gyengébben, és ritkábban üt] és a' ló vidorúl **],

* Nemz. G. XXX. 62 lap. ** Jegyzés.

** Nem: hanem, vagy — vidorodik, vagy vidámúl. — R.

's az ételhez kedve jő: elég napjában tsak kétszer adnibe neki mind hígírat, mind fetskendezőszert; hanem illyenkor osztán, a' fetskendezőszerből ki lehet hagyni a' salétromot, a' hígírhoz pedig, [t. i. annyihoz, a' mennyi a' felljebbi orvosi rendelés szerént egyszerre készítődik, nem pedig minden dózishoz, minden kétkét lóthoz] ½. l. porrá tört kámfort kell elegyíteni.

Ha ellenben a' nyavaja hatod', vagy heted' napra sem tágít [mert néha 10—12 nap', sőt van példa, hogy 20, 's több nap' is eltart], ha a' ló fogait tsikorgattja, szája tajtékzik, hasán, vagy hátúlső lábain, vagy másutt a' testén daganat támad, és a' ló igen erőtlen: már ekkor a' betegség' tulajdonsága változott, és így az orvosláson is változtatni kell.

Végy tehát porrá törve, matskagyökönke-gyökeret, hegyi kappanőrt, sárga tarnitsgyökeret, mindenikből négynégy lótot, továbbá, 8. l. terjéket, 1. l. híg opiomot; ezeket bodzabogyólével tsináld írrá, és minden 6. órában egyszer kenj a' ló' nyelvére belőlle 3. l. Ha jobban kezd lenni utánna, azaz, ritkábban lélekzik a' horpasza, nem jár ollyan sebessen ki-'s-be, tekintete vidorodik, éte megjő, annyival inkább, ha le is fekszik, 's tsendesen nyugszik, mely az egésség' megfordulásának legbizonyosabb jele; akkor a' híg ópiomot ki lehet hagyni az orvosságából. A' mi pedig a' fetskendezést illeti, azt itt is szintúgy el kell követni minden 6. órában egyszer, a' mint felljebb mondottuk, mindaddig míg tsak a' ló tökélletesen meg nem gyógyúl. A' mi a' ló' hasán vagy hátúlső lábain 'sat. támadt daganatokat nézi, ezek magokban eloszlanak, ha a' ló, a' betegségből kiépűl, és gyakran megjártattják vagy vezetgetik [mozgásban tartják]. — Végezetre —

A' gondviseléséről az illyen nyavajában lévő lónak ezeket szükség' megjegyezni:

Víz, legyen előtte mindenkor dészával [tseberrel] hogy akkor ihasson, a' mikor neki tettzik. De mivel' az illyen lovat a' meghűléstől, mely annak igen ártal-

mas, szorgalmatosan óltalmazni kell: ha tél van, és a' víz hideg, meg kell azt elébb téltúl enyhíteni, [lagymatagítani] és úgy kell elébe tenni. Ugyanezen az okon meleg istállóba kell a' lovat kötni, száraz szalmából kell alljját vetni, és szüntelen száraz pokróttzal betakarva tartani; hogy az istálló gőzös ne legyen, és ottanottan kiszellőztetődjön, már az tudnivaló. Ezenkivűl, ha ízzad a' ló, úgy kéttszer napjában az egész testét mereűl, ha pedig a' lábai hidegek, a' mi ezen betegségben néha meg szokott esni, ezeket napjában háromszor, négyszer is, jól [keményen és sokáig] meg kell dörgölni száraz szalmával. A' mi továbbá eledelét illeti: mihelyt vidorodik, és az éte megjő, [az abrakra konyít], enni kell adni, még pedig, ha ollyan idő van, hogy fűvet lehet kapni, legjobb azt vetni elébe; sőt ha szép idő van, még jobb, ha maga megy' a' legelőre, és ott eszik. Az is igen hasznos, ha az ember az íllyen nyavajás lónak barna fodor [borzas] káposzta-levelet [Brassica oleracea laciniata] adhat enni; mivel' ez neki nem tsak étek, hanem egyszersmind orvosság is. De mindezek, nem téli tsemegék. Télben 'hát, az íllyen beteg lovat elősször zabbal elegyített áztatott búzakorpával kell megkínálni, ha eszi jó, de ha ehez nem akar a' foga fűlni [nem tettzik, R.], tsupa zabbal kell abrakolni. Ha ráfanyalodik a' szénára, adni kell neki azt is; de édes ízü, [nem fanyar], szénát, ollyat, mely hátas hellyen [laponyagon] termett. Akarmit ád pedig az ember neki, az étetésben e' legyen a' régula: ne sokat egyszerre, de gyakran. Mikor pedig egésszen megjönn az éte: ugyan-jó abrakkal, 's gazdagon kell tartani, hadd vegyefel magát; mert ez a' nyavaja nagyon meg szokta szűrni a' lovat [megtsaponik, meghuttyad].

52. §.

A' has' üregében lévő belső-részek' gyúladásáról.

Ennek a' nyavajának esmertető-jegyei egyéberánt éppen azok, a' mellyek a' közelebbinek, tsakhogy a'

ló nem köhög, és gyakran lefekszik. Gyógyítani is éppen úgy lehet ezt is, mint azt; a' honnan, erről többet szóllani, nem látom szükségesnek.

53. §.

A' tsendes bódúltságról, vagy a' kábaságról.

Erre a' nyavajára, e' következendő jegyekről lehet rá esmerni: a' ló a' hova állíttják, ott megáll, mint egy tőke; ha vezetik, a' lábát felljebb szedi mint szokta, a' fejét pedig lesüti; ha enni adnak, az ételbe mohon belefal, de azután tsak úgy tartja azt a' szájában sokáig, és nem rágja; ha szóllítja az ember, rá sem igyel; ha az ember a' két első lábát [t. i. a' lóét, neki legyen mondva] keresztbe teszi, úgy marad, míg az ember ismét másképp' nem állíttja *]; ha ráúl az ember, levágja a' fejét a' szügyibe, és nints a' rajta-ülőnek annyi testelelke [ereje, R.], hogy a' nyakát felszegje [felhúzhassa]; néha oldalvást megy', néha kereng, és nem lehet egyenes útba hozni; akarmint ütivéti, sarkantyúzza, korbátsolja az ember, tsak annyit ér neki mint a' fának, nem érzi; ha istállóban van, hátra-hátra hőkköl a' jászoltól, és megvetvén a' lábát, egész erővel nekifekszik a' kötőfékszárnak, mellyel meg van kötve, úgy hogy az gyakran, ha vasból van is, elszakad, és a' ló hanyatt esik [e' szerént, nem tsendes bódúltság? R.].

Ebbe a' nyavajába leginkább az ollyan lovak szoktak esni, a' mellyek sokat esznek, és keveset mozognak: a' honnan a' szegény ember' lova ritkán kábúlmeg; és ha ez az oka a' ló' kábaságának, akkor tsak így orvosold: végy hámot, 's fogd belé; végy ostort a' kezedbe, hajtsd a' merre útad van, hadd mozogjon a'.

---

* Már miért nem így: — ha a' két első lábát keresztbe tesszük, úgy marad, míg ismét másképp' nem állíttjuk. — Azt a' német m a n-t, valamikor tsak lehet, el kell kerülni, melynek a' módja nállunk legtöbbször a' pluralis' 3-adik személlye, de az első is, és a' singularisbeli első vagy második személy. R.

jámbor; így majd megjönn az esze. — Más orvosságra kár volna költeni.

Gyakran megkábúl a' ló rekkenő nyári melegben a' nagy hévség miatt is. Már illyenkor más formán kell orvosolni. — Elősször is botsásski a' nyakeréből egy ittze vért; és ezt azután is el kell követni minden hatodnapban egyszer, míg tsak egésszen meg nem gyógyúl. Ezenkívúl adjbe neki napjában kéttszer, reggel éhomra, és estve útólsó abrakolás vagy etetés után, kétkét lót megtisztált sálétromot, egyegy ittze vízben felolvasztva. Ha pedig ezt be nem akarná venni: végy 8. l. salétromot, 12. l. Glaubersót, mindeniket porrá törve, 's öszve elegyítve; ezt hintsd, napjában háromszor, kétkét lótonként, az eledele közzé; ezt vízzel megparáholva.

A' hévség miatt megkábúlt lovat kösd híves [hűvös, hűs, R.] és szellős istállóba; adj neki jóféle, és mindenkor fris fűvet; és estvereggel a' hűvösben félfél óráig jártasd [lovagolj rajta], vagy vezetgesd. Ha mód van benne, nem árt éjtszakára, sőt hűvös időben nappal is a' legelőre botsátani; de mihelyt az idő kezd felmelegedni, mindjárt az istállóba, hűvösre kell vinni.

Én, próbálgatásaim után, találtam egy módot *], mely szerént sok illyen bódúlt lovat meggyógyítottam; ámbár tsakugyan nem mindenkor vólt kívánt foganattja. A' ló' homlokán, a' tájon a' meddig az üstöke letsüng, egy kérőt vontam a' bőr alá keresztbe [nem homlok hosszába] mintegy négy újnyi szélesen. A' kérő állott egy darab, egy újnyi szélességü posztószélből, mellyet addig, a' meddig a' bőr alá esett, terpentinolajba mártottam.

Ha ez a' lónak használni akar, 10—12 nap alatt

* Itt, de ide nem fért hosszas beszéddel, a' Fordító azt mondja, hogy nem nagy bőltsesség vólt ezt a' módot feltalálni; és hogy már Rolwes előtt azt tudták vólna? — Gyógyíttsák meg 'hát a' bőltsek a' kába juhot tsak 'sineggel, agyfurkálás nélkül, vagy még ezzel is! — R.

lessz valami láttatja, ha pedig ez alatt semmi sikere nem lessz, úgy azután sem lessz. Megpróbálni nem árt; sem költségbe, sem fáradságba nem sokba kerül.

54. §.

A' dühös bódúltságról, vagy az őrültségről.

Ez, vagy agyvelőgyúladástól, vagy az agyvelőben meggyűlt víztől származik. [Ezek tsak közelebbi okai a' nyavajának, távolabbi okai pedig a' rekkenő hévség, kivált' ha a' nap a' ló' fejére tartósan süt, a' nemi ösztönnek [hágásnak sárhításnak] elfojtása, 'sat.— azt mondják]. — Jelei ezek: A' ló eleinte szomorúan áll, nem eszik, és a' jászoltól hátra hőkköl, szemei elmerednek és fényesek, szája forró és száraz; azután neki fekszik a' féknek, mellyel meg van kötve, és annak szárát, istráng [kötél, R.] vagy bár lántz legyen is, elszaggattja; néha a' jászolnak is neki ugrik, majd fejét a' jászolhoz, vagy a' rátshoz veri; majd levágja, letsapja magát, és fejét a' földhöz, vagy a' hídláshoz veri, egy szóval rémítőül dühösködik. Ez a' gyötrettetés [paroxysmus], némely lovon tsak kevés ideig tart egyvégben, akkor egykevéssé megtsilapodik, és tsendesen van; de kevés idő múlva ismét elkezd dühösködni.

Míg a' dühössége tart, addig semmire sem megy' vele az ember; meg kell 'hát várni, míg megtsendesedik, akkor ki kell ereszteni másfél ittze vérét, és be kell neki adni 2. l. salétromot vízben felolvasztva, 's ha lehet, be kell neki fetskendezni azt a' fetskendezőszert is, mellyet az 51-dik §-ben a' tüdőgyúladás ellen rendeltem. Ezen ital' és fetskendezőszer' beadását osztán, ha a' dühösködés' szünései engedik, minden 4-dik órában, az érvágást pedig minden 24 órában egyszer meg kell újjítani, míg tsak a' nyavaja tart, és vagy meg nem gyógyúl, vagy meg nem döglik; de már ekkor tsak egy ittze vérét kell egyszer kibotsátani. Egyebaránt, a' lovat hűvös istállóba kell kötni, és ollyan helyre, a' hol magát, mikor dühösködik meg ne sérthesse. Ezenkivűl, be kell

a' fejét tekergetni lepedővel, és ezeket hideg vízzel lotsolgatván, szüntelen nedvesen kell rajta tartani; vagy ha ez meg nem eshetik, legalább szüntelen lotsolni kell a' fejét hideg vízzel.

Ezekkel, az agyvelő' gyúladásából származott dühös tébojodásu ló gyakran meggyógyúl; de ha víz gyűlt az agyvelőre, úgy a' lovat a' haláltól meg menteni lehetetlen.

55. §.

A' szédűlésről.

Ezen nyavajában némelyik ló lesütött fővel szomorúan áll, keveset eszik, ha az ember kivezeti az istállóból, eszmélés nélkűl őgyeleg fel 's alá: némelyik pedig vidám ugyan, és jó kedvel eszik; de mihelyt húzomosan, és egykevéssé keményen kell dolgozni, szédeleg, tántorog, sőt ledobban és egy darabig ott hever, úgy hogy világát sem tudja.

Mihelyt ez a' nyavaja így, vagy amúgy, kezdi magát jelenteni: egy ittze vérét ki kell ereszteni a' lónak, és napjában háromszor kétkét lót salétromot kell neki beadni vízbe felolvasztva; így a' szédelgés elhaggya a' lovat nem sokára *].

---

*Ez az eggyik nyavajája a' lónak, melynek sem megitélését, sem orvoslása' módját Prof. Neumann helyben nem hagyta, és a' melyről az előjáró beszédben, a' 6-dik lapon, a' jegyzésben van szó.

Neumann így szólt: — Melyik okos lóorvos javasolhatja az itt előadott orvoslásmódot általjában, vagy minden esetben, minden különbség nelkül? Hát, a' szédülésnek tsak a' bővérüség az oka? Nem származhatik az, az érzőinak' gyengeségétől, gilisztáktól, és a' gyomorban való tsipős, és ingerlő nedvességtől is? és, mikor ezek a'szédülés'okai, hát, — érvágás és salétrom annak az orvossága? Éppen nem! hanem az első esetben hathatós ingerlő szerek, p. o. matskagyökönke, a' másodikban keserű és féregölő, a' harmadikban pedig ürítő szerek kivántatnak a' szédelgés' meggyógyitására.

Rohlwes. — Ez igen tudósan hangzik, mivel' itt a' szédülésnek az emberekben tapasztalt okai számlálódnak elő, mellyeket én is tudtam; de hogy a' lovak' szedülése is ugyanezen okokból származna, az tsak gyanitás [Vélekedés, hypothesis],

56. §.

A' tsúszról vagy a' fojosóról.

Ennek a' nyavajának oka kiváltképpen a' meghűlés, ha t. i. a' lovat mikor felhevűl, és megízzad, azon melegében vagy mindjárt hideg vízbe viszik, vagy megitattják, vagy a' hideg levegőn haggyák meghűlni. Mindazáltal származik attól is, ha az ember a' lónak igen sok, vagy ollyan eledelt ád, mellyhez az nem szokott, p. o. borsót, ledneket, babot, vagy rost, mellyet tsikólovaknak eggyátalljában nem, a' véneknek is tsak igen tsinnyán [mértékletesen] kell adni.

Jelei e' nyavajának a' következendők: a' ló' első lábai egésszen megmerevednek, és keservesen esik neki, ha azokat egy helyből másba kell tenni; mikor egy helyben áll, hátúlsó lábait mintegy támasznak hánnya a' hasa alá, hogy a' testnek terhe, inkább azokon feküdjön; mikor pedig megyen, úgy tettzik, mintha a' hátúlja, az elejét mindjárt eltoszítaná [orrára buktatná]. Gyógyítani így kell: — Ha a' nyavaja még tsak kezdetében van, és magát jóformán ki sem adta [ha a' tsúsz vagy fojosó a' nyak' és a' lapotzka húsainál [musculusainál] még lejjebb nem tsúszott és az első lábakba le nem fojt]: tégy a' ló' szügyébe egy fokkarikat, 's azzal tsapdki a' legelőre [ha ebben mód nints, jártasd]; így a' fojosó rövidnap' el fog enyészni.

---

melynek valóságát még egy praktikus Orvos sem mutattameg, 's nem is lehet ebben a' tekintetben a' lovat az emberrel egy rubrikába tenni, és megakadna vele Neumann Professor Úr, ha meg kellene mutogatni, hogy a' lovak' szédűlése, az érzőinak' gyengeségének, és a' gyomorrágásnak következése is szokott lenni; mert, hogy a' giliszták soha szédűlést a' lovakban nem okoznak, arra engemet 30 esztendei tapasztalásom [be jó lábon áll!] megtanitott. Általljában, a' szédűles ritkán háborgattja a' lovakat.

Azok a' lovak, mellyeken én a' szédűlést tapasztaltam, vagy ollyan ménlovak és kantzák vóltak, mellyekben a' hágókivánság [Begattungstrieb] elfojtódott, [mellyekben a' hágásnak és sárhitásnak tüzes kivánsága ki nem elégítődött], vagy pedig kövér, izmos, erős, és vérmes lovak. De mindezeket a' szédelgés tsak akkor fogtaelő, mikor vérek, a' munka által felbuzdítódott, és én őket, a' szerént a' mint javaslottam, mindegylábig meggyógyitottam. — Eddig van a' krizis, és az ántikrizis.

De ha az már annyira utólérte a' lovat, hogy azon a' közelebb előszámlált jegyeket lehet tapasztalni: akkor botsásski a' nyakeréből eggy ittze vért; ezenkivűlvégy három jó marok hegyi kappanőrt, ezt főzd 1 ittze erős serben egy fertály óráig, attól számlálván, a' mikor megpeséül, azután szűrdle a' levét, és ha meghűl elegyítts közzé 1. l. kásztoressentziát, 's ezt addbe a' lónak egyszerre. Mihelyt lenyelte, űljrá, 's lovagolj rajta, mig a' veréjték kiveri; ekkor vízbe mártott, 's azután kifatsart lepedővel, azon feljűlpedig pokrótzokkal terítsdbe, és vess ollyan allját szalmából, hogy hasig álljon benne; így meg fog a' ló izzadni erőssen. Kéthárom óra múlva, mikor az izzadás megszünt, szeddle rólla a' takarókat, dörgöldmeg szalmával az egész testét mereül, és takardbe ismét száraz pokrótzokkal. Ha pálinkamosadékot kaphatsz, ezzel mosogasd melegen a' két lapotzkáját 's a' két első lábát minden harmadik órában. Ha 24 óra alatt jobban nem lessz: addbe neki az említett italt ismét, 's azután bánj úgy vele mindenben ismét, a' mint mondám. Annyira, ritkán megyen a' dolog, hogy harmadik nap' is be kelljen neki adni. Ezenkivűl,

Mihelyt először kiizzadta magát, és szalmával megdörsölted, tsinálj a' két első lába alá követsektől 's más szúrós eszközöktől szépen megtisztított agyagból, és vízből ollyan forma sűrűségü sárt, mint valamely öreg [sűrű] pép; ebbe állítsd belé a' lovat úgy, hogy a' sár a' két első lába' körmét egésszen belepje [ha meg van patkólva, elébb szedesdle], hadd álljon benne 3 nap' szüntelen, kivévén, mikor a' felljebbi rendelés szerént, ha szükséges lessz, megjártatod, és a' jártatás után magát kiizzadja; mert illyenkor, a' mint mondám, szalmára kell állítani; sőt harmadnap múlva az izzadás után is hadd álljon a' szalmán 24 óráig. mert ha még ekkor is sárba állitanád, félő hogy a' körme nagyon ellágyúlna. Ha a' ló háromnégy nap alatt az eddig mondott orvoslással meggyógyúl, úgy osztán többször nem is szükség' a' sárba állitani [ezt szó nélkül is

tudjuk ; de , hát ha meg nem gyógyúl?]. Akkor, azt mondja tovább, ha ez a' nyavaja már megrögzött: úgy, nem tsak mindezeket el kell követni a' ló körül a' melyeket eddig mondottam ; ezenkivül szükség' a' lónak mind a' két első lábán a' talpát elől, az előfal' karimája körül, három hüvelyknyi hosszan, és ollyan szélesen mint a' kis újja az embernek , egész' az elevenig kimettzeni , és a' vérét fojni hagyni mindaddig, míg magában el nem áll. Ha a' vér eláll, égettborba mártott tsepűt tévén a' sebbe , be kell azt kötni , és ezen kötést mindennap' meg kell rajta újjitani mindaddig, míg a' kimettzett szarutalp tökélletesen ki nem nő. Ha még is marad valami kis merevedtség a' ló' lapotzkáiban : egy fokkarikát kell a' szügyébe tenni. A' lo' szügyén nyitott fojóseb ezen nyavajában akarmikor is, igen hasznos szolgálatot teszen.

Ha végezetre a' nyavaja már annyira meg rögzött és elhatalmazott vólt , hogy miatta az első lábak körmei ellapúltak ; és a' ló tsapós vagy tetés talpuvá lett; ezen többé segítni nem lehet , és az illyen lovat tsak jó patkólás által lehet a' további munkára alkalmatossá tenni.

Néha a' fojosóval eggyütt tüdőgyúladást is kap a' ló. Illyenkor az étel nem kell neki, szaporán lélekzik, a' horpasza jár , 'sat. [51. §.]. Ebben az esetben úgy kell bánni a' nyavajával, mint tüdőgyúladással ; azomban a' lovat első lábaival agyagsárba kell állítani.— Ha a' ló , minekutánna az illyen tüdőgyúladásból kigyógyúl , az első lábaira sajnálva hág , vagy a' sarkát elébb teszile mint a' körme' hegyit [tapogatva megyen, Alf.]: várni kell egy nehány napot vele ; mert ha tsak azért sajnállja a' lábát, hogy a' körme a' sárban ellágyúlt, úgy bátran fog lépni, mihelyt az ismét megkeményedik. Ha pedig láttja az ember, hogy a' köröm már eléggé megkeményedett, és a' ló még is tapogat: akkor ki kell vágni a' szarutalpát az előfal mellett , és úgy kell vele bánni , a' mint felljebb mondottam *].

* Ez a' második nyavaja, melynek sem megitélése, sem gyógyitá-

57. §.

A' száj' bekaptsolódásáról [bekúltsolódásáról, általljában, a' megmerevedésről, de tetano].

Ez a' nyavaja, mely egy a' legveszedelmesebbek közzűl, mivel' igen ritkán lehet a' lovat belőle kiépíteni, szintúgy mint a' fojosó, meghűléstől származik, és következendő jelek által adjaki magát: — Először is úgy befogódik a' ló' szája, hogy azt fel nem tud-

sa' modja, Rohlwes szerént, Neumannak nem tettzik. Halljuk itt is mind a' kettőt.

Neumann: — A' hol a' Szerző a' fojosóról beszéll, serben főzött kappanörlevet javasol az ellen 1. l. kásztoresszentiával, azután meg kell a' lovat jártatni, azt mondja, egész' az izzadásig, és megáztatott 's kifatsart lepedőkkel, 's azon feljűl még egynehány pokrótzokkal kell betakarni!! Lehet ennél nagyobb ostobaságot [Unsinn] gondolni? Ollyan nyavaja ellen, mely valóságos gyúladás, és a' mellyet tsak érvágás, hüvösitő szerek, a' körömre tett hideg kötések, nyúgodalom, és vékony 's vizes eledelekkel való tartás által lehet meggyógyitani, hevitő szereket, és mikor a' köröm legkeservesebben fáj, egész' az izzadásig való lovaglást javasolni! Tsudálkozom rajta, hogy még azt is nem komendálta, hogy a' ló' körmét forró babirolajjal kell kötözni, a' mit némely régi lóorvosok erre a' munkára nagyon magasztaltak. De hihető, hogy ez nem vólt benne abban a' könyvben, mellyet a' Szerző erre a' §-re megolvasott, külömben, elhiszem, e' sem maradt vólna ki 'sat.

Rohlwes: Erről a' nyavajáról Professor Neumann Úr egésszen ellenkezőképpen itél mint én. O ezt gyújtvánnyavajának, vagy az újj theoria szerént [már most, még ujjabb is van; a' galvanismus' tudománnya] az izgató erő bővölködése miatt való nyavajának tartja; a' honnan az izgató szerekkel való élést ezen nyavajában kárhoztattja. ebben nints igassága; mivel' ezt a' nyavaját erőtelen állapot szokta megelőzni. Ugyanis,

Ez rendszerént akkor szokta magát kiütni a' lovon, mikor az munka vagy más velebánás miatt, erőtelen, vagy elgyengült állapotra jut, és a' hideg, mely a' testet kivülről ingerli, annak eggyik vagy másik tagjában [az illendőségnél] nagyobb izgatást okoz, mely izgatás olly' fájdalmas, hogy a' lónak azon tagját mozgatni igen sajnosan esik.

Az újj Theoria szerént, ezen nyavajának fészke egyedül a' ló' körmében van; de a' mely Orvosok ezt a' Theoriát [elmélkedést] paráš[!] igasság [baare Wahrheit] gyanánt veszik, tetemesen hibáznak, és a' mely Orvos nem láttja, hogy itt a' sántaságot okozó feszességnek és fájdalomnak fészke azon tagoknak húsaiban van, a' mellyek nem mozognak, annak nagyon homájos pápaszemen kell nézni, vagy semmi esméretének nem kell lenni a' külső mozgó tagokról: mert a' ki nem orvos is [der unbefangene Laie] tsak nézzen a' maga szemével; első tekintetre

ja nyitni, azután megmered a' nyaka, a' lapotzkái, az első lábai, osztán a' dereka, végre a' hátúlsó lábai. Azomban nem is mindég az elején kezdődik a' lónak a' megmerevedés, hanem sokszor a' hátúlján, és úgy megyen elébbelébb; elősször is a' farka merevedikmeg és egyenesen kifelé áll, vagy fére görbűl; azután megmerevednek a' hátúlsó lábai és egymástól széjjel álla-

---

mindjárt észre veheti, hogy ezen nyavajának kezdetében, a' húsokat fájdalmas feszesség foglaljael.

Száz-meg-száz tapasztalások mutattákmeg, hogy ez a' nyavaja nem tsak a' lapotzkának, és az első lábaknak, hanem gyakran a' fartsiknak, a' tomporának, és a' hátúlsó lábaknak húsait is megszállja, annyira, hogy nem tsak feszesen lép miatta a' ló a' hátúlsó lábára, hanem mentében tántorog is, és ha lefekszik, fel nem tud állani. Megesik néha az is, hogy ez a' nyavaja a' lónak tsak eggyik óldalát lepimeg, úgy hogy az eggyik felől mind az első, mind a' hátúlsó lábára feszesen lép, másik felöl nem.

Ezek szerént már, melyik Orvos fogja azt állítani, hogy ennek a' nyavajának tanyája egyedül tsak a' ló' körmében van? hanem azt könnyű által látni, hogy ha a' lapotzkának és a' lábaknak húsaiban az izgatás rendkivűl megnevekedik, ez a' megáradt izgatás, a' tagoknak egymással való eggyességek miatt a' körömmel is közölhetődik: de ebből még nem következik, hogy a' nyavaja' fészkét egyedül itt kellene keresni.

Ezek szerént itéltem én meg ezt a' nyavaját, ezek szerént intéztem a' gyógyítás' módját is, és a' következés mindenkor megfelelt várakozásomnak, hatsak ez a' nyavaja más veszedelmesebb nyavajával egybeköttetésben nem vólt.

Professor Neumann Úr a' legnagyobb ostobaságnak nevezi, a' lovat, mikor izzad, megáztatott 's kifatsart lepedővel terittetnibe. Ha meggondolta vólna, hogy a' nedves lepedő a' lónak tsak a' szőrire, nem pedig a' bőrire esik, és hogy az, a' gőzölgés, és feljűl ráterített pokrótzok miatt, két pertzóra alatt úgy felmelegszik, hogy a' lónak meghűlést éppen nem okozhat: nem óltsárolta vólna ezt a' rendelést olly' sértegető szókkal. Én neki tsak a' magam' tapasztalását teszem ellenébe, mely nekem megmutatta, hogy ennek a' béterítésnek, ártalma soha sints, hanem inkább haszna van, annyiban hogy a' párolgást segiti.

Professor Neumann Úr tsudálkozik rajta, hogy azt is nem javasoltam, hogy a' ló' körmét forró babirolajjal kell bekötni, és abból illyen következést tsinál, hogy ez bizonyosan nem vólt meg az én Auctoromban. Meg kell vallanom, hogy ezen a' következtetésen kéntelen vóltam elmosojodni, annyival inkább, mivel' egy szemmellátott tanú által tudom, hogy Prof. Neumann Úr ezzel az olajjal egész hónapokig orvosolt egy illyen nyavajáju lovat minden foganat nélkűl. [Nézd, ha módod van benne, Waldinger's Therapie oder praktisches Heilverfahren bey fieberhaften Krankheiten d.

nak, 's így tovább, mígnem utóljára a' szája is bekaptsolódik. Mikor pedig előlről kezdődik is a' megmerevedés, elébb észre lehet azt venni, mintsem a' száj egésszen befogódna, 's elébb is észre kell venni, ha azt akarja az ember, hogy a' gyógyítása annál könnyebb 's bizonyosabb legyen. Jelei ezek: a' ló nagyon nyámmogva eszik, és az abrakját össze darálva sok nyállal eggyütt tsorgattjaki a' szájából; mivel' már a' nyelv, és a' száj' húsai kezdvén megmeredni, se nem rághat, se nem nyelhet úgy, a' mint kellene; ezenkivül, ha az ember a' fejét felfelé emeli: elébb a' szemegojóját felfordítja, azután behunyja a' szemét; a' száját hovatovább kevesebbé tudja felnyitni, nyakát, fejét egyenesen kinyújtja, és többnyire mozdúlatlanúl áll.

Mihelyt az ember ezeket a' jeleket észreveszi a' ló körül: mindjárt ki kell botsátani három fertály [meszej] vért a' nyakeréből, és ha még a' száját annyira fel lehet nyitni, hogy képes [lehet, R.] valamit a' száján beadni: végy 1. l. azantmízgát, ezt olvaszdfel annyi forró vízben, a' mennyi elégséges; keverj közzé 1. n. kámfort porrá törve, és 1. n. híg opiumot; mindezeket eggyütt felereszttvén egy meszej vízben, addbe a' lónak egyszerre; mely beadást osztán minden nyóltz órában egyszer meg kell újjítani. Ezenkivül, végy 2. n. kámfort, ezt dörgöld porrá, 's míg dörgölöd tsurgass közzé apródonként 8. l. lenmagolajat, úgy hogy a' kánfor az olajban egésszen felolvadjon, azután elegyítts még közzé 2. l. Hofmann' tseppjeit, és ezzel dörgöldbe az állkaptza' húsait minden négy órában egyszer. — Azután, minden három órában egyszer fetskendezdbe neki azt a' fetskendezőszert, mellyet a' tüdőgyúladás ellen javasoltam, tévén még mindeggyik dózishoz fél-fél nehezék kámfort is.

Ha a' merevedtség nem hogy múlna, de inkább nevekedik, úgy hogy az a' nyak' húsait is elfoglalja: úgy 8 vagy 10 óra múlva, botsásski a' lónak ismét egy

grösseren nutzbaren Hausthiere u. s. w. I. Theil. Wien. 1813. S. 392—408].

ittze vérét, és a' nyak' megmerevedett húsait is dörgöldbe a' felljebb említett kámforos olajjal. Ha pedig még tovább is megy', és a' lapotzkákra, az első lábakra, a' derékra, és a' hátúlsó lábakra is kihat: már akkor a' meggyógyuláshoz többé semmi reménység nintsen.

58. §.

A' belekben való férgekről.

A' nagy, és a' nővésben már megállapodott lovakat nem annyira háborgattják ezek az alkalmatlan vendégek, mint a' tsikókat. A' jelek, mellyek a' belekben való férgeket elárúlják, ímezek: — A' ló vagy tsikó elsóványodik, és elerőtlenedik, fekünni szeret inkább mint állani; néha a' hasára keservesen néz, szemei megsárgúlnak, néha mennek is el tőle férgek a' ganéjával eggyütt.

Ezek ellen igen hasznos e' következendő por: végy gilisztamagot [gilisztaport, azaz, gilisztaölő magnak a' porát], giliszta varáditsot, földepe tarnitsot, mindenikből 4. l, porrá törve és össze elegyítve. Ebből a' porból *] adjbe minden reggel éhomra, egy meszej vízben, meglett [kinevekedett] lónak 2. l, negyedfűnek $1\frac{1}{2}$. l, harmadfűnek 1. l, esztendősnek 3. n.

Minekutánna a' ló vagy tsikó ezzel a' szerrel egy hétig élt: végy 2. l. tiszta áloest, 3. l. [Glauber] keserűsót, 1. n. jalappagyökeret; mindezeket porrá törvén, tsináld pilulának szappannal, és addbe a' lónak, hadd hajtsa a' hasát. De ez a' pilula, mellyet mondék, meglett lónak való; harmadfű tsikónak elég $\frac{2}{3}$ része, egykét esztendősnek pedig tsak fele. Ha pilula formában be nem tudja az ember adni az említett port, kavarja össze azt két tojás' szíkivel, azután eresszefel egy meszej vízben, és igy adjabe reggel éh gyomorra.

* Sok hires Lóorvosok, mint szásszor probált 's igen hasznos szert, úgy javasolják, hogy a' mely lóban férgek vannak, 6. l. kormot kell neki beadni édes tejbe vagy faolajba jól elkavarva. Ez nem sokból áll. Harmadfűnek 4, egykét esztendősnek 3. l. is elég egyszerre. Ezt is szintúgy éhomra kell beadni. — F.

Egynehány nap' ezen hashajtó szernek beadása előtt, szetska hellyett [Németnek szóll], áztatott búzakorpát kell a' ló' abrakja közzé elegyíteni; a' beadás előtt való estve pedig szénát nem kell adni neki egy harapást se [egy falatot is, R.], és ettől fogva mindaddig míg a' beadott szer a' maga' dolgát illendően el nem végzi, tsupa áztatott búzakorpával kell azt tartani.

59. §.

A' hasmenésről, mikor az húzomosan tart.

Ha gyenge szopos tsikónak van ez a' baja; mely még két hónapos nintsen: adjbe neki mindennap' egyszer ½ n rhabarbarát, és 2 n tajtékföldet vízben felolvasztva, mindaddig míg a' hasmenés meg nem szünik. A' már nagyobbatska szopos tsikóknak kétannyit kell ebből a' szerből egyszerre beadni; a' mely tsikó pedig már nem szopik, és száraz eledelekkel él, vagy pedig már második esztendőbe és a' legelőre jár: annak adjbe napjában egyszer 2. n. tormentillgyökeret porrá törve és vízbe elegyítve. Akar pedig főzz fekete afonya' száraz bogyóját egy jó marokkal egy meszej vízben, és ezt addbe neki napjában egyszer mindaddig míg a' hasmenés rajta meg nem szünik. — Harmad-, és negyedfű tsikóknak a' tormentillgyökérből 1 lótot, vagy az afonyabogyóból 2 marokkal, meglett lovaknak pedig, amabból 2 l, vagy ebből 3 jó marokkal kell napjában adni. [A' tavaszi gyenge fűtől való vékony ganéjlás nem nyavaja].

60. §.

A' tiszta vizelletről.

Ezen nyavajában gyakran huggyozik a' ló, és a' vizellete ollyan tiszta mint a' víz. Orvossága ez: végy ½. f. veres orvosagyagot [petsétföldet] lisztporrá törve, ezt keverd belé egy dézavízbe, 's ezt add a' lónak inni rendesen, víz gyanánt. Ha kiissza a' vizet a' dézából ['sajtárból], töltsd tele azt ismét friss vízzel, és

ha 'mi agyag a' fenekére leűlt vólna, azt kavard közzé a' viznek emberűl, 's tégy hozzá többet is, a' mennyi elégséges, 's így tovább. — Ha ez 3 nap alatt nem használ: végy 2. l. tajtékfőldet, 1. l. égetett oszterkagyló' héjjat [tsigahéjj, tsigatekenő, békatekenő] mind a' kettőt porrá törve, 's ezt addbe neki 1 ittze vízben. — Nem árt az ivóvizébe is egynehány marok roślisztet keverni.

61. §.

A' véres vizelletről.

Ha a' ló' vizellete vérrel elegyes, és annál fogva veres szinü: ki kell botsátani a' nyakeréből egy ittze vért; azomban napjában kéttszer adni kell neki e' következendő italt: 1. l. salétrom, ugyanannyi kénsavanyu hamušír, mindenik porrá dörgölve, és egy ittze vízbe elegyítve.

62. §.

A' száraz kehről.

Ez a' nyavaja külömböző okokból származhatik, p. o. ha a' tüdőgyúladást nem jól gyógyíttják, ha a' ló meghűl, ha megromlott, dohos vagy pállott abrakot, vagy szénát eszik, ha ollyan legelőn jár, mellyet az árvíz elborított vólt, 'sat. Jelei ezek: a' ló nehezen lélekzik, órrjukait nagyon kitátogattja, horpasza és óldalbordái fúvó módra járnak, némelyik köhög is, valami siket [sihegő, tsiszálló, zőld] hangon, némelyik nem. Ha dolgozik az íllyen ló, akkor szaporábban lélekzik, és a' horpasza sebessebben jár. Ha ezek a' jelek köhögés nélkűl mutatják magokat: úgy a' nyavaját szívdobogásnak híjják; ha pedig köhögéssel jár egygyütt, úgy gőznek nevezik [a' Németek]; de a' kettő mindegy.

Ha ez a' nyavaja megöröködött [erőtt vett, R.], úgy a' gyogyítása bajos, és a' meggyógyúlása bizonytalan; ellenben, mikor még tsak kezdetében van, a' következendő pilulák [bélürítő gojó?] igen foganatosok ellene.

Végy 2. l. ammoniákmizgát, 2. l. gálbánimizgát, 6. l. őrvény sertetsik gyökeret, 6. l. tömjénes pimpinellagyökeret, 2. l. büdöskőbalsamot, fejérszappant a' mennyi elégséges, ezeket gyúrd tésztává és tsinálj belőle $2\frac{1}{2}$ lótos pilulákat, és a' kehes lónak adjbe belőle mindennap' eggyet. Ezenkivül,

Főzz egy jó-fazék árpát elégséges vízben, mindaddig, míg ki [nem] hasadoz a' szemje, akkor töltsd egy dézsába azt mindenestől, és tedd az órra alá a' lónak, 's hadd ott mindaddig, míg tsak gőzöl, hadd szijja a' gőzit. Ha megszenvedi, még jobb, ha betakarod a' fejét egy pokróttzal, 's úgy párolod, hogy a' gőz annál jobban általjárja. Ezt napjában kétszer, háromszor is el kell követni; de nem szükség' mindannyiszor más-más árpát főzni, hanem egy főzettel, újjra felmelegítvén, háromszor, négyszer is meg lehet párolni, akkor osztán a' levét az ivóvize közzé kell önteni, az árpáját pedig abrakúl kell neki adni. De nem kell gondolni, hogy két, három nap alatt meggyógyúljon, köszönet ha három hét alatt kiépül. Ha a' ló izmos és jó húsban van: úgy, mindjárt az orvoslás' kezdetében ki lehet botsátani egy ittze vérét.

Legelső és legjobb orvosság pedig ezen nyavaja ellen tavasszal és nyáron az, hogy tsapja a' legelőre az ember a' kehes lovat, hadd legelljen szabadon, kénynyére; így sokszor, minden más orvoslás nélkül meggyógyúl. Ha pedig ezt a' gazdaság meg nem engedi, és kéntelen az ember a' kehes lovat befogni: legalább szénát ne adjon neki, hanem nyáron fűvet és abrakot, télen abrakot böven, és egy kevés árpa- vagy búzaszalmát; még jobb, ha az ember korpát vagy darát elegyíthet vizesen az abrakja közzé.

63. §.

A' köhögésről.

Nem azt a' köhögést értem itt, mely más nyavajától, egértől, kehtől, tüdőgyúladástól 'sat. származik;

hanem azt, mely magában minden más nyavaja nélkül támad, úgymint: — Némely ló külömben erős és egésséges, de azért köhétsel; kivált' mikor a' lovaglásban, vagy más munkában elfárad; mely vagy attól esikmeg, hogy a' tüdőnek levegőedénnyei bényálkásodnak, vagy, hogy ugyanannak véredénnyeiben a' nedvességek megdugúlnak. — Ezt is éppen úgy kell orvosolni, mint a' kehet; és így ennek is kész orvossága az is, ha az ember a' lovat tavasszal egynehány hónapig legelőre tsapja.

64. §.

A' tájogról *].

Ez a' daganat, mely rendszerént a' fején kezdődik a' lónak, és osztán az egész testét elfuttja, többnyire megöli a' lovat, ha alkalmatos szerrel, és hirtelen nem segít az ember rajta. Mihelyt 'hát ezt észreveszed, vess egy fokkarikát a' ló' szügyébe, másikat a' hasa alá. Ezenkivűl, végy tarnitsgyökeret, gyökönkegyökeret, kálmosgyökeret, fenyőmagot, mindenikből, 6 1, mind porrá törve 's össze elegyítve. Ebből kavarj a' ló' abrakja közzé napjában háromszor egyegy evőkanállal. Ha a' daganat a' lónak egész testét elborítja: úgy még a' két hátúlsó tzombjába is tégy egyegy fokkarikát.

Ha ez a' nyavaja több lovak között, a' ménesben ütiki magát: azoknak is be kell adni az említett port, mellyek egésségeseknek láttzanak; hogy azoknak is ílylyen daganattjok ne ereszkedjen.

* Németül száz neve van: sárga daganat, futótűz, külső fene, sárga gonosz, sárga fő, zörgő fene, léptene, 'sat. A' barom' belső részét 's egész testét, vér és valami kotsonya forma sárga fojadék futtjael, húsa halovány, mázgás [mállott]. Tájog még magyarúl a' barom' szügyén, véknyán, tomporán, 's egyébütt támadó, tzipónagyságu pokolvar is. Ezt mondják külső tájognak. — Metaph. tájog még az alföldi gujás' görtsösbottja is, mellyel az egésséges tinót agyon üti. Tájog az is nekik, mikor a' szép tinót megfojtják, hogy a' vér fussael.

III. SZAKASZ.

A' Marhák' Külső Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

65. §.

A' Borjúk' szájfájásáról.

Ez abban áll, hogy a' borjúnak, még pedig rendszerént a' szopos borjúnak nyelvén és szájpadlásán sok apró fejér kelevények támadnak. Ha 'hát az ember veszi észre hogy a' borjú nem akar szopni, meg kell a' száját 's nyelvét vizsgálni, és ha kelevényesnek találja az ember, mindennap' háromszor ki kell mosni a' szájat mézes etzettel. Egy meszej etzetbe elég két kanálmézet kavarni; ha 1 l timsót is vethet az ember belé, annál jobb. Ha ez nem akar rajta fogni: be kell neki adni mindennap' kétszer, vízben, kétkét nehezék tajtékföldet, és félfél nehezék rhabarbarát, mindaddig; míg meg nem gyógyúl; de e' mellett a' szájának etzetes mézzel való mosogatását sem kell félben-hagyni.

66. §.

A' kitágúlt, vagy lógó fogakról.

Ha a' marha nem igen akar enni, vizsgáldmeg a' fogait, és ha úgy találod hogy azok lógnak: végy 2 l timsót, tölts rá forró vizet, és ha a' timsó a' vízben széjjel ázik, kavarj közzé 4 l mézet, 's ezzel kenegesd az ínyt kivúl-belől napjában kétszer, mindaddig, míg a' fogak ismét erőssen állanak, 's nem ingadoznak. De tudnivaló, hogy itt a' záp-fogakról van szó; mert a' marhának első, vagy mettzőfogai soha sem állanak olly' erőssen,

hogy a' nyomásnak ne engednének és ne mozognának. Mindazáltal, ha nagyon inganak, ezeket is szinte azon szerrel lehet fészkekben megerősíteni.

67. §.

A' nyelv' kisebessedéséről.

Ha a' marha, pelyvat, vagy abrakot, arpát, zabot eszik; megesik gyakran, hogy ezek az eledelek a' nyelve' tövén lévő rántzokba belétapadván, azt a' mozgás közben hegyes végekkel annyira összeszurdálják, hogy egésszen kisebessedik. Ha 'hát a' marha, külömben egésséges lévén, enni nem akar, meg kell vizsgálni a' nyelvét, és ha úgy találja az ember, hogy annak ez a' baja van, a' mit mondék; elébb a' rántzokba tapadt pelyvát, vagy abrakot onnan kitisztítván, be kell a' sebet kenni napjában kéttszer mézes etzettel, mindaddig, míg meg nem gyógyúl; két kanál etzethez egy kanál mézet kavar az ember erre a' munkára.

68. §.

A' szem' nyavajáiról.

Ha a' marha' szeme megdagad, könyvez, és behunyódik, akar belső oka legyen a' szemfájásnak, akar kűlső, p. o. hogy más marha megdöfte a' szarvával [megöklelte, R.], ha télben esik a' dolog, és a' marha jászlon van, tsak hideg vízzel kell a' fájós szemét gyakran mosogatni, ez meggyógyítja: ha pedig kinn jár a' jószág [akarmiféle marha], kámforos fejér írat kell minden nap' egyszer a' szemére, vagy a' szemébe kenni, úgy a' mint feljebb [20. lap.] a' lovakról mondottuk, mindaddig míg meg nem gyógyúl. Ha a' marha' szemét valami fejérség [Fell] borítjael: illyenkor is tsak kámforos fejér írral kell azt kenegetni, míg tsak ki nem tisztúl. Ezenkivűl. — Ha belső okokból eredt a' szemfájás: ki kell a' marha' nyakeréből egy ittze vért botsátani: de ha kűlső sérűlés okozta azt; akkor ez elmaradhat.

Hogy a' marha a' szemét behunnya, és a' könyve tsorog, ez attól is megesik, ha pelyva esik a' szemébe, mely kivált' ollyan hellyen szokott megtörténni, a' hol a' marhát zab' vagy más pelyvával tarják. Illyenkor széjjel kell a' marhának szeme' héjjait húzni jól, hogy az ember a' szeme' gojóját mindenütt megláthassa, és ha észreveszi az ember a' pelyvát a' szemgojón, mely ahhoz olly' erőssen hozzá szokott ragadni, hogy a' marha magától ki nem tudja pislogni, fel kell azt piszkálni, és ki kell venni valami hegyes eszközzel, p. o. egy hosszú tővel; azután pedig tsak hideg vízzel kell a' szemet gyakran mosogatni, ezzel a' szemnek szaruhártyája, mely illyenkor meg szokott homájosodni, tsakhamar kitisztúl.

69. §.

Ha a' marha' szarva letörik.

A' letört szarv' hellyén eső sebet minden nap' színgyantával [theer] kell bekenni, mindaddig míg meg [nem,R] gyógyúl.

70. §.

A' fülben lévő pondrókról [kukatzokról, nyüvekről].

Ha a' marha a' fejét rázza, eggyik vagy másik fülét a' jászolhoz, vagy a' falhoz dörgöli, vagy a' hátúlsó lábával kaparja: akkor, hihető, férgek vannak a' fülében; mert megesik, hogy a' legyek a' marha' fülébe bele tojnak, és a' légytojások kikelvén, 's férgekké lévén, a' füle' bőrét kirágják 's kisebessítik. Illyenkor 'hát meg kell a' marha' fülét visgálni, és ha pondrókat talál az ember benne, ezeket egy falapitzkával ki kell piszkálni, ha lehet mindegylábig, és a' sebes hellyet, mindennap' egyszer be kell kenni terpentinolajjal egy 'toll' hegyivel, mindaddig, míg meg nem gyógyúl. Nem árt minden kenéskor megtekínteni, ha nintsen-é még benne nyű, és ha lát az ember, ki kell piszkálni.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Az is megeshetik hogy kivűlről mász valamely [valami, R.] féreg a' marha' fülébe és az okozza a' tsiklandást mely miatt a' marha, fülét vájja [vakarja, R.]. Az illyent kivonhatja az ember egy vesszőtske' végire kötött pamuttal, ha azt a' marha' fülében vígyázva és okosan megforgattja és kihúzza. Ha pedig így ki nem jönn, ki kell önteni vízzel, mint az ürgét a' jukából.

A' sem lehetetlen, hogy tsak valami abrak szem esett a' marha' fülébe, és ettől viszket vagy tsiklandik a' füle. Az illyet is ki kell venni minélelébb.

71. §.

Ha a' marhának a' fülébe kél,

Vagy annak eggyik vagy másik fülében egy vagy több kelevények támadnak, mellyet észre lehet venni arról, hogy a' marha illyenkor, fejét keszególdalt [félre] tartja, azzal az óldalával lefelé a' melyik fülébe belékőlt [kelt]: illyenkor, egy vesszőre tsepűt kell tekergetni puhán, és azzal ki kell a' fülét tisztítani; azután mindennap' egyszer terpentinolajat kell belé kenni egy tollal; így rövidnap' meggyógyúl.

72. §.

A' torokgyíkról, 's a' nyak' más bajairól.

A' torokgyíknak esmertető jegyeit a' marhákban is éppen úgy írjale a' Szerző, tsak nem szóról-szóra, mint a' lovakban [26. lap]; itt tsak az adódik hozzá, hogy a' marha' szíve illyenkor sebessen és erőssen kótog [dobog, R.].

Orvossága: Botsásski a' marha nyakeréből 1 ittze vért; azután végy 8 l salétromot, és 12 l Glaubersót, mindeniket porrá törve, és ezeket ½ f mézzel összehabarván, ebből a' pépből minden 4 orában egy-egy evő kanállal mázolj a' beteg marha' nyelvére egy lapitzkával, és hogy ezt a' szájából ki ne tsorgassa, szorrát mindaddig felfelé kell tartani, míg le nem nyeli.

Továbbá, tsinálj kenőtsöt [kenetet, R.] 1 n kám-

forból és 6 l lenmagolajból [itt nem kell közzé szalamiagőzlé] úgy a' mint a' 26-dik lap' közepe' táján mondódott, 's ezzel kenegesd gyengédeden a' nyakán lévő daganatot napjában kétszer. Ha jobban-jobban hereg, és nehezebben lélekzik: harmadik nap' újjra ki kell venni egy ittze vérét. — Ha képes [lehettséges] még, hogy a' marha valamit lenyeljen:, roślisztet kell egy dészavízbe kavarni, 's ezt kell elébe tenni, hogy [hadd R.] szürtsölje.

A' borjúknak, üszőknek, sűldő bikáknak, tinóknak, teheneknek, ökröknek, és bikáknak, néha úgy megdagadnak a' mirígyei a' gégefő körűl, hogy nagy üggyelbajjal tudnak csak kevés lélekzetet is venni, és szörnyen heregnek, 's minden pillantatban veszedelemben forognak, hogy most mindjárt megfúlnak, ha az ember hirtelen nem segít rajtok. Illyenkor, végy 2 n kámfort, és azt 12 l lenmagolajban felolvasztván, [26. lap] vegyítts közzé 4 l repűlő [elpárolgó, R.] szalamiagőzlevet, és ezzel a' szerrel dörgöldbé a' fúldokló marha' gégefőkörnyéket [a' torkán lévő daganatot] mindennap' kétszerháromszor mindaddig, míg ismét szabadon nem lélekzik.

73. §.

A' térd' húsgümőjéről.

A' [szarvas-, R.] marhák' térdének gyakrabban van ez a' baja, mint a' lovakénak; mert a' [szarvas-] marha mindég térdre áll elősször, mikor fel akar kelni. Gyogyítani éppen úgy kell, mint a' lovakét [35.36. lap.].

74. §.

Ha a' [szarvas-] marhának valami hegyes eszköz megy' a' lábába, mint

Szeg, szálka, tövis 'sat: ki kell azt húzni óvást, [vígyázva], hogy bele ne törjön, azután a' jukat még-jobban ki kell bővíteni, a' sebbe égettbort tőlteni, száraz tsepűt rakni rá, 's bekötni. Ezt mindennap' el kell követni egyszer [kivévén, hogy a' jukat nem kell min-

dennap' kibővíteni], míg tsak a' seb be nem gyógyúl. Még jobb, ha az ember a' pálinka hellyett, mindennap' egynehány tsepp terpentinolajat tsepegtet a' sebbe.

Ha pedig a' marha' lábábament valami, már kiesett, vagy belétört, és a' talpába belékőtt [belékelt, azaz, genyettség lett benne, R.]: ki kell a' kelést fokaiztani, a' meggyűlt matériát kinyomogatni és a' belétört izét, ha ugyan belétört, kivonni, azután terpentinolajat tsepegtetni a' sebbe, 's bekötni, és így tovább, a' mint közelebb mondám, mindennap', míg meg nem gyógyúl.

75. §.

A' bokamarjulásról.

Erre rá lehet esmerni arról, hogy a' marha' lába megdagad bokában, és santít rá. Orvossága: végy 3 l kámforgőzlevet; 6 l ónszivadékot, és egy ittze vizet: ezeket össze zagyválván, [felrázva, összezavarván, R.], mosogasd vele a' megdagadt tsuklót napjában háromszor vagy négyszer. De ha a' fitzamodás már régitske: úgy ez a' szer nem sokat ér neki; hanem végy 12 l. lenmagolajat; e' közzé tsurgass halkal 2 n gálitzolajat, a' lenmagolajat addig, míg ez közzé tsorog, szüntelen rázva, hogy jól össze zagyválódjon; ehhez ismét tőlts még 6 l gilisztaolajat, és 2 l terpentinolajat, 's ezen eleggyel dörgöldbe a' marjúlt bokát mindennap' egyszer.

73. §.

A' tsürökdaganatról, vagy a' sárette tsügsebről.

Ez a' bajok leginkább az igás ökröknek esik, mikor azoknak méj sárba kelletvén járniok [kell járni; R.], a' sár bokagödreikbe tapad, ott a' bőrt kidörgöli, és kisebessíti, tüzességet és daganatot okoz, és a' marha' miatta santít. — Orvoslása: tisztítsd meg a' marha' lábát a' sártól szépen, és mosogasd napjában egy-

nehányszor azzal a' szerrel, mely a' közelebbi §'elején a' bokarándúlás ellen rendelődött [rendeltetett, R.] 3. l. kámforgőzlé, 'sat.

77. §.

A' körömfájásról vagy körömméregről.

Ezen a' neven a' körömnek nem egy nyavajáját értik. Némely szarvasmarhának, mikor a' legelőn jár, a' körme hásítékja közt való szaru válikfel, és főld vágy homok tapad közzé, belékél, és a' marha megsántúl miatta.

Ha 'hát az ember észreveszi hogy a' marha sántit, mindjárt meg kell a' lábát visgálni, és ha úgy találja az ember, hogy annak a' közelebb említett baja van, meg kell azt tisztítani minden sártól, motsoktól, és ha a' körme' hasítékja közt lévő szarut már a' genyettség feláztatta, le kell azt mettzeni a' meddig felázott; különben meggyűl a' megett [azon belől] a' genyettség, és tovább eszi magát. — Ezenkivűl, végy 1 l gálitzkövet, 1 l timsót, 2 u krispánt, mind lisztporrá törve, és egy meszej vízben felolvasztva; ezzel lotsoldmeg a' fájdalmas részt, rakjrá száraz tsepűt, és tekergeśdbe egy ispárgával 's kösdmeg, hogy rólla le ne húlljon. A' tüzességnek és daganatnak pedig, mely ezzel a' nyavajával eggyütt jár, enyhítésére gyúrjössze pép formára agyagot, és tehénganét etzettel [az agyag két annyi legyen mint a' gané], és ezzel tapaszdbe egy hüvelyknyi vastagon a' marhának egész fájós körmét [a' lába' fejét], 's kösdbe, és a' kötést tartsd nedvesen szüntelen etzettel. 24 óra múlva veddle rólla ezt az első kötést és tégy rá frisset: azaz, lotsoldmeg a' sebet újjra az említett szerrel, rakdbe tsepűvel, 'sat. a' mint ḳözelebb mondám. Azután is így bánj vele minden 24 órában, mígnem egésszen meggyógyúl.

Néha a' közömházat [a' köröm' felső karimáját] átattjafel a' genyettség. Egyéberánt ezzel is éppen úgy kell bánni, mint mikor a' hasíték közt való szaru ázikfel; hanem hogy, ha víz van közel, melyre a' lejá-

rás a' marhának nem messze esik, a' felső [ganéjos agyag] kötés nem szükséges, hanem a' hellyett háromszor napjában a' vízbe kell hajtani a' marhát, hadd álljon benne egy darabig.

Ha a' körömfájás az istállóban jászlos marhákon kezdi magát jelentgetni, mellyek seppedékes [poshadt] ganéban állottak: ki kell a' ganét tisztítani tüstént, és a' hidlást szárazon kell tartani, jó alljat vetvén mindenkor.

A' körömméreg, mint a' járvány nyavajáknak szokások, gyakran egész istallókat, és egész tsordákat meglep egyszerre. Egyedűlvaló eszköz, mely által ennek elejét lehet venni, ez: A' marhákat háromszor napjában fojóvízbe [?] kell hajtani, hadd álljanak benne félfél óráig; a' mi kiváltképpen szükséges akkor, ha ez a' járvány nyavaja rekkenő és száraz nyáron lepimeg a' tsordát. [De, 'hát a' Ketskeméti pusztán és az Alföld' nagyobb részén, a' puszta, és száraz földön, hol semmi víz nem találtatik, mit tsináljunk? Bártsak erre a' kérdésre felelnemeg valaki, egy hatalmas, és ezekre a' vidékekre alkalmaztatható mentőszerrel]. A' körömméreg gyakran a' szájfájásnak következése is szokott lenni a' marhákon.

78. §.

A' sarkfeltörésről.

Ha a' szarvasmarha sántít, a' sarka megdagadt, és tüzes [nagyon forró], és ha nyomogatják, neki keservesen fáj: ezt sarkfeltörésnek nevezik. Ez a' baja a' marha' lábának akkor szokott esni, mikor az kemény darabos, fagyos, vagy köves úton jár sokat. — Orvoslása ez: Ha már belékőtt a' sarkába, mely a' sark' lágy szaruján által megérzik: nem kell várni hogy magában fokadjonki, hanem ki kell fokasztani és kinyomogatván belőle a' matériát tisztán, 's ha már a' genyettség a' szaruból egy darabot feláztatott vólna, azt is addig, a' meddig felvált levágván, terpentin olajat, vagy ha az nints, [patikabeli] téntát kell a' sebbe tőlteni,

azután száraz tsepűvel berakni, és bekötni; a'mit osztán mindennap' el kell követni, míg a' seb meg nem gyógyúl.

Ha pedig még meg nem gyűlt, vagy belé nem kőtt: úgy tsak agyagból és tehénganéból etzettel gyúrt sárral kell a' marha' sarkát bekötni, és a' kötést rajta szüntelen etzettel nedvesen tartani, vagy pedig mihelyt megszárad, levenni és frisset tennirá. Ez sokszor eloszlattja a' daganatot minekelőtte megkelne. De még jobb íllyenkor ha mérészsége van valakinek, vagy ha bízik magához, a' marhának mindenik sarkán, [a' sarkának mind a' két dombján] egy éles kés' hegyivel háromhárom mettzést tenni, ollyan méjjen hogy vérezzen, 's azután kötnibe az említett ganés sárral. így bizonyosan rövid időn meggyógyúl.

79. §.

Az ímelyről v. émelyről.

Az ímelyek rendszerént a' marha' hátán, a' gerintze mellett kétfelől tanyáznak. Ezek tulajdonképpen nem egyebek férgeknél, mellyek nevekedvén a' bőrt feltollják, és azon kitsutsorodásokat tsinálnak. Ha egy darab marhának sok ímellye van: a' miatt nem veheti fel magát; azért is ki kell azt szedni a' bőr alól minélelébb, mely így esikmeg: Mindenik kitsutsorodásnak van egy kis juka [a' mellyen a' bögöjtojásból a' ször között kikelt kis pondró befúrta magát a' bőr alá], ebbe belé dugja az ember egy éles hegyü késnek a' hegyit, és azzal a' jukat olly' nagyra vágja, hogy azon a' bőr alatt lévő férget [az ímelyt], ki lehessen nyomni, és kinyomván azt, egynehány tsepp terpentinolajt tseppent belé; külömben megesik, hogy a' legyek [bögöjök] fris tojásokat tojnak belé, és még több féreg terem benne, mint vólt.

80. §.

A' rokkanásról.

Ez a' bajok a' teheneknek igen ritkán, a' jármos ökröknek pedig annál gyakrabban esik. [A' rokkant

szarvas-marhát is éppen úgy írja le Rohlwes mint a' rokkant lovat; tsakhogy e' hellyett: sánta lábával kaszál, és azt nem szedi ollyan fel mint az épet; itt ezt teszi: a' sánta lábával nem tud ollyan nagyot lépni, mint a' másikkal. 31. lap.]. — Orvoslása: A' rokkant marha' lapotzkájának alsó részét, kivált' elől egész' a' szügyéig, mosogatni kell napjában egyszer azokkal az olajokkal, mellyeket a' rokkant lónak rendeltem [32. lap — végy 4 l lenmagolajat 'sat.]. Hat nap' mosogatván ezzel a' szerrel a' lapotzkabúb' környyékét, akkor haddfélbe egy hétig; ha az alatt nem jobbúl, kezd újjra a' mosogatást ismét, 'sat. Ha pedig a' rokkanás már régi lévén, ez a' szer neki semmit sem használ: fojósebet kell a' marhának a' lapotzkája' alsó részén [a' rokkant lába felől] nyitni, fokkarikával. — Ezt a' nyavaját rendszerént a' lapotzkának elszáradása szokta követni, mellyet itt is lehet azzal a' kenettel orvosolni, mellyet a' lovak' számára rendeltem.

Jegyezzükmeg utólljára, hogy ha a' marhának hosszú a' szőre, mint télben szokott lenni, le kell azt nyírni, minél tisztábban lehet, arról a' helyről, a' hova az ember az említett szereket akarja dörgölni; külömben tsak a' szőr közzé tapadnak azok, és alig hatnak a' bőrig, 's nem lessz sikerek.

81. §.

Ha a' marha hátúlsó tzombjára sántít.

Annak jelei ezek: mikor megyen, bittzent, de a-zomban körmével bátran és egyenesen hág a' földre, és ha vişgállja az ember, sem lábának alsó részén, sem a' körmén, semmi baja vagy hibája, mely miatt santíthatna, nintsen. — Az illyen sántasága a' marhának leginkább vagy a' tzombtsukló' fitzamodásától, vagy más marha' öklelésétől szokott esni. Az első esetben ritkán lehet a' sánta tzombon valami szembetünő jelt, daganatot észrevenni; orvosolni pedig tsak úgy kell, mint a' ló' tzombja' marjúlását [57. lap]. Ha ellenben a'

sántaságot más marha' öklelése okozta: az a' hely, a' hol a' dőfés esett, rendszerént meg szokott dagadni. Ílylyenkor a' daganatot hideg vízzel kell lotsolgatni igen gyakran; azomban, háromszor napjában égettborral 's szappanal kell megmosni.

Ha a' marhának hátúlsó tzombjába 's tomporájába már a' száradás belekapott, ezt meg lehet gyógyitani azzal a' kenettel, mely a' lovak' rokkanása ellen javasoltatott. — A' közelebbi §' végire tett jegyzés, a' szőrlenyírésről ide is tartozik.

82. §.

Sérelem által esett sebekről.

Ezek a' marhán leginkább más marha' öklelése miatt esnek; de akarmitől essenek is, ha a' genyettségnek szabad kifojása van, a' hideg vízzel való gyakori lotsolgatás, kimosás, és tisztántartás ezeknek kész orvossága. — Ha pedig nints a' matériának szabad útja, mellyen kiszivároghasson, nyitni kell, vagy úgy, hogy az ember a' bőrt egész' a' seb' fenekéig [a' meddig az nyúlik lefelé a' bőr alatt] kihasíttja, vagy úgy, hogy legalább alól a' seb' fenekénél mettz egy jukat a' bőrön *]. Ha egésszen kivágtad a' sebet, akkor rakdbe azt napjában egyszer zőld gyógyító írral bekent tsepűvel, és kösdbe, 's gyakori mosogatás által a' kifojó rúttságtól tartsd tisztán, mindaddig, míg meg nem gyógyúl. Ha pedig tsak alól vágtál jukat a' seben; úgy puhán össze sodorított, és zőld írral bekent tsepűt húzz végig benne egynehány nap', és kivűl a' két végét összekötvén, hogy ki ne essen, a' sebet kösdbe, 's gyakori mosogatás által tartsd tisztán. Egynehány nap múlva, haddki a' sebből a' zőldíras tsepűt [mert ha mindég ezt húzgálnád belé, úgy, tsak ettől sem gyogyúlhatna be soha], és a' sebet tsupa hideg vízzel mosogasd, 's meggyógyúl.

* Nézd a' módját a' 27-dik lapon; e' hellyett: *nyak'hosszában*, ezt értvén: *juk' hosszában*. A' motozó vas hellyett egy jó erős vesszö is helytáll.

Néha a' döfés, öklelés, 'sat. miatt a' bőr nem jukad által, hanem tsak a' testnek a' bőr alatt lévő részei rontsolódnak össze, mellyek osztán genyettséggé válván, kelést formálnak. Az íllyen kelést, mihelyt az ember az újjával nyomogatván a' genyettséget benne észre veszi, ki kell fakasztani, és kinyomogatván belőle a' matériát, be kell azt kötni mindennap' egyszer zőld gyógyitóírral, míg tsak meg nem gyógyúl.

Jegyezzükmeg még itt, hogy ha kinn a' legelőn esik a' seb a' marhán, és minekelőtte bekötődhetne, megpondrósodik: elősször ki kell belőlle tisztítni a' pondrót, 's úgy kell bekötni. Mihelyt osztán a' seb zőld írral bekötődik: nem kell többé félni, hogy a' pondró megterem benne; mivel' ennek az írnak készítése egyszersmind a' pondrók' származása ellen is van intézve.

Ha eggyik marha a' másik' bélit kiontja: minden módon úgy bánj vele, mint a' karóba esett lóval [73. lap.]. A' marhát is íllyenkor tsak darával, áztatott korpával, 's lisztes itallal kell gédelgetni [apolgatva táplálni], mert ha szénát, fűvet 's más effélét adna neki az ember, attól nagyon degesz [degetz*] lenne a' hasa és a' varrás kiszakadozna. Ha beforradt a' seb, akkor ki kell belőlle a' 'sinegeket húzgálni, a' mellyekkel be vólt aggatva.

83. §.

A' daganatokról.

Daganatok a' marhán támadhatnak mind külső, mind belső okból. Ha kűlső okból, mint, ütés, öklelés, rugás 'sat. miatt támad a' daganat: úgy, meleg az, ha tapintja az ember, és a' bőr egykevéssé feszesen áll

---

* A' Fordítónak nints ugyan rossz gustusa a' Nyelvben, és jó Magyar, de még is nagyon hajlandó az újjságra, és a' legjobb Magyarországi szót is elmellőzi egy ollyan Erdelyi szóért, a' melylyet legelősször hall, tsak *eő ipső* hogy Erdelyi szó: holott meglehet, hogy némelyik, ott Erdelyben is per alatt van. *Degész*, *gédelgetni*, — legyen bár jó szó: mindazáltal a' Fordító jól tudja, hogy *puffadt*, *feszes* esmeretesebb általjában, 's *tengődtetni*, vagy *apolgatni*, a' másik hellyett? — R.

rajta; 's néha a' rugás' vagy döfés' hellye is megtettzik a' daganaton. Orvossága: lotsold gyakran hideg vízzel, és mosogasd napjában egynehányszor égettborral 's szappannal a' daganatot; így eloszlik az tsakhamar [ha úgy nem jár a' daganat, mint az előbbi szomszéd §-ben látók].

Ellenben, a' belső okok miatt támadt daganat hideg tapintásu, és ha az ember az újjával benyomja, ott marad az újja' hellye, a' besippadás vagy gödör, és nem emelkedikfel az újja után, mint a' jól megkelt tészta, vagy a' puha kenyérbél *]. Orvossága: végy szikfüvet, májvát, és ökörfarkkórót, mindenikből háromhárom marokkal; ezeket főzdmeg 8 ittze vízben, azután tégy hozzá 4 l szalamiát, és mosogasd vele a' daganatot napjában háromszor. Ezenkivül, ha nagy a' daganat, fojósebet is nyiss a' barmon, fokkarikával; még pedig ha az elején van a' daganat, a' szügyén; ha pedig a' hátúlján, úgy a' hátúlsó tzombján, arról a' merről a' daganat van, és hadd benne a' fokkarikát két hétig. — A' murvafördő [54. lap.] a' marhák' daganattja ellen is igen hasznos.

84. §.

A' kelésekről.

A' kelések a' marhának, aprajának, naggyának

---

* Szokott ugyan a' marhákon belső okok miatt még egy másfajta daganat is támadni, de a' melybe genyettség gyül, 's annálfogva a' kelések közzé tartozik, melyekről a' következendő §-ben fogok beszélleni — *Rohlwes*. De a' hol különösen erről a' daganatról, melyre itt tzéloz a' Szerző, egy betű sints. Azomban ha az a' daganat, melybe genyettség gyül, mind a' következendő §-be tartozik; a' minthogy oda is kell neki tartozni: úgy a' 82-dik §-ből is oda tartozik az a' szakaszotska, mely így kezdődik: Néha a' döfés, öklelés. sat.; másunnan meg más; de a' Fordító most beérvén azzal, hogy különkülön egyegy §-ben jobb rendet igyekezett tsinálni [mert tsak ezt értette a' Fordító az előljáró beszédben tett igéretén], fordítói szabadságát annyira nem terjesztette, hogy egyik §-ből a' másikba által tegyen valamit, sem, hogy a' tzikkelyek' rendjét megváltoztassa; ámbár ezt tselekedni, ha nem eggyütt, másutt nem ártott volna. F.

egyformán, leginkább a' fején, alól, és óldalt a' nyakán támadnak, attól ha egymást a' szarvok' hegyivel megdöfik [öklelik]. Illyenkor, elősször is egy lapos daganat terűlel az említett hellyeken, mely azután lassanlassan összébb húzódik, megkerekedik és feldomborodik, és hovatovább nagyobbra nő. Ezt a' Parasztok [Rohlwes szavai] így nevezik Wehne [de, hát a' magyar parasztok? — megdagadt, Gazduram!]. Az illyen kelések kemények, és ollyan tapintásuak mint valamely gümő [29. lap], 's ritkán lehet megérezni bennek a' genyettséget, ha az ember azokat újja' hegyivel nyomkodja; ha pedig megörököndnek valóságos gümő lessz belőlök, melynek közepén tsak egy kevés halikra forma sűlt genyettség találtatik. Ki kell 'hát a' kelést mettzeni minélelébb; mert akarmillyen keménynek tessen is az, tsakugyan lessz a' közepén egy kevés genyettség. A' marhák körűl igen ritkán esikmeg, hogy a' genyettség a' bőrön által egye magát, nem úgy mint egyéb állatokon. Ezt itt megmagyarázni hosszas vólna.

Mindjárt eleinte, ha az illyen lapos daganatot észreveszi az ember, le kell arról nyírni a' szőrt és be kell azt dörgölni lúd-, vagy disznósírral mindennap' egyszer; így hamarább megkél, hogy ki lehessen fokasztani. A' jukat ollyan nagyra kell mettzeni, a' millyenre tsak [szükséghez képpest] lehet, hogy nagyon hamar be ne forradjon, a' genyettség' kifojását ne gátollja, és az által újj kelést ne formálljon. Az illyen kelést tsak sós vízzel kell egyszer napjában kitisztítani; így kevés idő alatt begyógyúl. — Hasonló kelések támadnak a' testnek más részein is, mellyekkel szintúgy a' most leírt mód szerént kell bánni.

85. §.

A' szümőltsről.

A' marhának is szint' azon kétféle szümőltsei vannak, mellyek a' lónak, és éppen úgy kell orvosolni [37. §. 66. lap.].

86. §.

A' tőlgydaganatról.

Ellés alatt, vagy kevéssel azután, meg szokott néha dagadni a' tehén' tőlgye, és kemény, köves tsomókat lehet abban érezni. — Orvossága: végy maholaziliz-kenetet, és babírolajat mindenikből 4 l; ezeket össze őgyelítvén, dörgöldbe vele a' tehén' tőlgyét, a' meddig megdagadt, mindennap' egyszer, és a' tejet fejdki belőlle napjában háromszor. — Ha a' tsetsi megdagad [dagadmeg, R.] a' tehénnek, azt is ugyanezen kenettel kell kétszer napjában kenegetni; azomban szép' gyengédeden ki kell a' tejet fejni a' dagadt tsetsiből is, bárha nehezen esik is neki; különben bedugúlnak a' téjerek [téjtsatornák *], és osztán nem fog a' tehén tejelni.

87. §.

A' tehén' tsetsin támadó sebekről.

Néha a' tehén' tsetsei köröskörűl abrontsosan kirepedeznek és kisebesednek. Ezeket minden fejés után fejér írral [ez nem egyéb, hanem porrá tört plajbász és disznósír, jól összekavarva] kell bekenni; így nem sokára méggyógyúlnak. Némely teheneknek a' tsetsei vastagon bevaradzanak. Az íllyen varat pedig, maholaziliz-kenettel kell bekenni napjában kétszer, míg le nem húll. Mind a' két esetben pedig, ki kell fejni a' tejet a' fájós tsetsekből rendesen, bár keservesen essen is az a' tehénnek; különben elapad a' teje.

88. §.

A' véres téjről.

Ennek oka, vagy a' tehén vérmessége [bővérűsége] vagy az, ha a' tehén' tsetsit, mikor fejik, annyira el-

* Nem pedig téjedények, mint némellyek, a' német 's déak nyelv után mondják.

húzzák-vonják, hogy abban valami kis vérér, vagy lüktető, megszakad, és az abból kiszivárgó vér a' téjjel összeelegyedvén, azt veresre festi. Ez nem egykönnyen szokott meggyógyúlni; mivel' az elszakadt vérerek minden fejés által újjra kitzibálódnak.

Ha a' vérfejés vérmességtől van: ki kell a' marha' nyakeréből botsátani egy ittze vért; hanem hogy attól van-é vagy nem, annak semmi bizonyos esmertető jelei nintsenek. A' honnan, én azt javaslom, hogy mihelyt a' tehén veres tejet ád, tüstént eret kell rajta vágni *]; mert tegyükfel, hogy a' téj' verességének nem vérmesség, hanem a' vérerek elszakadozása vólna az oka: így is, az érvágás nem ártalmas, sőt igen hasznos fog lenni.

A' mely tsetsiből a' tehénnek vér jönn; abból nem a' rotskába [séferbe], hanem tsak a' földre kell a' tejet fejni, hogy a' többit is el ne rontsa: azomban, tsak szorongatás által kell kinyomkodni; húzni-vonni, a' vérző tsetsit éppen nem kell; mert így a' megsértett véredények újjra felbizgatódnak, mely a' gyógyúlást nagyon késlelteti. — Néha meg is dagad a' tehénnek eggyik vagy másik tsetsi, és abban belől apró kelevények támadnak. Ha ezek kifokadoznak, véres genyetséggel egyvelgest jő a' téj a' sebes tsetsből, mellyet semmivel sem lehet kurúsolni: mindazáltal, a' fejést tsak fojtatni kell, mert a' tsetsbeli kelevények eggyik fő oka annak, hogy a' tsetsek beforradnak vagy elapadnak.

89. §.

A' kék téjről **].

Ha több tehenek' összetőltögetett tejének a' felin kék fóltokat lehet látni; nem lehet tudni melyik adta a' kék tejet. Hogy 'hát az ember ezt kitanúlhassa, mindeggyiknek a' tejét külön kell fejni, és így kisűlvén

* De, hát ha tzéklát ett, 's tsak attól veres a' teje? — A' Pall. Mez. Gazd. III. Darab. Harmadik Szakasszában következik.
** Nemz. Gazda I. Dar. 161—163. lap.

melyiktől való a' kék téj, annak minden reggel egy jókanál, mosárban jól összetört köménymagot ádbe az ember egy meszej vízben, mindaddig, míg a' kéksége el nem múlik.

Néha a' tejes edények, néha a' hely az oka, a' hol a' tejet tartják, hogy a' tejfelt kék penész vonjabe; az edények, ha azokat ritkán tisztogattják, a' hely, ha nedves, és gőzös. Amazokat meg kell súrolni gyakran, és a' napon ki kell szárogatni, ezt pedig ki kell gyakran szellőztetni; így a' kék penész rövid időn elvész [elmúlik] a' téjről.

90. §.

A' nyúlós téjről.

Ha a' téj, mikor megalszik, nyúlós, úgy a' vaja is útálatos, undorító, nem természeti, 's annál fogva egésségtelen lessz. A' mely tehén illyen nyúlós tejet ád, annak is köménymagot kell beadni, úgy a' mint a' közelebbi §-ben mondám.

91. §.

A' vaj' keserű ízéről.

Ennek vagy az eledel az oka, vagy a' hely, a' hol a' téj tartódik. Az árpa-, és a' búza-, de kivált' a' zabszalma, és a' fejér répának mindenféle neme keserű ízt adnak a' vajnak. Ha a' tejet ollyan szobában tartják, a' hol halsírmétses ég, vagy a' hol erőssen dohányoznak, vagy a' hol sokan hálnak, 's annálfogva [a' miatt] a' gőzölgés nagy: úgy is keserű lessz a' vaj' íze. A' ki 'hát édes és jó ízü vajat akar enni, az említett okokat távoztassael; azomban, a' téjfelt ne haggya a' tejen nagyon soká állani; mivel' még ez is keserű ízt adhat a' vajnak.

92. §.

A' járomtörésről, az ökör nyakán.

A' járom gyakran kisebesíti az ökör' nyakát, feljül

a' marja mellett. Illyenkor végy 4 l ónszivadékot, 8 l erős égettbort, 1 f [meszej] vizet, és ezeket össze elegyítvén áztatgasd vele a' sebet napjában kétszer-háromszor; így könnyen és hamar meggyógyúl, ha az alatt járomba nem fogod; különben, mivel' a' mit az orvosság dolgozik, azt a' járom újjra elrontja, a' gyógyúlás igen hosszas és késedelmes lessz.

Néha a' járomtörés nem sebet, hanem daganatot, mégpedig hol kemény, hol puha daganatot okoz az ökör' nyakán. Ha az illyen daganat kerek, és domború, és a' nyaknak eggyik vagy másik óldalára vontale magát [nem legfeljúl van]: ki kell azt mettzeni, jónagy mettzést ejtvén rajta, hogy hamar be ne gyógyúljon, és azt, a' mi benne van, mely rendszerént vagy genyettség, vagy valami barnássárga nedvesség szokott lenni, belőle kinyomkodván, a' sebet ki kell mosni egynehányszor napjában, sós vízzel [84. §.]. Az illyen sebet a' világért sem kell holmi 'síros kenetekkel kenegetni, mivel' úgy kérges bőr nő rajta.

93. §.

A' rühről, vagy koszról.

A' vén marha, rendszerént vagy éhség, vagy rothadt [egy szóval, romlott] eledelek miatt, vagy elragadás által rühesedikmeg; a' borjúk ellenben úgy, ha vagy meleg levet ád az ember nekik, vagy igen eléheznek; végezetre, mind a' vén, mind a' fiatal marha megrühesedik gyakran a' nedves és motsáros réten termett fanyar szénától is.

Akarmi okból származzon a' rüh, mihelyt kiüti magát a' marhán, külön kell azt a' többitől rekeszteni, és a' többit a' legnagyobb vígyázattal óltalmazni kell az elragadástól; mert ha egyszer a' rüh valamely istállóban erőt vesz', nehéz, és sokba kerül azt onnan kiírtani. Hasonlóképpen, akarmi okból, és akar vén, akar fiatal marha rühesedjen is meg, egésséges és jó-tápláló eledelekkel kell azt tartani, még pedig gazdagon. Ezenkivül: — ha meglett marhán, éhség miatt támadt

a' rüh: végy 8 l büdöskövet, 6 l sárga tarnitsgyökeret, 6 l fenyőmagot, mind porrá törve, és össze elegyítve: ebből hints napjában kétszer egyegy kanállal az abrakja közzé. Minekutánna a' marha egynehány nap' ezen porral élt: végy 4 l büdöskövet, 4 l salétromot, dörgöld porrá mindeniket, és ½ f lenmagolajjal összekavarván, tsinálj belőlle híg kenetet, és ezzel dörgöldbe a' rühes hellyeket emberűl, harmadnap múlva mosdle iólla meleg lúggal, és a' mely hellyeken még van a' rühnek valami nyoma vagy maradvánnya, azokat a' hellyeket dörgöldbe újjra.

Ha a' rüh, romlott és párlott eledelek miatt származott a' meglett marhán; úgy, e' következendő porból hints mindennap' kétszer egyegy kanállal az eledele közzé: büdöskő 6 l, piskóltz 6 l, sárga tarnitsgyökér 4 l, fenyőmag 4 l, mind lisztporrá törve, és összeelegyítve. A' rühes hellyekkel úgy kell bánni itt is, mint feljebb mondódott [mondottuk, R.]. — A' tavaji és harmadfű tinóknak és üszőknek, az említett porokból tsak felénnyit kell adni, mint a' meglett marhának mondottuk. — A' borjúnak, ha meleg létől kapta a' rühet, e' következendő porból adjbe napjában egyegy dózist vagy portziót, tsak tiszta vízben: 2 l büdöskővirág, 3 l salétrom, mindenik liszté törve, össze elegyítve, és 10 egyenlő részre osztva. Minekutánna a' borjú ezen porból 6 dózist bevett [és igy hatodik nap'] be kell dörgölni a' rühes hellyeket a' feljebb említett kenettel, és azt harmadnapra lemosni meleg vízzel, szappannal.

Ha pedig a' borjú romlott eleségtől vagy éhség miatt rühesedettmeg: végy 1½ l büdöskővirágot, ugyanannyi piskóltzmájat, 1 l sárga tarnitsgyökeret, 1 l fenyőmagot, mind porrá törve, és összeelegyítve: ebből a' porból hints az eledele közzé kétszer napjában egyegy lótot. [A' rühes hellyekkel úgy bánj itt is, mint közelebb láttuk].

Néha a' rüh a' marhán igen nehezen akar gyógyúlni: illyenkor szükség' a' szügyébe, és a' két hátúlsó

tzombjába egyegy fokkarikát tenni, és azt 12—14 napig benne hagyni; de eret vágni, mint rendszerént szokás, a' világért [korán, R.] sem kell; mivel' ez, a' nyavaja' természetével egésszen ellenkezik. Már az más, mikor a' marha egésséges eledelekkel is élt, nem is éhezett, azomban azt is bizonyosan tudja az ember, hogy a' rüh, rá el nem ragadhatott; még is azon valami rühforma persenések ütikki magokat, a' mileginkább az igás ökrökön szokott megesni. Illyen esetben, igenis, nem árt a' marha' nyakeréből egy ittze vért kibotsátni, a' szügyébe egy fokkarikát tenni, és a' persenéseket a' felljebb említett kenettel bédörsölni, és azt harmadnapra lemosni; de ez nem valóságos rüh, hanem tsak rühforma felomlás, mely hevűléstől származik.

94. §.

A' tetvekről.

Ezeket a' marhákról is úgy kell elveszteni, mint a' lovakról [42. §].

95. §.

A' téj' elapadásáról.

Gyakran úgy láttzik, hogy a' tehénnek semmi baja sints, egésséges, azomban a' teje elapad *]. Ennek oka a' rossz emésztés, mely vagy a' gyomorban és belekben meggyűlt tisztátalanságtól, vagy ugyanezeknek gyengeségétől van. Az illyen tehénnek, háromnap' egymás után, reggel éhomra, be kell adni nyóltz-nyóltz lót Glaubersót vízben felolvasztva; azután pedig 12 nap' egymásután, estve és reggel, e' következendő italt: 12 l megreszelt tőlgyfahéjjat, 12 l összetört köménymagot, 16 l sárga tarnitsgyökeret porrá törve; mindezeket össze elegyítvén, és 24 egyenlő részre osztván, egyegy részt egyszerre, adjbe egy meszej vízben.

* Elloptáka' boszorkányok a' tejet, — megrontották a' gonoszok a' tehenet! Hidd a' tsordást! — hadd olvassa vissza. — A' Tudákos előáll, elöveszi a' seprűt, ütivéti a' tehenet, — 's tejet ád! —

96. §.

A' farkméregről [farkrothadásról, R.]

Ez, a' tisztátalanságtól származik. Ha a' marha' farka szüntelen a' ganéban hever, a' szüntelen való nedvesség miatt elkezd a' bőr a' fark' alsó végén rothadni; azután a' rothadás apródonként által eszi magát a' bőrön, belékap a' tsontba, és a' marha' farka elszakad.

Ha az ember ezt a' nyavaját idejében észre veszi, mikor még a' rothadás a' bőrt által nem ette: le kell a' szőrt a' sebes helyről nyírni tisztán, és a' sebet sós vízzel kimosni, égetett botskorták' [tsizmatalp'] porával behinteni mindennap' egyszer, míg meg nem gyógyúl. — Ha pedig már a' bőr által van éve; úgy a' farknak elett végét el kell mettzeni, és a' mettzés által esett sebet a' közelebbi mód szerént kell gyógyítani.

Mind a' két esetben végezetre, hogy a' marha' farka a' gyógyítás' ideje' alatt tisztán tartasson; egy madzdzagnál fogva fel kell azt akasztani valahova a' padláshoz, hogy mikor a' marha lefekszik, a' farka a' földre ne érjen: így nem sokára meggyógyúl.

97. §.

A' borjúkoszról.

A' kosz, a' szopos borjúnak első fél esztendejében a' fejét, nyakát, és néha a' hasát is szokta kihányni, mely abból áll, hogy a' bőr felperseg, a' szőr lekoppad, a' bőrt száraz var vonjabe, mely fejér, és olylyan, mintha lisztel vólna behintve; a' borjú elsoványodik, és eltsenevészik, [elmetzeveszik] miatta. Én úgy vettem észre, hogy ez a' nyavaja ragadó, még pedig olly' nagy mértékben, hogy az istállóról, melyben koszos borjúk állottak, esztendő múlva is elragadt a' kosz más borjúkra. Azért is a' jászlot, melyből az ótvaras borjú ett, lúggal meg kell súrolni erőssen, a' falat, melyhez ért, be kell meszelni [vagy tsapóföldezni], 'sat.

A' mi a' gyógyítását illeti: ha a' borjú legelőre ke-

rűl, magatól is elvész a' kosz rólla; de a' nővésben elmarad a' többitől, mivel' a' kosz miatt annak gyarapodása akadályoztatódik. Így lehet 'hát orvosolni: — Az ótvart [ólt vagy alutt, egybe olvadt, futott varat, R.], mellyet a' kosz formál, lemossa az ember a' bőrről erőssetske lúggal, kefével vagy szalmatsutakkal, és a' kopasz hellyeket, minekutánna megszáradtak, bekeni az ember napjában egyszer e' következő kenettel: 4 l terpentinolaj, 8 l disznósír, össze kavarva.

IV. SZAKASZ.

A' Marhák' Belső Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

98. §.

A' hasmenésről.

A' hasmenés, meglett marhákon leginkább meghűléstől, megromlott és párlott eledelektől, vagy olyan fanyar szénától származik, mely lapájos és motsáros réten igen jókor [korán, R.] kaszállódott. — Orvossága: Egy meglett marhának kétszer napjában egyegy lót tormentillgyökeret kell beadni vízben, mindaddig, míg a' hasmenése meg nem szünik. Akar pedig, négy marok fekete áfonya' száraz bogyóját egy pint vízben, addig főzvén, míg felére el nem fő, beadja az ember neki két nap' egymásután, mindenikszer felét. Egy, és két esztendős borjúnak tsak felénnyit kell beadni, mint a' meglett marhának, akar a' tormentillgyökérből, akar az áfonyabogyóból. Ezenkivűl, ha megromlott eleség, vagy jókor kaszált motsárszéna okozta vólt a' hasmenést: jó és egésséges eledelt kell adni a' marhának; külömben semmi gyógyítószer nem használ semmit.

A' szopos borjúkat leggyakrabban járja a' hasmenés, melyben sokan *] meg is döglenek. Illyenkor a' kis borjúnak, mely még két hetes sints, kétszer napjában, reggel és estve, félfél nehezék rhabarbarát, és egyegy nehezék tajtékföldet kell beadni vízben; a' nagyobbatskáknak pedig mindenikből kétannyit.

Mindezekhez még ezt adja a' szerző, Munkájának 4-dik Kiadásában: Igen hatalmas eszköz a' borjúkon a' hasmenést elállítani, e' következendő: végy 2 1 sárga tarnitsgyökeret porrá törve, erre tőlts egy meszej vizet, és főzd egynehány pertzentésig, akkor szűrdle a' levét, kavarjbelé 2 n híg ópiumot, és ebből adjbe minden két órában egyszer egy kis borjúnak [mely még tsak két hetes vagy annyi sints] egy lótot, nagyobbatskának másfél lótot, félesztendősnek két lótot. Még hathatósabb ez a' szer, ha a' tarnitsgyökér hellyett, galambgyökér van benne.

Egynehány hellyeket találtam, úgymond tovább a' Szerző, a' hol másnap', vagy harmad' napra az ellés után, hasmenés esett a' borjúkra, és semmi orvosság, mellyel orvosolták, nekik nem használván, mindaddig tartott rajtok, míg megölte. Szorossabb megvisgálás után úgy találtatott, hogy a' borjúk' ezen hasmenésének, a' tehenek' eledele volt az oka; mivel' azok motsáros hellyen termett fanyar [savanyú] szénát ettek, melytől a' tehenek tejében szükségesképpen savany származott, mely a' borjúk' gyomrában kifejtődzvén, a' tejet összevitte, és hasmenést okozott. Én azért a' tejbe, mellyet a' borjúknak adtak inni, egy kevés búzalisztet kavartattam, mely a' téj' savanyúságát elvette, és a' borjúk a' hasmenéstől megmentődtek. Ezt 'hát jávaslom másnak is, hogy kövesse.

---

* Ennek a' szónak ollyan tsudállatos tulajdonsága van, hogy az egyedül tsak embert jelenthet. Jobb, és egyedül tsak így lett volna jó: — *sok megdöglik:* mely magyarúl úgy a' pluralisban van, hogy valaki az ellen hibázik, akkor sohasem szólljól magyarúl, mint — *sok embert láttam* jó, de *sok embereket láttam*, idegen nyelvet majmol, és magyárúl semmit sem ér. R.

99. §.

A' bélrágásról, vagy bélgörtsről.

A' bélrágás [béltsikarás], vagy meghűléstől esik a' marhára, vagy szorúlástól [dugúlástól]. Jelei ezek: a' marhának az étel nem kell, hátúlsó lábával a' földet kapállja, hasa nagyon felfúvódik, gyakran lefekszik, de ismét mindjárt felkél, vagy ha darabideig fekve marad, erőssen nyög, és gyakran néz a' hasára.

Mihelyt ezen jeleket észreveszed, kiszedvén a' már másutt [75. lap.] megmondott mód szerént a' marha' végbéliből a' ganét, a' mennyiről tsak lehet, végy három marok szikfűvet, ugyanannyi [akarmelyikféle] májvát; ezeket főzdmeg két pint vízben, a' levét szűrdle, vessbelé két jó marok sót, hadd olvadjonfel benne. Ebből azután minden fél orában, míg a' béltsikarás tart, fetskendezz a' marha' bélibe egyegy ízben másfél meszejt, lágymelegnél egy kevéssé melegebbetskén, elegyítvén közzé mindenkor három lót lenmagolajat is; ha fél nehezék kámfort is elegyíthetsz közzé porrá törve, úgy, még sokkal jobb.

Ha nem akar szünni a' nyavaja: [a' kristélyen kivűl még] adjbe a' marhának a' száján is minden két órában egyszer, egy meszej szikfű' és májva' főttvizét, $\frac{1}{4}$ f [6 l] lenmagolajat, és 1 l salétromot is elegyítven közzé. Igen jó még ezen ital közzé, ha kaphat az ember, 2 n ördögszart is elegyíteni, elébb, forró vízben széjjel dörgölvén azt; sőt hasznos ugyanezen szerből egy keveset a' kristély közzé is elegyítni.

Ha egy óra alatt nem szünik a' tsikarás [azonkivűl, hogy a' kristélyozást féloránként, az ital beadást kétóránként fojtattja az ember], eret is kell vágni a' marhán, és ki kell botsátni a' nyakeréből egy ittze vért.

100. §.

A' vérvizellésről.

Ez a' nyavajája a' marhának gyakran előfordúl, és ha hirtelen nem orvosolja az ember, veszedelmes; mivel' rendszerént a' véres ganéjlás is vele szokott járni, a' kettő pedig eggyütt a' baromnak ízibe * [tsakhamar, hirtelen] végire jár.

Kiváltképpen való okai ezen nyavajának a' fanyar és motsáros legelők, 's a' tartós nedves idő; különösen pedig az ollyan marhákra szokott esni, a' melyek magas, hátas legelőről lapájos legelőre hajtódnak; de tsakugyan, az igen jókor kaszált fanyar, és motsáros réti szénától is elkapja a' marha ezen nyavaját. Az ökröket ritkábban járja, mint a' teheneket.

Jelei: a' marha szomorúan áll, keveset eszik, fülei hidegek, szíve, a' szerént a' mint a' nyavaja nevekedik, hovatovább szaporábban, és keményebben dobog, vizellete vérrel elegyes, annálfogva [azért] veres; ezenkivűl, ha tehén, a' teje elapad.

Mihelyt ezen jelek mutogatják magokat: ki kell a' marha' nyakeréből botsátani egy ittze vért, és be kell neki adni 2 l salétromot vízben felolvasztva. Ezt az italt azután is adni kell neki mindennap' kétszer, reggel és estve, mindaddig míg meg nem gyógyúl. Ezenkivűl, főzz három marok zabdarát két ittze vízben, ha megfő, szűrdle a' levét, ebből kétszer napjában egyegy meszejt fetskendezz a' marha bélibe, mindenkor elegyítvén közzé 3 l lenmagolajat, és 2 n tiszta salétromot is. Tulajdonképpen ugyan, ezen nyavajában a' kristélyre nem vólna szükség; de mivel' ezt, a' véres ganéjlás is igen gyakran nyomban szokta követni: azért

---

* * Ezzel a' szóval [mely *iz*-től [articulus], rövidséget fejezki] él az Alföldön a' Köznép, főképpen az asszonynem, igen gyakran; a' honnan Auctoritas: —

Lám megmondám Angyal Bandi! ne menj az Alföldre,
Tsikósoknak, Gujásoknak közibe:
Mert megtanúlsz lovat lopni *ízibe*, *i. m.*: 'sat.

hasznos a' kristély, hogy az, ha szinte elejit nem veszi is a' véres ganéjlásnak, legalább ártatlanná teszi azt, a' mennyiben véghez viszi, hogy az, rendes szokása ellen, szorúlás [obstructio] nélkül állelő. Ha mindazáltal valaki a' vérvizellésben lévő marhát előre nem akarná is kristélyoztatni, de mikor osztán a' véres ganejlás is ráesik, mellyet arról tudni meg, hogy a' marha keveset, véresen, és keményet ganéjlik, vagy pedig a' szorúlás miatt már nem is ganéjolhatik: már ekkor a' kristély tsakugyan elmúlhatatlan; a' mint erről a' következendő §-ben mindjárt szóllani fogok.

A' mi az illyen nyavajában lévő marha' tartását illeti, télben barna fodorkáposzta-levéllel kell azt tartani [de hol veszi ezt nállunk a' szegény ember, kivált' télben * ?]; nyárban pedig, mikor hűvös van, legjobb azt a' legelőre tsapni: de mihelyt az idő kezd felmelegedni, istállóba kell kötni a' hűvősre, és gyenge friss füvet kell neki adni. Többnyire mindenütt szokás a' marhának, mihelyt a' legelőről haza megyen, száraz takarmányt vetni elébe; de ez igen ártalmas szokás, mely miatt a' nyavaják gyakran gyógyíthatatlanokká lesznek.

101. §.

A' véres ganéjlásról.

Akar a' vérvizellés' következése legyen a' véres ganéjlás **], akar pedig egyenesen [más nyavaja' megelőzése nélkül] támadjameg a' marhát: éppen azon jelek által nyilatkoztatja ez is ki magát, mint a' vérvizellés [100. §.]; tsupán hogy ezzel rendszerént a' szorúlás is eggyütt jár. — Orvossága: kiszedvén a' marhának végbeléből a' ganét, meg kell azt kristélyozni

* Hol veszi? — Ez a' káposzta éppen télben, a' térdig 's felljebb érő hó alatt nevekedik, 's tart egész' tavaszig, minden valamirevaló gazdasszóny' kertjében. Hát? — mivel főzné a' gesztenyét? — a' diszó' nyúlját? — R.

** *Rec.* ezt egynek tartja azzal a' véres ganéjlással, mikor sok túlő ember rendszerént szorúlásban szenved. A' vér has más.

kétszer napjában azzal a' bélürítő szerrel, mellyet a' 99-dik §-ben a' szorúlás ellen javaslottam: azomban ki kell a' nyakeréből botsátani egy ittze vért, és minden reggel és estve kétkét lót, vízben felolvasztott salétromot kell neki beadni, mindaddig, míg meg nem gyógyúl.

Ebben a' nyavajában, szintúgy, mint a' vérvizellésben, nem árt harmadnap múlva még egyszer eret vágni; ha addig a' nyavaja nem tsilapodna. Hasonlóképpen, mind ezen nyavajában, mind a' vérvizellésben, igen hasznosnak találtam e' következendő port: 8 l tiszta salétrom, 12 l keserűsó, 6 l tiszta borkő, mind porrá törve, 's összeelegyítve. Ebből, háromszor kell napjában beadni vízben, egy nagy ökörnek 3 l, egy tehénnek 2 l, egy tinónak ugyanannyit, egy üszőnek $1\frac{1}{2}$ l, esztendős borjúnak pedig 1 l egyszerre.

102. §.

A' marha' felpuffadásáról, vagy felfúvódásáról, [vagy a' megzabállásról, a' szélkórságról].

Megzabállik, és felfúvódik a' marha mindenféle zöld eleségtől, ha sokat eszik belőlle, és az a' gyomrában megforr; p. o. lóhertől, még fűvben lévő búzától, árpától, zabtól, babótól [kaszanyűgtől], borsótól, 'sat., nem külömben az aprított veres kromplitól is, ha abból egyszerre sokat elébe dúlnak. A' megfúlt vagy párlott zöld fű is igen könnyen felfújja a' marhát; azért is a' lekaszálva haza vitt fűvet nem kell rakásban hagyni, hanem el kell teríteni, hogy meg ne fűljön. De, legesleg *] könnyebben elkapja a' marha ezt a' nyavaját a' legelőn, a' piros lóhertől is, és a' tapasztalás megmutatta, hogy ha soká legel' a' marha a' friss lóheren; egész tsordástól beleesik ezen nyavajába; a' mi

* Ezt hijják tzigány-superlativusnak: — ollyan mint — *eggyetlenegy* [ein einziger]. — R.

különösen megtörténik az igás ökrökön, mikor azokat a' járomból kifogván, azon fáradtan és éhesen a' lóherbe tsapják.

Orvosságai ezen nyavajának, míg a' marhát nagyon utól nem éri: — Mihelyt észreveszi az ember, hogy a' marha kezd felfúvódni űznikergetni, kutyákkal is űzetni kell azt, míg tsak a' baja el nem múlik. Ha tovább nem szaladhatván, ledobban, akkor egyedűlvaló orvossága a' megszúrás [a' dagadt pára' kitsapolása, R.], melyről mindjárt lessz szó.

Némely mezei Gazdák fűzfavesszőből tekert gűst tesznek illyenkor a' marha' szájába, és azt, hogy kine vethesse, feljűl a' fején össze kötik. Ezen a' marha szüntelen rágódván, a' nagy gyomrában meggyűlt levegőt a' torkán böfögiki. Mások, azonkivűl hogy gűst tesznek a' szájába, még kergetni is szokták a' marhát.

Én javasoltam egy módot ezen betegség' gyógyítására, mellyet már követnek is sok mezei Gazdák; az ebből áll: — A' pásztor hordoz magával egy kis üvegben $\frac{1}{2}$ meszej égettbort, 1 l veres kőolajjal össze elegyive, és mihelyt észreveszi hogy valamelyik marha nem eszik, és kezd felfúvódni, tüstént beadja neki ezen szert, meghajkássza egynehányszor fel-'s-alá; mindjárt kutya [semmi] baja sints.

Ha pedig a' marha már nagyon felfúvódott; minekelőtte az ember észrevette vólna: 2 l vagy 2 jó evőkanál veres kőolajat kell neki beadni egy meszej égettborban [tótúl, pálinka]; ezenkivűl mindjárt ki kell szedni a' ganét a' végbeléből, és meg kell kristélyozni minden $\frac{1}{2}$ órában egyszer, úgy, a' mint a' 99-dik §-ben mondódott [láttuk, R.].

Ennek a' szernek gyakran kívánt foganattja lessz; ha pedig nem lenne, már akkor nints más mód a' felfúvódott marhát megmenteni, hanemha trokár, vagy megszúrás által *].

* Azoknak a' kedvekért, a' kik a' Nemzeti-Gazdát nem járatják, ide teszem azt, a' mi van N. G. I. Dar. 192. lapján. — "Lóhertől

A' széltsap, valamint a' bélfetskendező is, olyan eszköz, mely nélkül a' mezei Gazda el nem lehet; azért is majd a' könyv' hátúlján ott lessz mindeniknek leírása, és lerajzolása, mely szerént aztel lehet készíttetni. Valóban méltó vólna, hogy ezt a' két eszközt minden Falu közönséges költségen megtsináltatná, hogy így minden lakos, kinek mikor kellene, hasznát vehetné.

A' széltsappal való bánás' modja ez: — Elősször is, ha fektében akarja az ember megszúrni a' marhát, a' két hátúlsó lábát össze kell kötni, ha pedig áltában, a' bal első lábát fel kell emelni, hogy ne rugódozhasson; mert ha rugódoz, az által nem tsak a' munka hátráltatódik, hanem, ha az ár' hegyi már a' bőrön által ment, és a' rángatódzás által ide-'s-tova ögyeleg, a' has' húsa [musculus] is könnyen megsértődhetik. Mikor már a' marha ollyan állapotban van, akar állva, akar fekve, hogy nem rughat: bele kell szúrni az árat a' bal horpaszába [véknyába] a' tsipején alól egy tenyérnyivel, egyenesen befelé ollyan méjjen, hogy a' nyeléhez közel lévő karika, egésszen a' bőrre feküdjön, a' hegyi pedig, és azon feljül is egy darab része a' rá húzott réztsővel eggyütt, a' marhának széltől felfútt nagy gyomrába menjen. Ekkor az árat kirántván, a' tső, vagy a' tulajdonképpen való széltsap benn marad, melylyen osztán a' gyomorban megtolúlt szél [pára, R.] süvőltve tódúl kifelé, sőt sokszor azzal eggyütt az eleség [gané, R.] is, mely miatt a' tsap' juka bedugúl. Ilylyenkor elővesz' az ember egy arra alkalmatos vesszőtskét, és azzal a' tsap' jukát szurkálja, 's bedugúlni nem

---

"felpuffadt marhát, úgymond, *trokár [megszúrás] nélkül* meg-"szabaditani. — Régi [ó, ért] sajtot kell a' torkába duggatni; "és legfelljebb 10 pertzóra múlva megindúl a' hasa. A' legnagyobb "kéttségbeeséskor probálták ezt gyakran, és egyszer sem hibá-"zott." — Ez kevésből áll, könnyű megpróbálni, 's ha ez használ, úgy a' marhát kár vólna szurkálni. Mostanában találtak, és próbát kiállott orvossága pedig a' felfúvodásnak a' *mész-viz* [aqua calcis]. Trautmanns Landwirthschaftslehren. II. B. Wien, 1811. S. 97.

engedi, mindaddig, míg azon vagy levegő, vagy eleség tolakodik kifelé. A' tsapot pedig benne kell hagyni még azután is, legalább egynehány óráig; hogy ha még azután is fejtődikki levegő a' gyomorban, legyen úttja hol menjenki: mert van példa rá, hogy hamar kihúzódván a' tsap, az azután kifejtődzött levegő, ismét úgy felfútta a' marhát, mint vólt az előtt, és újjra széltsapolni kellett azt.

A' miket Rohlwes a' 4-dik Kiadásban ezen tzikkelyhez adott, már azok mind közzé vagynak szőve a' többinek, a' mint illett, ezen az eggyen kivűl: — Azon rendelésemet, ugymond a' Szerző, hogy a' széltsapot egynehány óráig benne kell hagyni a' marha' gyomrában, egy valaki úgy róttameg, mint hibát, melynek igen veszedelmes következései lehetnének. De ezt a' rendelést [praescriptiót] tsak ollyan ember kárhoztattja, a' ki maga soha felfúvódott marhával nem bánt; mert az én rendelésem, sokszori tapasztaláson épűlt. Annak megbizonyitására, hogy semmi veszedelmes következése nints, ha szinte a' széltsap soká marad is a' marhában, a' következendő történetet hozom fel. — Dosse-Neustadti [zu Neustadt an der Dosse] Kenyérsütő [Pék] mester Riedel Ur, a' teheneit aprított kromplival tartotta, melyből egy tehén sokat találván enni, felfúvódott. Ezt, estveli 9 órakor széltsapoltameg Seidler Úr, a' Neustadti királyi ménesnél lóorvos; de mivel a' levegő még azután időszakaszonként [pászmánként, periodenweise] fejtődzöttki jobban a' tehén' gyomrában: egész' másnap reggelig benne hagyta a' széltsapot, mely által a' tehén megtartatott, és a' tsap bennehagyásának semmi rossz következését nem lehetett észre venni.

103. §.

A' szarvasmarha-fojosóról, tsúszról.

Jelei ezen nyavajának, mikor még tsak alsó gráditsán van: — a' marha keveset, vagy éppen nem is eszik, nem is kérődzik, azomban a' fülei, és mind a' négy lába hidegek. Még illyenkor könnyű a' fojosót

megorvosolni; mert rendszerént elmúlik az, ha az ember, meglett marhának egy ittze, egykét esztendős borjúnak pedig egy meszej vért kibotsát a' nyakeréből, szopos borjúknak beád kétszer napjában egyegy nehezék salétromot, vízben felolvasztva, mindaddig, míg meg nem gyógyúlnak. A' borjúkra a' fojosóval eggyütt gyakran a' hasmenés is rájok esik, mellyet illyenkor, a' három első nap', tsak magára kell hagyni, hadd menjen szabadon; de ha tovább is tart, azon eszközökhöz kell nyúlni, a' mellyeket hasmenés ellen rendeltem [98. §.].

Veszedelmesebb ez a' nyavaja ollyankor, mikor a' felljebb említett jegyeken [jeleken, R.] kivűl a' marhának mind a' négy lábai megmeredeznek [mind a' 4 lába megmerevedik, R.], és azokat általában közel egymásmellé teszi. Illyen esetben, kibotsátván először a' marha' nyakeréből egy ittze vért, végy 4 marok hegyi kappanőrt, ezt főzd egy pint serben $\frac{1}{4}$ óráig, akkor szűrdle a' levét, és felét addbe neki egyszerre, vetvén belé 1 n porrá tört kámfort is. Azután takardbe a' beteg marhát egy pokróttzal, hadd álljon úgy három órát [óráig, R.]; ekkor levévén rólla a' takarót, dörgöldmeg egész testét, de kivált' a' lábait szalmával. Másnap' beadván neki az említett italnak másik felét is, hasonlóképpen kámforral, bánj úgy vele ismét mindenben, a' mint közelebb mondám. Ha még ezzel meg nem gyógyúlna, még két nap' kövesdel rajta ugyanazt, a' mit az első két nap' elkövettél; ha végezetre még ekkor is maradna a' húsokban valami kis feszesség vagy merevedtség: tégy egy fokkarikat a' marha' szügyébe, és tsapdki a' legelőre; így tökélletesen kiépűl.

Egykét esztendős üszőnek vagy tinónak, illyen nyavajában, tsak egy meszej vérét kell kivenni, és az említett italból is tsak felénnyit kell neki adni, mint egy nagy marhának.

104. §.

A' futó tüzről, vagy a' külső fenéről, azaz, a' tájogról *].

Ez a' nyavaja, mivel' igen sebessen terjed, igen veszedelmes, és gyakran halálos, ha mindjárt kezdetében nem orvosolja az ember. — Támad mérges fűvek' ételétől a' legelőn **]; a' honnan, ollyan marhának, mellyet jászlon, száraz takarmánnyal tartanak, soha ez a' baja nints [ez, nagy szó]. Jelei ezek: — Először is égető hévség fogjael a' marhának egész testét, a' honnan az, tüzének elóltására vizet keres, és ha talál, nagy sebességgel belérohan, és abban meghengergődzik. Feje, vagy testének valamely más része hirtelen nagyra dagad, és ez a' daganat, mely lágy tapintásu, és, mivel' levegővel van tele, ha kopogtattja az ember, valami siket hangon kong, rövid idő alatt az egész testén elterjed, ha az ember hirtelen nem orvosolja. A' szíve igen keményen, és igen szaporán dobog. Orvossága: —

Ha a' baromnak, mindjárt a' nyavaja' kezdetében, egy ittze vért kibotsátnak a' nyakeréből, és beadnak neki 2 l salétromot, 's 1 l ördögszart vízben felolvasztva: így a' daganat tsakhamar eloszlik. Ha pedig ezeket a' szereket nem kaphattja az ember hamarjában: töltsön egy meszej víz közzé fél-meszej etzetet, ebben olvasszonfel egy marok sót, és ezt adjabé a' marhának ízibe [rogtön, R.].

Ha ellenben a' daganat már a' testnek egy részén, vagy talán az egész testén elterjedt: úgy, eret vágván elősször a' barmon, az itt elősször leírt italt [2 l sa-

* Lásd a' 64. §. alatt való jegyzést.

** *Waldinger* szerént: — az időviszontagsága, nagy meleg után következett hirtelen hideg és nedves idő, hosszas szárasság, és a' miatt való víz nemléte, vagy rossz vizek, 'sat. okozzák.

létr. 'sat.], napjában háromszor kell neki beadni; a' daganatokat pedig meg kell ittott juggatni egy érvágóval, vagy millingel [lancette], és ki kell belőllök nyomkodni a' levegőt, a'mint csak lehet; így azok szembetűnőképpen meglappadnak. Ha osztán a' testnek egygyik vagy másik részén genyettség gyűlt vólna össze, illyen hellyen, mikor a' daganat egésszen meglappadt, valami puha domborúság marad. Ezt meg kell fakasztani alólról, a' matériát ki kell belőlle nyomkodni, tisztán kell tartani, hideg vízzel gyakran mosogatván, és rávígyázni, hogy a' juka időnapelőtt be ne forradjon; így rövidnap' meggyógyúl.

105. §.

A' szárazhurútról vagy tüdőszáradásról.

Ez a' köhögés, vagy meghűléstől származik, vagy pedig az árvíz miatt elromlott iszapporos szénától.

Ha ez az utólsó a' köhögés' oka: úgy, a' szénából elősször jól kivervén és rázván a' port, meg kell azt paráholni sós vízzel, 's úgy kell a' marhának adni; ha más, jóféle szénát adhat az ember neki, annál jobb. Ezenkivűl, elővesz' az ember 6 l büdöskővirágot, 8 l sárga tarnitsgyökeret, porrá törve, 8 l ániś-kapormagot, hasonlóképpen törve, ½ f [12 l] reszelt tormát, és mindezeket mézzel összekavarván, ezen pépből [liktáriom, Latwerge], estve és reggel egyegy tyúktojásnyit ken az ember a' marha' nyelvére.

Ha pedig meghűléstől származott a' köhögés; úgy minden estve és reggel e' következő italt kell a' marhának beadni. Egy meszej serben egy jó kanál bodzaíz, vagy ha ez nints *] két kanál méz felolvasztva.

106. §.

A' sárgaságról, vagy a' sárvízről.

Ez a' nyavaja abból áll, hogy a' marhának egész

* Lehet tartani minden háznál, mert a' készitése igen könnyű. Bodzafa' megért nyers bogyóinak a' levét fatsardki, és tüznél való párologtatás által sürítsd péppé, 's megvan. F.

testét valami epe színű sárga nedvesség futjael, mely az epének a' vérbe való kiömlésétől származik. Jelei ezen nyavajának: A' marhának apródonként elvész az evéshez való kedve, és nem kéröddzik; szája, órrjukai belől, és szemhéjjának belső bőre megsárgúlnak; a' ganéja, és vizellete is sárga színü. — [Erre a' nyavajára leginkább télben hajlandó a' marha: okai a' hideg, romlott takarmány, rekedt levegő, és mozgás nélkül való petyhüdés az istallóban].

Ha jászlon van is a' marha mikor ebbe a' nyavajába esik, nem kell neki a' gyógyítás' ideje alatt száraz takarmányt adni, hanem vagdalt káposztával, murokrépával, főtt kromplival, korpával, darával vagy dertzével kell tartani. Ezenkivül, minden harmadnapban e' következendő gyenge hashajtót kell neki beadni reggelenként éhgyomorra: 1 l tiszta áloes, 2 n jalappagyökér, 4 l keserűsó, mind porrá törve, összeögyelítve és egy ittze vízben elkavarva. — Ha valaki a' költséget nem sajnállja, még hasznosabb, ha 2 l rhabarbarát, 6 n jalappagyökeret, és 12 l keserűsót porrá tör, azt össze elegyíti, és 3 egyenlő részre elosztván, minden harmadnap' beád belőle a' marhának egyegy részt vízben. Minekutánna ez, a' marha' hasát gyengén meghajtotta, azután mindennap' egy kanál szingyantát kell neki beadni vízben, míg tsak a' betegsége egésszen el nem múlik.

Néha ez a' nyavaja májgyúladással támad; hanem illyenkor a' felljebb leírt jeleken kivül, még e' következendőket is lehet tapasztalni. A' marhának fülei hidegek, szája forró, és száraz, testének külső színe, ha tapintja az ember, mindenütt rendkivül meleg, szive keményebben és sebessebben vér, mint egésséges korában; azomban a' marha nagyon szomjúhozik.

Mihelyt ezen jelek mutogatják magokat, ki kell botsátni 1 ittze vért a' marha' nyakeréből; egy fokkarikát is kell tenni a' szügyébe; azomban napjában kétszer be kell neki fetskendeztetni azt a' bélürítő szert, mellyet a' véres ganéjlás ellen rendeltem [101. §.], és a' mellett,

minden hat órában egyszer be kell neki adni a' következő italt: 1 l salétrom, 2 l keserűsó, 1 n rhabarbara, mind porrá törve, összeelegyítve, és egy ittze vízben elkavarva. Ha osztán a' nyavaja tsilapodik, a' mit arról esmerhetünkmeg, ha a' marha vídámúl és az evéshez újjra kedve jő: akkor ezt az italt napjában tsak kétszer, bélürítőt [kristélyt] pedig tak egyszer kell neki beadni mindennap', míg tsak tökélletesen meg nem gyógyúl.

Néha az említett italtól ürűl a' hasa a' marhának. Íllyenkor, félben kell azt [az ital beadását] hagyni mindaddig, míg ez a' hasmenés fojdogál, hanem a' helyett lehet neki beadni egyegy lót salétromot vízben felolvasztva. A' mi pedig a' rendes ivását, vagy itatását illeti az íllyen marhának, adni kell neki, a' mennyit megihatik; hanem minden itatóveder-víz [9 vagy 10 ittze] közzé keverni kell két maroklisztet és két kanálmézet.

Ha a' tüdőgyúladásnak tökélletes meggyógyúlása után, a' szájnak, az órrjukaknak, és a' szemhéjjak' belsőjének sárga színe még tökélletesen el nem enyészett: színgyantát kell mindennap' beadni a' marhának, mint felljebb ezen §-ben láttuk, míg tsak az, egésszen el nem múlik.

Ebben a' nyavajában nagyon elfogy [elsoványodik, megtsaponik] a' marha; azért is, meggyógyúlása után jó-tápláló eledelekkel, 's gazdagon kell azt tartani; hogy ismét felvegye magát [felgöndűljön].

107. §.

A' agyvelőgyúladásról [a' dühös bódúltságról].

Ezen nyavajában, mely rendszerént a' nap' hévségétől származik, a' marha az ételre igyet sem vét; szája forró, és nyelve valami nyálkával van bévonva; fülei, és szarvai rendkivűl melegek; szíve keményen, és sebessen dobog; szemei fényesek, és kidűjedtek, eleinte merőn néz egy helyre, azután nekidühösödik, és nekiszelesedik [vadúl], és minden tagját neminemű rángatódzás fogjael.

Mihelyt az ember ezen jeleket észreveszi, tüstént ki kell a' marha' eggyik nyakeréből botsátani $1\frac{1}{2}$ ittze vért; minden 4 órában be bell neki adni 2 l saletromot vízben felolvasztva; minden 6 órában meg kell kristélyozni azzal a' fetskendezőszerrel, mellyet a' véres ganéjlás ellen rendeltem; azomban egy fokkarikát kell tenni a' szügyébe, és a' fejét be kell tekergetni vászon ruhákkal, mellyeket osztán szüntelen nedvesen kell azon tartani. Ha a' nyavaja más napra nem tsendesedik, a' másik nyakeréből is ki kell ereszteni egy ittze vért, sőt harmadik nap', újjra ezt kell tselekenni, ha addig sem tágit a' betegség; a' kristély' és az ital' beadását pedig mind addig fojtatni kell, míg a' barom tökélletesen ki nem épül, és ha a' rendelt órákon, a' béadás, a' dühösködés miatt, meg nem eshetne, várni kell míg megtsendesedik a' dühe, vagy pedig meg kell kötni jól, hogy senkiben kárt ne tehessen.

108. §.

A' vesegyúladásról.

Ez a' nyavaja következendő jegyek által adja ki magát: a' barom az ételre igyet sem vét; szíve keményen és sebessen ver; hátúlsó lábait befelé a' hasa alá állogatja, azomban a' hátát felgörbíti; a' húgya tiszta, sárga színű, és nagyon szűkön megy' tőlle; ha az ember a' hátát, a' veséje eránt nyomogatja, fáj neki, és ugyanott, rendkivűlvaló melegséget lehet érezni; ha tehénnek van ez a' nyavajája, a' teje is elapad.

Orvossága: Egy ittze vért ki kell a' marha' nyakeréből botsátani; a' hátára, a' tájon a' hol a' veséje van, össze hajtogatott vászon ruhát kell tenni, és azt hideg vízzel mindég nedvesen tartani; ezenkivűl, eleinte, míg a' nyavaja tüzessen fogja, minden 6 órában $1\frac{1}{2}$ l salétromot kell neki beadni vízben felolvasztva, és napjában kétszer be kell neki fetskendeztetni azt a' bélürítőt, mellyet feljebb a' véres ganéjlás ellen rendeltem; ha osztán jobban kezd lenni, elég a' salétromot tsak

kétszer, a' bélürítőt pedig tsak egyszer napjában adni neki.

109. §.

A' gyomorgyúladásról.

A' gyomorgyúladás a' marhákat szintúgy mint a' lovakat igen ritkán háborgatja; hatsak valami ollyast nem esznek, a' mitől az támadhat, mint már mérget, vagy mérges füveket, vagy megemészthetetlen eledeleket, vagy ollyat, mely a' gyomorban erejedzésbe jövén, a' belőle kifejtődzött [bontakozott] levegő által a' gyomrot nagyon felfújja. Minden esetben, nem annyira a' gyúladásra, mint arra kell nézni, mitől származott az. Azért is, a' következő §-ekben annak okait, és gyógyítása' módját, mindenik esetben külön-külön fogom előadni.

110. §.

Ha a' marha mérget ett;

Szomorú, az étel nem kell neki, hátúlsó lábával kapálja a' földet, és néz a' hasára, mutatni akarván mintegy a' fájdalmat, mely abban dühösködik; néha le is fekszik és keservesen nyög, de ismét tsakhamar felkél; némelyiket nagy dühösségbe hozza, másikat nagyon felfújja a' fajdalom; a' tehénnek illyenkor a' teje is elapad. — Ez ellen igen hasznos, a' marhának minden órában egy ittze fris tejet adnibe, fél meszej lenmagolajjal, akar faolajjal felőgyelítve.

111. §.

Ha a' marha egyszerre felette szokat ett,

És a' miatt kapott gyomorgyúladást; illyenkor sem kell neki az étel, nem is kérőddzik, gyakran lefekszik, nyög, és nagyokat sohajt, néhanéha néz a' hasára. — Orvossága: adjbe a' marhának minden órában 2 l keserűsót, egy ittze vízben felolvasztva; ez a'

gyomrában megfeneklett eledelt meghígíttja, felolvasztja, és kihajtja.

112. §.

Ha a' marha mérges füveket ett.

Ez, nem mindég egyforma jelek által mutatjaki magát. Némelyiknek e' miatt görts ésik a' belső részeibe, másik reszket, más ismét rángatódzik; némelyik elbódúl, és világát sem tudja; más nagyon felfúvódik, másikon ismét, imittamott domború daganatok támadnak. — Orvossaga minden esetben az, a' mi a' 110-dik §-ben van [eggyeztesd meg ezzel a' 104-dik §-t, ha lehet].

113. §.

A' tehén' poklának bennmaradásáról.

Gyakran megtörténik, hogy a' tehén a' borjút kielli, a' pokla pedig a' nádrához [méhhez] ragadván, nem akar elmenni tőlle. Illyenkor, egy napot el kell várni, és ha az alatt magától el nem megyen, akkor 1 l porrá tört fejér gyömbért, akar pedig, a' mi még jobb, 2 l terjéket kell a' tehénnek beadni egy ittze jó serben; és ha a' beadás után 12 óra alatt a' pokla el nem megyen; akkor lehet a' kőldök sinórt, mely rendszerént a' nádrahüvelyből tsüngki, gyengédeden húzni; így a' pokla elválik és kijönn.

114. §.

A' borsókákról [magyarúl tetü *, R.].

Még eddig semmi kűlső jelt nem lehetett találni, melyről ezen nyavajára kivűlről rá lehetne esmerni. Nem egyéb hanem az ikrás húsok' [mirígyek'] nyavajája, mellyek rendkivűl nagyokra felfúvódnak, és a' mellyeket elébb nem lehet észrevenni, hanem tsak ak-

---

* Mint a' disznókban, mikor a' húsáról 's szalonnájáról azt mondják — *tetves*.

kor, mikor a' marhát levágják; a' midőn t. i. annak has- és mejjüregében, kivált' a' hátgerintzén, hol több, hol kevesebb nagy tsomojkókat lehet találni, mellyek megannyi megdagadt mirígyek. Az illyen marhának a' húsát el szokták ásni [sok hellyen], de nem szükség'; a' ki nem undorodik tőlle megeheti bátran, mivel' ez nem ollyan nyavaja, hogy az embernek valamit ártana. Némellyek azt állíttják, hogy ez fajbeli nyavaja a' marhákon; annál nagyobb kár 'hát, hogy ennek semmi kűlső megesmertető jele nintsen, mert ha vólna, úgy a' tehenen, és bikán, mely által az illyen faj szaporítódik, odább lehetne adni.

115. §.

A' belekben lévő férgekről.

Ha a' marha' béliben féreg [giliszta] van, azt, arról lehet megtudni, hogy elsoványodik, és a' szőre felborzad, 's gyakran néz a' hasára; némelyik a' hátúlsó lábával is kapál a' hasához, és a' farkát tsóvállja.— Ha ezen jeleket veszed észre: végy sabadillmagot, [vagy pedig giliszta-port], földepe-tarnitsot, giliszta-varáditsot, mindenikből 3 l; mindezeket lisztporrá törvén és össze ögyelítvén, be kell belőlle adni legalább is 12 nap' egymásután [reggelenként, éhomra, egy meszej vízben], a' naggyának mindenkor $1\frac{1}{2}$ lótot, a' fiataloknak [két három esztendősöknek] 1 lótot, a' borjúknak pedig $\frac{1}{2}$ lótot.

116. §.

Az érzőinak' [velőrostok'] nyavajáiról.

Én az alatt, míg ezt a' könyvet írtam, és míg az ehhez való jobbításokat készítgettem: sokat tapasztaltam, sokat vettemészre ollyat, a' mit az előtt soha sem tudtam, soha sem láttam; mellyek közzűl azt, a' mi közhasznu lehet, most ezen újj kiadás alkalmatosságával közönségessé teszem.

Az érzőinaknak kétféle nyavajáját tapasztaltam a'

marhák körül, az eggyik valóságos nyavajatörés, a' másik is ollyan forma, de mégsem egésszen az. Mind a' kettőnek esmertető jegyeit és orvoslását előadom.

A' nyavajatörés' jegyei ezek: a' marhának elkezd minden tagja reszketni, azután lerogyik, fejét mindenfelé tsavargatja, lábait mintha a' görts húzná, összerántja, és ismét kinyújtja, azomban semmit sem érez, és semmit sem eszmél. Minekutánna pedig a' gyötrettetése [paroxismusa] elmúlik; feláll, megrázkódik, kinyújtódza magát, és mindjárt enni kezd, mint a' legegésségesebb állat.

Én az illyen marhának a' következendő port adtam, melytől a' nyavaja apródonként kikopott belőle: matska-gyökönkegyökér, sárga tarnitsgyökér, orvosi kálmosgyökér, vidra-eletzke, mindenikből 8 l, mind lisztporrá törve, és összeelegyítve. Ebből kétszer adtambe napjában vízben, egy ökörnek mindenkor $2\frac{1}{2}$ l, egy tehénnek pedig tsak 2 l. Ezenkivül, hogy a' külső részeken ellenkező izgatást szerezzek, három hellyen vonáttam kérőt [szőrmaddzagot] az illyen nyavajás marhán, a' szügyén, és a' két hátúlsó tzombján.

A' másik nyavaja, mely hasonlatos [hasonló] a' nyavajatöréshez, a' következő jelek által adjaki magát: A' beteg marha lerogyik, óldalára fekszik, hol kinyújtott, hol, mintha a' görts bántaná, összehúzott lábaival rugkapál, és a' fejét mindenfelé tsavargattja. Ezt a' nyavaját, az ollyan vidékeken, a' hol ez a' marhákat járni szokta, a' Németek a' magok nyelvén Spartelnnek nevezik. De minthogy ez a' nyavaja tsak nyáron szokta a' marhákat kiütni, mikor azok a' legelőn járnak: nagyon hihető, hogy ez valami mérges fű' megevésétől származik. Orvosolni, ezt is ama' felljebb [most] leírt szerrel kelletik.

TÓLDALÉK.

A' marhadögnek külömbféle nemeiről.

117. §.

Az úgy nevezett halhójagról.

A' halhójag a' marhadögnek egy igen veszedelmes és rettenetes neme, de a' mellyet szorgalommal és vígyázással könnyű megorvosolni. — Ebben a' nyavajában, a' marha' nyelvén, vagy pedig alsó vagy felső szájpadlásán egy pattanás [szökés] támad, mely hirtelen, úgy elmérgesedik, hogy a' marhát megöli. Elébb, nem lehet a' nyavaját észrevenni, hanem tsak akkor, mikor az említett pattanás már kiütötte magát; már ekkor a' marha szomorú, keveset, vagy éppen nem is esik; a' tehénnek a' teje is elpad.

Hogy 'hát az ember semmit el ne múlasson, mihelyt a' dögnek ez a' neme valamely faluban vagy vídéken magát kiütötte; minden reggel és estve szorgalmatosan meg kell vizsgálni a' marhák' száját, ha nintsen-é pattanás valamelyiknek a' nyelvén vagy a' szájpadlásán; a' mit ha tsak egyszer elmúlat is az ember, meglehet, míg máskor megnézi, addig úgy elmérgesedik a' pattanás, hogy többé a' marha' életét megmenteni lehetetlen. Mihelyt pedig a' marha nyelvén vagy akarhol a' szájában pattanást veszünkészre; ki kell azt tisztán vakarni egy ollyan forma görbe késsel, mint a' millyennel a' fakanalat faragják [akar pedig egy bádogkanállal], és a' genyettséget, mely a' pattanásban vólt, le kell törölni a' nyelvéről egy rongyal tisztán, hogy azt a' marha be ne nyalja, mert az, ollyan mérges matéria, hogy az ember' keze' bőrét is mindenütt kieszi, a' hol hozzáér; azért is, a' ki az íllyen munkával bánik, igen jó, ha egy öltska kesztyűt húz a' kezére, vagy azt valamivel betekergeti.

Minekutánna a' halhójag kikaparása által esett sebből a' vér jól kifojt: végy egy kanálmézet, ugyanannyi sót, ezeket olvaszdfel egy fél meszej erős serben,

és mosdki vele a' sebet emberűl; így bánj vele mindennap' háromszor, míg meg nem gyógyúl.

118. §.

A' szájrothadásról, v. szájfájásról.

A' marhadögnek ez a' neme annyiban hasonló a' közelebb leírthoz, hogy ez is a' szájban ütiki magát; szerentsére ez mégis nem ollyan veszedelmes, ámbár a' marha tsakugyan sokat szenved, és egésszen elfogy 's elgyengűl miatta; hanem, ha egyszer valamely vídéken kiüti magát, ritka darab marha maradel, a' mellyet megkíméllene. — Esmertetőjegyei ennek is tsaknem ugyanazok, mellyek a' közelebbinek.

A' marha szomorú, az ételhez nints kedve, a' nyála egyre foj, és a' tehén nem tejel; némelyiknek egy darab hellyen a' nyelvéről, másiknak az alsó, vagy felső szájpadlásáról lemegyen a' bőr; némelyiknek az egész nyelve, másiknak tsak az ajakainak belső része sebesedikki; a' honnan a' nyavaja is eggyiken nagyobb erőben van, 's annálfogva tovább is tart, mint a' másikon.

Hogy a' marha ezt a' nyavaját el ne kapja; külömbféle óltalmazó szereket próbálgattak ellene, de eggyiknek sem vólt semmi haszna; azért 'hát kár azokat próbálgatni is, hanem: — Mihelyt az ember a' nyavaját a' közelebb leírt jelekről észreveszi, olvasszonfel két kanálmézet egy ittze etzetben, és ezzel mossaki jól a' beteg marha' száját napjában kétszer, egy pamattsal, úgy a' mint a' 18-dik lapon mondódott, mindaddig, míg tökélletesen meg nem gyógyúl *].

Ha ollyankor esik a' marha ebbe a' nyavajába, mikor istállóban, jászlon van, nem kell neki száraz takarmányt adni, mert azt nem eheti, hanem ollyan itallal [vízzel] kell benne tartani a' lelket [kell azt

* A' szájfájós tehén' tejének, ha ád is valami keveset, semmi hasznát sem lehet venni; még tsak a' disznónak sem lehet [kell] azt adni; mert az is szájfájást kap tölle. — Rohlwes.

gédelgetni, tengetni], a' mely közzé dara, liszt, vagy korpa van keverve. [Nyáron, mikor a' legelőn jár, ha eheti a' gyenge fűvet, jó: ha nem, illyenkor is, úgy kell tartani, a' mint közelebb mondá a' Szerző].

Ritka marha kerűliel, hogy a' szájfájásból körömfájásba ne essen [77. §. vége]. Hogy ezt a' marha, ha tsak lehet, elkerűllje, vagy legalább a' fájdalom, mely ezzel rendszerént eggyütt szokott járni, olly' éles és keserves ne legyen: mihelyt a' szájfájás műlni kezd, és a' marha ismét enni kezd, minden reggel és estve négynégy lót [Glauber] keserűsót vízben felolvasztva kell neki adni mindaddig, míg a' hasát meg nem indítja; akkor hadd félben. Egyébaránt, ha tsakugyan kiüti magát a' körömfájás, hogy kell azt orvosolni, már ezt felljebb [77. §.] előadtam.

119. §.

A' senyvesztő vagy rothasztó hideglelésről, vagy, német jártas nevei szerént: a' tüdődögről, vagy tudőrothadásról, vagy tudőfenéről *].

A' dögnek ez a' neme, terjed ugyan elragadás által is, de tsakugyan, szokott okai a' nedves [kódös] és esős idő' járása, lapájos, motsáros, vagy árvíztől elboríttatott legelő, romlott, fűlt takarmány, alatsony, gőzös istálló, kiváltképpen pedig ha a' marhák a' legelőn, álló vizekből [tavakból, potsojából, fenékből] isznak: mely utólsó ok, ezenkivűl még, a' dögnek más nemeit, és sok más ártalmas nyavajákat is szűl. Ugyanis, a' tapasztalás tanítja, hogy a' mely barom álló vizet iszik, annak gyakrabban van baja, és ártalmasabb, 's

* Nem a' tulajdonképpen úgy mondatott marhadögről vagy marhapestisről [Viehpest. Löserdürre] van itt a' szó, így szóll Rohlwes a' Jegyzésben, mely hasonlóképpen neveztetik ezzel a' nevezettel is [Lungenseuche, tüdődög], és a' mely, elragadás által származik, hanem arról a' tüdődögről, mely a' §-ben előadott okokból következik. A' tulajdonképpen úgy mondatott marhadögről azért nem irtam semmit, mivel' az ellen még eddig semmi esmeretes orvosság nints.

pusztítóbb nyavajákba esik, mint a' mellyet fojóvízből, vagy kútból itatnak. A' hol 'hát fojóvíz nints, ott, ha szinte tavak vólnának is, mellyekből a' tsorda, 's guja ihatna; okvetetlen kútakat kell ásni, külömben a' kútra tejendő költséget sokkal többel kötibe a' Helység, és megeshetik, hogy azt szásszorosan is fizeti a' tsordából és gujából, mikor az, az alló víz miatt kapott nyavajáktól rakásra húll.

Ez a' nyavaja, melyről itt beszéllünk, elősször is köhögés által kezdi magát jelentgetni, azután valami nyálkás nedvesség foj a' marha' órrából és szájából, az ételen nem kap', ha tehén, a' teje elapad, azomban szomorú, sőre felborzad, füle, lába hideg, némelyiknek a' szeme is tsipáddzik. — Hogy ezen nyavajának nevekedő veszedelmét meghatározhassuk, felosztjuk ezt három kerülőre vagy időszakaszra.

Első időszakasz az, mikor a' marha köhög, de azomban még vídámnak láttzik, és jó izün eszik, mint rendszerént szokott. Ezen időszakaszban nem láttzik úgyan még semmi veszedelem; de azért már a' vérben lappangó betegségmatéria a' tüdőre szállott, és ez okozza ott a' köhögést. Ekkor van igazán ideje a' segedelemnek; ekkor még nem késő, hogy alkalmatos eszközökhöz nyúlljunk, és a' marhát a' halál' torkából kiragadjuk. Azért 'hát, elősször is fojósebet kell nyitni a' szügyén, fokkarikával; azután 1 f tőlgyfahéjjat reszelve meg kell főzni egy kanta [5 kupa, 10 itztze] vízben, és ennek leszűrt lévéből adni kell inni a' marhának mindennap' kétszer egyegy meszejt, mindeggyik meszejbe kevervén két lótot e' következendő porból: szagos ruta, kálmosgyökér, fenyőmag, tarnitsgyökér, mindenikből 6 l, azantmézge 4 l; mindezek lisztporrá törve, és össze elegyítve. Azomban, ha jászlon van a' marha, jól [gazdagon] kell tartani, még pedig jóféle és könnyen emészthető eledelekkel, a' mílyenek a' hátas hellyen termett jó széna, aprított murokrépa, főtt, és péppé [kásává] tört krumpli, árpadara, rosdertze, vagy korpa; osztán, nem is tsak 3-szor kell

az illyen marhának napjában enni adni, mint rendesen szokás, hanem gyakrabban, de tsak keveset egyszerre, és minden egy kantánnyi forma eledele közzé 4 l felolvasztott kovászt, vagy ha ez nints, 4 l jó etzetet kell elegyíteni. Ha pedig ollyan időben esik a' marhának ez a' baja, mikor a' mezőn fű van; hadd legeljen szabadon a' gyepen, tsakhogy mikor esős vagy ködös idő van, vagy nyáron déltájban a' hévség nagy, vagy ősszel és tavasszal derek járnak, be kell azt kötni istállóba, és a' felljebb mondott eledelekkel kell tartani. A' hűvős [de nem hideg] éjtszakák, ha kinn hál is, nem ártanak neki, sőt inkább megfrissítik.

Második időszakassza e' nyavajának az, mikor már a' marhának órán, száján valami nyálkás nedvesség foj, szeme tsipás, füle, lába hideg, szőre felborzad, teje elapad, és az étel nem igen kell neki. Mikor már ennyire ment a' nyavaja; bajos, és bizonytalan annak gyógyítása: mindazáltal, a' közelebb említett szereket meg lehet próbálni, mit fognak rajta. Következendő szerek, a' nyavaja' ezen grádusában hasznosoknak találtattak: ha az ember háromszor napjában egyegy fél meszej bort ád inni a' beteg marhának, mely közzé, reggel három gerézd tört fokhagyma, délben, és estve pedig egyegy lót terjék; vagy pedig mind a' háromszor kétkét nehezék [jóféle] bors törve, és egyegy lót összetört veres hagyma; akar pedig mind a' háromszor nyóltz-nyóltz szem [granum] opium van kavarva; mely utólsó [az opiumos bor] akkor különösön szükséges, ha az illyen beteg marhára a' hasmenés is rá találna esni.

A' harmadik időszakasz legveszedelmesebb, és ha ez elkövetkezik, már akkor vége a' marhának örökre, mert akkor már, a' gyúladás, fenévé vált benne. Jelei ezek: a' marha bádjat, mentében tántorog, szaporán lélekzik, a' horpasza ki-'s-be jár, a' szíve hovatovább sebessebben dobog, mígnem végre megdöglik. [Azért, nem is javasol a' Szerző semmit, hanem azt mondja, hogy azokhoz, a' miket felljebb az illyen beteg mar-

hákkal való bánásról és ezeknek orvoslásáról mondott, adjuk hozzá még e' következendőket is]:

1. Hogy a' marhán, mikor illyen nyavajában van, eretvágni nem kell, mint eddig szoktak; mivel' ez a' nyavaja a' nedvességeknek a' belső részek' nagy gyengeségével járó senyvedésében, vagy rothadásában állván, az érvágás benne igen ártalmas vólna. — 2. Az istálló, melyben az illyen marha áll, ne igen meleg, és szellős, allja pedig a' marhának mindenkor száraz, és tiszta legyen. — 3. Meg kell azt legalább egyszer napjában vakarni, és az egész testét, kivált' lábait szalma-tsutakkal dörgölni. — 4. Legjobb a' marhát ezen nyavajától mególtalmazni, hogy bele ne essen *]; melyrenézve ezeket szükség' tselekenni. Elősször is a' nyavajának felljebb leírt okait, a' mint tsak lehet, el kell kerűlni: ha pedig tsakugyan ki találná a' nyavaja magát ütni a' tsordában, vagy gújában, a' beteg marhát az egésségesektől egyszerre külön kell választani, mihelyt a' betegségnek első jele, a' köhögés kezdi magát mutogatni; mert minél magassabb léptsőre hág a' nyavaja, annál ragadósabbá lessz az. Sőt, nem tsak a' beteg marháknak ne legyen az egésségesekkel semmi közösűlések, hanem még az az ember se járjon az egésségesek közzé, a' ki a' betegekkel bánik; mert a' betegség' mérgét, mely a' kigőzölgés által ruhája közzé vette magát, az egésségesek közzé hordja, és azokra elraggattja. Továbbá, az ezen nyavajában megdöglött barmot tüstént el kell vinni fére, a' legelőtől messzire, és el kell ásni méjjen [nem övig-meddig, hanem 7—8 talpnyira] mert az illyen dögnek kigőzölgése, az életben maradt marháknak igen vesze-

* Ez, általljában minden nyavajáról igaz. A' honnan a' gondos és figyelmetes Gazdi, akar ennek, akar más illyen forma könyvnek, nem tsak azt a' hasznát veszi, hogy mikor barmának valami baja van, akkor tőle tanátsot kérd; hanem azt is, hogy figyelmez a' barmok' nyavajáinak kútfejeire, és ezeket eltávoztatni igyekezik: mert meggyógyúlni jó; de, nem is lenni betegnek, sokkal jobb. — F.

delmes *]. Végezetre, az egésségesnek láttzó marhákkal is itatni kell két vagy három hétig minden esetre azt az italt, mellyet ezen nyavajának első időszakaszában rendeltem, és mindeniknek egyegy fokkarikát kell a' szügyébe tenni, hogy ha talán már a' betegségnek valami magva lappangana bennek, ezek azt idejében, még minekelőtte kikelhetne, elöljék, és elfojtsák.

120. §.

A' lépfenéről.

Ámbár a' marhadögnek ezt a' német közönségesen lépfenének nevezik: de azért, azok közzül a' marhák közzül, mellyek ebben döglenekmeg, nem mindeniknek a' lépébe, hanem némelyiknek a' tüdejébe másiknak a' májjába, harmadiknak a' gyomrába, és bélibe esett a' fene.

Okai: húzomosan tartó nyári hévség, és a' mellett víz' szűki; osztán meg, ha a' marhákat rendszerént álló vizekben itattják, vagy ha valamelyik, nagyon megszomjúhozván, valami seppedékes potsojából [posványból] iszik: húzomosan tartó kemény téli hideg szintúgy okozhatja ezt a' nyavaját.

Esmertető jegyei: a' marha szomorú, keveset, vagy éppen nem is eszik, szőre felborzad, füle hideg, szeme lankadt és tsipás, szája forró, és nyúlós nyál foj belőle, szíve keményen és sebessen ver, és ha tehén, a' teje elapad. De ezek a' jelek nem minden darab

---

* Itt a' Szerző egy történetet beszéllelő környülállásosan, melynek ő, a' mint mondja, szemmellátó tanúja volt. Rövideden ide megyenki a' dolog: hogy illyen nyavajában megdöglött 9 darab marha, egy bizonyos falu' határán, nyári meleg időben, és a' dög, harmadnapig hevervén közel a' legelőhöz, a' levegőt úgy megvesztegette, hogy az egész Helység' marháját mind elseprette a' dög, tsak ittott maradt benne. Ez eddig intésül nekünk is jó; a' többi, a' mi a' sintereket illeti, ránk nem tartozik. F. — Sőt inkább, éppen a' tartozik legjobban ránk, a' mi a' sintert illetné; mert nálunk, a' nagy városokat kivévén, egy sinter sints, hanem a' Helység' bírája rendel eltemetőket, — többnyire Tzigányokat. R.

marhán tettzenekmeg, mellyeket ez a' betegség meglep; némelyiken alig lehet a' betegségnek valami jelét észrevenni, a' mikor hirtelen lerogyik és megdöglik, minekelőtte rajta segíteni lehetne: az illyenekben, a' felbontáskor, rendszerént tsak a' lép találtatik fenésnek, a' több belső részek nem; némelyiket 5—6 óra alatt ölimeg, némelyik harmad', negyed' napig is elviszi. [Úgytartom, hogy az a' nyavaja, a' mit a' magyarok belső tájognak neveznek, nem egyéb, hanem ennek a' nyavajának valami bizonyos fajtája [modificatiója].

Mikor a' felljebb előszámlált jelek mutogatják magokat a' marhában, már akkor a' gyogyítás bajos, és a' gyógyúlás bizonytalan; a' honnan, mihelyt ez a' nyavaja valamely határon vagy környéken kezdi magát kiütni, szükség' e' következendő megelőző szerekhez nyúlni: Az [egességesnek láttzó] marhák' nyakeréből ki kell botsátani egyegy ittze vért; a' szügyébe mindeniknek tenni kell egyegy fokkarikát, és azt benne kell hagyni két hétig; és 10—12 nap' egymásután, reggel éhomra, be kell adni mindeniknek kétkét lót salétromot vízben felolvasztva. A' mely darab marhán a' betegségnek felljebb előszámlált jelei már kezdik magokat mutogatni, azokkal is a' közelebb mondott módon kell bánni egyéberánt, hanem hogy azoknak nem tsak egyszer, hanem háromszor kell napjában salétromot adni inni, de kevesebbet egyszerre, azaz, tsak másfél lótot, és mindenkor kavarni kell közzé egyegy kanál mézet is, ezenkivül, meg is kell kristélyozni az illyen beteg marhát napjában kétszer, úgy a' minta' véres ganéjlásnál rendeltem. Ha a' nyavaja 24 óra alatt nem tsendesedik, a' mit leginkább arról lehet megtudni, ha a' marha' szive még ekkor is szint' ollyan keményen, és sebessen, vagy talán még sebessebben dobog, mint az előtt való nap', újjra ki kell ereszteni egy ittze vérét. Mikor osztán a' nyavaja tsilapodik, a' szív gyengébben és

rittkábban üt, és a' marha vidorodni kezd: íllyenkor, mind az italt, mind a' kristélyt, mellyet közelebb mondék, napjában tsak egyszer kell adni neki, mindaddig, míg tökélletesen meg nem gyógyúl; hanem, íllyenkor igen hasznos, ha minden dózis itala közzé félfél nehezék porrá tört kámfort elegyít az ember.

A' mi az íllyen beteg marha' tartását illeti, mihelyt rosszúl kezd lenni, mindjárt istállóba kell azt kötni, és, ha még eszik, salátát, barna fodros káposztát; vagy friss gyenge fűvet kell neki adni. Ha módja van benne az embernek, nem árt az íllyen marhát, reggel míg az idő fel nem melegszik, és estve felé, mikor már kezd hűvösödni, valamely közel fekvő füves kertbe, vagy más legelőre tsapni, hogy ott szabadon legeljen; sőt jó és szép időben, egész éjjel is kinnmaradhat, tsakhogy gond legyen rá, hogy mindenkor vízzel tele tseber álljon előtte, mely közzé két vagy három marok rosliszt van keverve; hadd igyon, mikor neki tettzik: mert ebben a' nyavajában soha sem szabad a' marhának megszomjúhozni. Sőt —

Minthogy a' szomjúság miatt való elepedés és a' rekkenő hévség, mind más nyavajáknak, mind ennek különösen termékeny szülő annya: az egésséges marhákra nézve is, nints egyegy jobb eleitvevő szere ezen nyavajának, 's másoknak is, mintha a' marhákat egynehányszor napjában friss vízzel megitattják, és a' természet' szavára halgatván, azokat, míg a' nap' forrósága tart, hűvös hellyekre, szinbe, fák alá, 'sat. hajtják, mely hellyeket azok íllyenkor keresve keresnek. Még jobb, ha mód van benne, a' marhákat rekkenő nyári hévségben tsak éjjelenként, és este-reggel a' hűvösön járatni a' legelőn, napestig pedig homájos, szellős, és hűvös istállóban tartani, és azt adni enni, a' mit szokott az ember akkor, mikor az, este a' tsordáról haza megyen. Ha valaki ezt véghez viheti, jó következéseit meg fogja tapasztalni.

V. SZAKASZ.

A' Juhok' Nyávajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

121. §.

A' vízibetegségről.

Okozzák ezen nyavaját: a' lapájos, vizenyős, vagy árvíztől elborított legelő, romlott, fűlt, árvíztől felvett takarmány, harmatos fű, estve és reggel, tartós esős idő, és a' miatt hirtelen nevekedő buja fű, és a' fenekekben, barázdákban, gödrökben és árkokban megállott eső víz, ha a' juh azt issza. Mindezeket 'hát, szorgalmatosan el kell kerűlni és távoztatni. A' mi különösen a' hosszas esőzéseket illeti: illyenkor, ha azt akarja az ember hogy a' juh vízibetegséget ne kapjon, adjon neki egyszer napjában aprított takarmányt, apróra vagdalt vad gesztenyét is elegyítvén közzé; hanem minthogy ezt a' juh eleinte nem igen örömest eszi, eleinte tsak keveset kell belőlle az aprított szalma közzé elegyíteni, azután ha apródonként hozzá szokik, többet is lehet. A' kinek vad gesztenyéje nints, az keverjen az aprított közzé tarnits-gyökeret, és fenyőmagot, mindeniket porrá törve és össze elegyítve, 32 darab juhra fél fontot számlálván. Sózni is kell illyenkor a' juhokat, legalább egyszer egy héten.

Jelei a' vízibetegségnek: a' juh' hasa a' víztől felpuffad, annyira, hogy mikor a' betegség felső fogra hág, kézzel is könnyen meg lehet érezni a' vizet a' hasában, ha az ember azt tapogattja; gyapja könnyebben kiszakad, mint egésséges korában; bőrének szine, szá-

ja, és a' szemében lévő erek friss, egességes, piros színeket elvesztvén, meghalóányodnak, és alsó szemhéjja egykevéssé megdagad.

Orvossága: Adj a' vízkorságos juhoknak minden nap' egyszer aprított takarmányt, darált borsóval keverve; és minden 32 juh portiója közzé vegyítsd e' következendő port [ha tsak 16 a' juh, felénnyit, ha 64, kétannyit, 'sat.]: Szagos rutalevél, fenyőmag, földepetarnits, sárga tarnits, mindenikből 31 mind porrá törve, és ½ f lágy sóval össze keverve. Így kell bánni velek mindennap', míg tsak tökélletesen ki nem gyogyúlnak, azaz, mindaddig, míg bennek az imént [kevéssel ezelőtt], mondott jeleknek legkissebb nyoma látztzik.

Ezzel az orvossággal kigyógyúl a' juh a' vízibetegségből, ha eleinte [a' nyavaja' kezdetében] mindjárt ráfogják; de ha elhatalmazik a' nyavaja, akkor gyógyíthatatlan. Illyenkor, legjobb a' juhokat minélelébb, míg azokat a' nyavaja egésszen utól nem éri, és lábokról le nem veri, a' legkövérebb legelőn felhízlalni 's eladni.

122. §.

A' hasmenésről, és a' vérhasról.

Hasmenést kap a' juh, nyáron a' lapájos legelő, vagy a' hosszas esőzés miatt, télen a' pállott, vagy a' motsáros hellyen termett és jókor lekaszált fanyar szénától.

Ha a' juhra hasmenés esik, harmadnapig el lehet várni, ha magában elmúlna; de ha tovább is tart, be kell neki adni mindennap' egyszer egy kis marok fekete áfonyabogyót vízben megfőzve, mely a' hasmenést tsakhamar elállítja. — Mikor a' hasmenés nagy erőben van a' juhon, igen hatalmas orvosság ellene e' követke-

---

* Juhtenyésztetés, 83. §. — Rohlwes a' Vízibetegséget vagy Rothadást [die Wassersucht, die Fäulnisz, das Faulwerden] egésszen megkülömbözteti a' métejtől, és eggyiket a' másik alkalmatosságával nem is említi — F.

rendő: végy 2 l sárga tarnitsgyökeret [a' galambgyökér még hathatósabb], ezt főzd egy meszej vízben egynehány pertzóráig, ekkor szűrdle a' levét, keverj közzé 1 n híg opiumot, és adjbe a' beteg juhnak belőlle minden két órában kétkét evő kanállal. — Ha a' szopos bárányoknak megyen a' hasok; tsak egy jó-darab krétát kell elejekbe tenni, hadd nyallják; ha pedig e' nem akar használni, napjában kétszer egyegy nehezék tajtékföldet kell nekik beadni az annyok' tejében.

Ha a' juhok' hasmenésével könnyen hagynak, elhatalmazik az, és vérhas lessz belőlle, melynek orvoslása bajos és meggyógyúlása bizonytalan. Illyen esetben, adjbe a' beteg juhnak ½ n rhabarbarát, 1 n tajtékföldet, és 1 l mézet, mindezeket összekavarva, és elégséges vízzel felereszve; azután 12 óra múlva elkezdvén, adj neki, úgy a' mint felljebb mondám, áfonyabogyót mindennap', míg a' vérhas rajta meg nem szünik. Ha pedig ez nem találna használni: adjbe neki napjában kétszer, reggel és estve egyegy nehezék tormentilgyökeret vízben; akar pedig egy jó-marok tőlgyfahéjjat reszelve főzzmeg egy ittze vízben, és a' levét leszűrvén, ezt addbe a' beteg juhnak napjában kétszer, félmeszejenként.

123. §.

A' rühről.

Okai ezen nyavajának: a' romlott takarmány, tisztátalan, gőzös, és igen meleg szin; a' honnan, inkább igen hideg legyen a' juhakol, mint igen meleg; mert hideget többet kiáll a' juh, mint meleget; továbbá, a' bőr megsértése, p. o. ha nyírés közben a' juh' bőrét vigyázatlanságból az ollóval sok hellyen megvagdalják, vagy ha azt valami hamis kutya megmarja, vagy akarhogy megsértődik. Származik még a' rüh néha éhségtől is, de leggyakrabban elkapja a' juh ezt a' nyavaját más rühes juhtól, elragadás altal. [Mások, a' juhrüh' szerző okai közt nem utólsónak teszik még azt is, ha hosszas esőzésekben a' juh' gyapja sok ideig egy vég-

tében ki nem száradhatván, a' bőre szüntelen nedvesben van].

Ha a' juhot az ollóval megvagdalták [vagy a' tövis [tüske] összekartzolta, 'sat.] meg kell mosni egynehányszor az egész bőrét sós vízzel, kefével, tsak negyednapban egyszer; ez által nem tsak a' rühnek, hanem a' bőr' minden nyavajáinak, mellyek a' nyírést szokták követni, eleje vevődik. A' mely juhot a' kutya szaggatottmeg, azt is sós vízzel, kefével kell mosni, de nem negyednapban egyszer, hanem mindennap' kétszer. Egyéb szerző okait is a' rühnek el kell kerülni, p. o. romlott takarmányt a' juhnak nem kell adni, gőzös, meleg akolban nem kell azt rekeszteni, vagy ha addig úgy talált vólna is lenni, mihelyt a' rüh kiüti magát a' nyájban, meg kell ezeket változtatni.

Ha a' rüh egyszer a' nyájjon erőt veszen, nem egykönnyű azt kiírtani. Orvoslása' módja igen sokféle. Némely hellyeken dohányt rág a' Juhász, és a' dohányos nyálat a' rühes hellyekre köpködvén, bele dörgöli, 's az egész kúra ebből áll. Szintollyan jó az is, ha az ember büdöskövet és salétromot egyenlő mértékben porrá törvén, és lenmagolajjal híg kenetté kevervén, a' rühes hellyeket ezzel dörgölibe. — Egy a' legjobb, és legbizonyosabb orvosságai közzűl a' juhrühnek e' következendő: tsinálj pépet, a' hány a' rühes juh, annyi lót büdöskővirágból, ugyanannyi lót őrvény sertetsikgyökérből, és négyannyi lót mézből, amazokat porrá törvén és ezzel összekavarván; ebből osztán mindeggyik rühes juhnak kenj a' nyelvére, 's nyelessle vele négy nap' egymásután, napjában másfél lótot. Ez a' szer kihajtja a' vérből a' tsípősséget [räudige Schärfe*]

* Rohlwes ugyan rühféregről nem emlékezik, de azért az ő értelme, mely látnivaló ez, hogy a' rühnek közelebbi oka a' vér' tsípőssége, a' rühférget ki nem rekeszti.

Mert ha tsakugyan van rühféreg, annak származásának is, meglehet, hogy éppen a' vér és a' nedvességek' tsípőssége az oka, vagy úgy hogy a' Thaer' és mások' vélekedése szerént, a' rühféreg mint *tökélletlen állat* magában, tojás nélkül, azaz, tsak chemice, a' nedvességek' bizonyos elegyedéséből származa-

mert nem elég a' rühet tsak kivűlről orvosolnimeg, hanem belőlről a' vérből is ki kell azt takarítani; külömben, ismét kiüti magát, mikor az ember azt gondolná, hogy már meggyógyúlt. Mikor a' juhok ezzel a' belső orvossággal élnek, ugyanakkor, kivűl a' rajtok lévő rühes hellyeket, széjjel válogatván elősször a' gyapjút, és a' rühről a' koszt vagy varat egy kés' fokával levakarván, dörgöldbe két rész marhafaggyúból, és egy rész terpentin olajból összekavart kenettel; megolvasztván a' faggyút, mikor hűlni kezd, töltsd közzé az olajat. Nem érvén pedig azzal be, hogy ezen kenettel a' juhokat három nap' egymásután bekented, még azután is egydarab ideig szorgalmatosan meg kell azokat visgálni, és ha rühes hellyeket találnál valamelyiken, azt egyszerre be kell kenni a' most említett kenettel. Ennek a' kenetnek nem tsak az a' haszna, hogy a' rühet gyógyítja, hanem a' rüh miatt megkeményedett és kérgesedett bőrt is újjra puhává és szívossá teszi. Tartani kell ezt a' kenetet egy bádog piksisben, és minthogy télben, ha faggyúból tsinálná az ember, igen kemény lenne, akkor a' faggyú hellyett disznósirt lehet hozzá venni.

124. §.

A' himlőről *].

A' himlő a' juhokon tsupántsak elragadás által támad. [Én, erre is azt mondom, a' mit felljebb a' marhadögre mondottam, hogy — hát a' legelsőn, melyről a' többire elragad, hol veszi magát?]. Néha igen hir-

zik, vagy pedig, a' mint én gondolom, talán inkább úgy, hogy a' rühféregnek is, mint a' bélférgeknek magva vele születik az állattal, de a' vérnek és állati nedvességeknek bizonyos elegyedése 's tsipőssége kívántatik azoknak kikelésekre. Akarmint legyen a' dolog, a' rühféreg mind a' két esetben inkább következése, mint oka vólna a' nyavajának; ámbár meglehet hogy a' viszketegséget osztán ez is neveli, vagy talán tsak ez okozza? — F.

* Juhtenyésztetés, 91. §. 192. lap, és Nemz. Gazd. I. Dar. 40—43. lap.

telen, néha pedig igen lassú lépésekkel terjed a' himlő a' nyájban; télen, mikor az akolban mintegy rakásra vagynak tömve, sokkal sebessebben, mint nyáron, mikor szabadon legelnek. Egyedűlvaló eszköz, mellyel ennek a' nyavajának eleit lehet venni és a' kárt elkerűlni, a' beóltás. Nekem a' tapasztalás megmutatta, hogy valaholtsak a' beóltást magam követtemel [a'hol a' beoltás jól ment véghez], ezer juh közzűl egy alig, 's néha egy sem döglöttmeg. Ha tehát az a' betegség, vagy igazábban szólván, a' himlődög, már a' környékbe [szomszédságba] bekapott, vagy talán már a' nyájba is kapogat: minélelébb a' beóltáshoz kell látni; legjobb pedig, és a' nyáj' megmentésére legbátorságosabb, addig óltani a' juhokba a' himlót, míg még az a' nyájba belé nem kapott; mert a' juhimlő, szintúgy mint a' gyermekhimlő, nem tsak az, hogy egy [bizonyos] időben hatalmazik, és [osztán] tsilapodik vagy múlik, [már ezt a' himlőnek extensiójáról, vagy intensiójáról értsük?] hanem hovatovább gonoszabbá, mérgesebbé is lessz?

Ha vannak a' nyájban himlős juhok, azokról be lehet a' többibe óltani, ha pedig nintsenek, hozatni kell egy jóféle és érett [ért] himlőjü juhot, a' szomszédból, a' hova már a' himlő bekapott, erről az egyről be kell óltani a' himlőt annyi juhba, a' mennyibe lehet, ezekről osztán a' többibe be lehet óltani; hanem szükség', hogy ezek közzűl ollyanokat válogassunkki az óltásra, a' mellyeken jóféle, és már megért himlőkelések vagynak. A' jóféle himlőkelések kerekek, domborúk, és eggyenként állanak, nem futnak össze; a' mellyek pedig lapossak, elterűlnek, és összefutnak, azok nem jófélék. A' mi a' megérést illeti: a' himlőkelés, attólfogva, a' mikor támadni kezd, hetednapra érikmeg; támadni pedig kezd a' beóltás után, rendszerént hatod', vagy hetednapra[?], de sokszor sokkal elébb is, és a' beóltás után tsakhamar elkezd a' támadás kerekedni. A' mely juhokat 'hát azért óltottukbe; hogy azokról többeket óltsunk: szemmel kell

tartani melyiken mikor kezdődik a' támadás, hogy attólfogva számlálván heted' napra óltsunk belőlle.

A' juh' beóltása pedig így megyen-véghez: Az, a' ki a' juhot óltani akarja, leűl egy székre; kezébe veszi az óltótűt [laposatska végü ár, milling], melynek hegye, vagy lapja mintegy kétannyi széles, mint annak az óltótűnek, mellyel a' gyermekekbe a' tehénhimlőt szokták óltani; előtte egy asztalon a' juh, a' melybe, mellette pedig jobbfelől [nekem ugyan jobban kezem' ügyébe esne, ha balfelől vólna] egy lótzán v. rengőn az, a' melyből óltani akar; ez a' lótzán úgy van helyheztetve, a' hogy az óltónak a' himlő, melyből óltani akar, legjobban kezére esik; ama' pedig az asztalon jobb óldalára van fektetve lábbal az óltó felé, és a' két hátúlsó 's bal első lábát tartja egy markos juhász, kettő még alkalmatosabban tarthattja. Így meglévén az egész készület, a' ki óltani akar, elősször is az óltani való himlő' felső bőrét vagy hártyáját lehántván, a' himlőmatériából [genyettségből] veszen az óltótó' hegyére egykeveset; azután a' bal tenyerét a' juh' jobb első lábának, mely az asztalon fekszik, aládugván, keresztűl markolja azt feljűl a' tzombjánál, a' hol a' bőr belőlről a' juh' hasa felől kopasz, és ezt a' kopasz bőrt egy felől a' hüvelyk', másfelől a' többi újja' hegyivel összeszorítván, és felfelé tolván, hogy feszesen álljon, jobb kezével a' tő' vagy ár' hegyét, mellyen a' himlőmatéria van, bedugja fennyeden és mindenütt egyenlő méjjen a' bőr' felső színe alá, míg az a' bőrbe megáll; ekkor a' hátúlsó végét vagy nyelét az óltótőnek felfelé emeliti, illyen állásában megforgatja ezt a' bőr között, ismét lefelé nyomja a' nyelét, és a' felső hártya forma bőrt, mely alá a' tő' hegyi vólt dugva, rányomván gyengédeden a' tő' hegyére, úgy húzza ezt ki a' bőr közzűl, hogy a' rajta vólt himlőmatéria ottbenn a' bőr között törlődjönle rólla és ottbenn maradjon *]. Na-

* A' millinget, nem tsak nem kell a' bör' színe alatt megforditani, hanem, ha jól, finomúl dugjuk bé, nem is lehet, hogy a'

gyobb bizonyosság' okáért, hogy ha eggyik nem, a' másik megkapja, még egy helyre nem árt azon módon beóltani. Eddig van. E' szerént a' mód szerént, a' ki egykevéssé belétanúl, 1000, 's 1500 juhot is beóltha egy nap'; hanem vígyázni kell, hogy az ember az óltótővel a' bőrt egésszen által ne szúrja: mert én úgy vettem észre, hogy e' miatt rendszerént kelések támadnak. — Minthogy egy himlőben kevés genyettség van, hogy az ember, kivált' mikor feles számu juhokat akar beóltani, óltaniváló himlő dolgából annál inkább meg ne szorúljon, szükség' tudni, hogy annak a' véres nedvességnek, mely a' himlőből jő, ha azt az ember, minekutánna a' matéria kifogyott belőlle, az újjai közt nyomogattja, éppen az a' foganattja, a' mi magának a' himlőmatériának, és éppen úgy lehet vele óltani.

A' mi az óltás' idejét illeti, én úgy tapasztaltam, hogy erre a' munkára, a' nyári rekkenő meleg napokat kivévén, az esztendőnek minden része alkalmatos. Én, a' legtsikorgóbb hidegben óltottambe 900 darab spanyoljuhot, mely pedig még puhább és kényesebb természetü, mint az itt-[Burkusországban] való, mégsem döglöttmeg belőlle tsak egy is; ámbár az előtt olly' gonosz természetü vólt a' himlő, hogy beóltás előtt minden második megdöglött benne.

A' beóltott juhon rendszerént tsak ott szokott himlő támadni, a' hova beléóltják, és ritka eset, hogy annak egész testét elborítná. Mikor a' beóltott himlők nevekednek, a' Juhásznak vígyázni kell rá, melyik juh sántit nagyon az óltott lábára, a' mit a' himlőkelés okoz *]. Illyenkor osztán ki kell a' kelést fokasztani

---

bőr ki ne szakadjon. Akar tsak a' felső hártyát, akar a' juk alsó lapját is érje az óltó genyettség, mindegy az, mert mind tsupa bőr, és ha könnyü kezünk van; nem is véreddzik. R.

* Éppen ez az oka, hogy mostanában már a' himlőt a' farkába szokták a' juhnak óltani; a' farkára nem szántúlmeg, ha annál tüzesebb kelés támad is rajta, ott nem is dörsöli úgy ki, mint a' lába közt; hanem így annyival több munkába kerül az óltás, hogy a' farkáról, még elsőször tisztán le kell nyírni a' szőrt, a' hova óltani akarunk, a' lábán pedig készen kapjuk a' kopasz hellyet. — F.

láb' hosszába, és napjában egyszer ki kell mosni sós vízzel; így rövidnap' meggyógyúl.

125. §

A' kábaságról, vagy kerengésről *].

Ez támad vagy férgektől, vagy víztől az agyvelőben, és meggyógyítni, jóllehet sokképpen próbálgatták, semmi módon nem lehet; azért nem is rendelek ellene semmit, hogy a' mezeigazdának haszontalan költséget, és fáradságot ne okozzak. Hanem, mihelyt megkábúl, le kell vágni, és a' húsát meg kell enni bátran; mert nem árt semmit.

126. §.

A' körömfájásról, vagy körömméregről.

Mihelyt a' juh sántítni kezd, vizsgáldmeg a' lábát, mi baja, és ha úgy találod hogy a' körme és körme' tájéka nagyon meleg és dagadt, bizonyosan körömmérge van a' juhnak. Ezt így orvosold: — Hagyd otthon a' juhot az akolban; mert a' legelőre, és a' legelőn való járkálás által még jobban neki tüzesedik a' lába, és a' nyavaja jobban elmérgesedik: azután, egy zatskóba, mely a' juh' lábához szabva van, megvarva, egy kevéssé bugyogósan, etzettel gyúrt agyagsárt tévén, a' juh' fájós lábát dugdbelé, és a' zatskót kösd a' lábához, hogy rólla le ne essen; ezt a' kötést újjítsdmeg rajta mindennap' kétszer, mindaddig, míg a' genyettség a' körömházon, vagy a' köröm' hasítéka között ki nem fokad. Ekkor mosdle a' körmöt, a' meddig felázott, és 1 ltimsót, 's ugyanannyi gálitzkövet, egy fél meszej vízben felolvasztván, ebbe mártsmeg egy tsomótska tsepűt, azt tedd a' sebre, feljűl tekergess

* Juhtenyészt. 201—203. lap. — Hanem, Rohlwes megkülömböztcti az agyvelöben lévő férgektől, vagy víztől való megkábúlását a' juhoknak, az agyvelögyúladástól, mely a' nap' rekkenő hévségétől származik, ezt az utólsót gyógyithatónak tartja, és majd alább szóll rólla. — F.

még rá egy kevés száraz tsepűt is, így bepamputzolva [beburkolva, betekergetve] dugdbelé a' juh' lábát egy zatskóba, és ezt kösd hozzá a' lábához, hogy le ne húlljon rólla. Így bánj vele mindaddig, mig meg nem gyógyúl. [Hányszor kell így a' juh' lábát napjában bekötni, Rohlwes nem mondja. Fő dolog az, hogy a' kötés mindenkor nedves legyen, és így mihelyt kezd megszáradni, mindjárt újj kötést kell rá tenni, vagy legalább a' régit az említett timsós és gálitzköves vízzel meg kell nedvesíteni. Ha a' körömfájást későn találná a' gondatlan Juhász észre venni, mikor már a' körömméreg ki is fokadt, akkor, látnivaló, nem szükség' felljebb kezdeni az orvoslást, hanem tsak itt: meśdle a' körmöt a' meddig felázott, és kösdbe a' sebet timsós és gálitzköves vízbe mártott tsepűvel, 'sat.].

127. §.

Ha a' juh' lábába szeg, szálka, 's más e' féle megyen;

Húzdki azt vígyázva, hogy belé ne törjön, azután a' jukat egykevéssé kibővítvén, ha egyébb nints [de mi is kellene egyéb? hanemha talán egynehány tsepp terpentinolaj az égettbor közzé?], tsepegessbelé egy kevés égettbort, 's ugyantsak égettborba mártott tsepűvel bebórítván, húzzrá zatskót 's kösdbe. Ezt el lehet követni mindennap', míg tsak a' juh sántít. Ha pedig a' szeg, 'sat. a' juh' lábába belétört: akkor úgy kell vele bánni mindenekben, mint a' körömméreggel: elősször etzetes agyaggal kell kötözni, míg tsak meg nem kél, és ki nem fakad; azután pedig timsós és gálitzköves tsepűvel, míg meg nem gyógyúl [126. §.]

128. §.

A' vérvizellésről.

Ezt a' nyavaját rendszerént okozza a' nyári rekkenő hévség, de gyakran a' fanyar és motsáros legelő, 's az illyen hellyen termett széna is. [A' Linne és

Schreder észrevétele szerént, okozzák ezt még a' tsípős nedvességü vagy mérges plánták is, mint a' torsika szironták, tavi szettyin, vagy fűtéj, pártamag, kökörtsin, bürök 'sat, mások szerént pedig, a' hirtelen meghűlés, és az apró vértsatornák' megszakadása, 'sat.] Mindezeket az okokat 'hát el kell kerűlni és távoztatni: a' juhokat forró napokon árnyékra kell hajtani delelni, és napjában legalább egyszer megitatni, a' motsáros legelőket elkerűlni, 'sat.

Legelősször rá lehet esmerni ezen nyavajára a' vérrel elegyes veres vizelletről, és ha felhágy vele az ember, 's hamarjában nem orvosolja, a' juhnak elvész az éte, a' hideg kileli, elszomorodik, -bádjad, és -erőtlenedik, utóljára a' fene beléesik, és megdöglik.

Mihelyt 'hát az ember ezt a' nyavaját észreveszi: be kell a' juhnak adni vízbe elegyítve, napjában kétszer, egyegy nehezéket e'következendő porból: 1 l salétrom, ugyanannyi kénsavanyú lúgsó [kénsav. hamusir, gálitzköves borkő], mind a' kettő porrá törve és összeelegyítve.

129. §.

A' felhevűlésről.

Ez a' betegség a' juhokat rendszerént a' nyári forró napokban fogjaelő, ha illyenkor messze kell menniek a' legelőre, vagy valami juhászkutya nagyon megzaklattja azokat, vagy a' déli hévségben árnyékra nem hajtják, vagy igen ritkán itattjákmeg *].

Ebben a' nyavajában ég a' juh a' szomjúság miatt; szem-erei kipöffednek és megveressednek, szája forró, és száraz, lélekzete szapora, és egész testében szemlátomást vész, és soványodik. Illyenkor van ideje, ha valaha, hogy a' juhot buja legelőn [nedvességgel bő-

* Erre a' §-re annyival szükségesebb megolvasni a' Juhtenyésztetés' 187—192 lapjait, mivel' Rohlwes' a'himlőbeóltás' tanításában elmerülvén, úgy láttzik, arról egésszen elfelejtkezett, hogy, ha tsakugyan bele talál a' himlő kapni a' nyájba, minekelőtte észre vennénk, hogy kell a' himlőt orvosolni. — F.

völködő füveken] járassuk; azután itassuk salétromos vízzel, 50 juh italában 8 l salétromot olvasztván fel. Ha így bánunk vele egydarabig, nem sokára meg fog szünni a' nyávaja. — Ha pedig valamelyik juhot már annyira utólérte ez a' nyavaja, hogy a' hideg kileli, és olly' elalélt, hogy a' nyáj után nem mehet: illyenkor eret kell vágni rajta, és háromszor napjában be kell neki adni egyegy nehezék salétromot vízben felolvasztva; e' mellett hűvös istállóban, friss fűvel, és áztatott búzakorpával kell tartani, mindaddig míg egésszen meg nem gyogyúl.

Minthogy talán némellyek nem tudják, hogy vágnak a' juhon eret: rövideden megmondom. Egy ember a' juhot a' lába közzé fogja, és a' fejét felfelé tartja, egy másik lenyíri a' gyapjút a' nyakáról akar jobb, akar balfelől, a' tájon, a' hol a' lovon eret szoktak vágni, azután egy sinórt, vagy 'sineget hurkol a' nyakára a' nyírésen alól, és azt ráhúzza jó-szorossatskán hogy az erek felpöffedjenek; így jól meg fog tettzeni, hol a' nagy nyakér, és nem kell egyéb, hanem megvágja azt az ember egy millingel szokás szerént, és kibotsát belőlle 6—8 lót [fél meszej] vért; továbbá, a' millingel a' bőrön ejtett nyílásnak közepe eránt keresztűl dug az ember egy tőt, a' nyílás' két ajakán, és egy tzérnaszálat a' tő megett egynehányszor körűl kanyarítván, 's a' seb'száját vele jól össze húzván, megköti azt görtsre. A' juhérvagónak [millingnek] éppen ollyan szélesnek, de egy kevéssel hosszabbnak kell lenni, mint a' mellyel az emberen eret vágni szokás. — A' kinek millingje nints, tsak parasztosan késsel is vághat a' juhon eret. Ez így esikmeg: A' nyakerét, melyről közelebb beszéllénk, megnyomja az ember az újjai' hegyivel az állkaptza' tövénél, hogy annak további foj-

* Mivel' a' juhnak a' szomjúságtól és a' nagy szomjuság után való mohon ivástól sokféle nyavajái származnak, azomban a' juhitatásról nállunk is sokan igen helytelenül gondolkoznak: nem árt e' végre megolvasni a' Juhtenyésztetés' 42-dik §-ét. — F.

tatódása a' juh' pofáján, kipöffedjen, és jól kitessen; így, lehet észre venni a' juh' felső állkaptzáján, a' tájon, a' hol a' nyegyedik zápfoga' gyökere végződik, egy kis domborodást, melynek az ér éppen a' tövénél megyenel. Itt, ezen a' hellyen kell azt egy jó éles hegyü késsel megvágni, kiereszteni belőlle mintegy félmeszej vért, azután beakasztani úgy, a' mint mondám.

130. §.

A' tőlgydaganatról.

Ez éppen ollyan nyavajájok a' juhoknak is, mint a' teheneknek, és orvosolni is éppen úgy kell [86. §.].

131. §.

A' métejről.

A' férgeknek ezt a' nemét, mely a' belekben, sőt még a' májba is elterjed, a' posványos vizekben kapják a' juhok, a' hol ezeknek tojássait 's igen apró kölykeit, vagy minek is mondjam, a' vízzel együtt lenyeldesik. Ha a' métejes juhnak 6, vagy 8 nap' egymásután beád az ember mindennap' 1 l sót, 4 l boretzetben és egy kevés vízben felolvasztva: így a' métej tsakhamar kipusztúl belőlle [Esmertető jegyei pedig a' métejes juhnak, igen tsak azok, mellyek a' vízkórságosnak [121. §.], és különösen az, hogy fát, földet, követ, falat, mindent rágitskál, mint sok gilisztás gyermek].

132. §.

A' köhögésről.

Ez résszerént poros takarmánytól, resszerént meghűléstől származik, p. o. ha mindjárt nyírés után hideg esők járnak. — Ha meghűléstől származott a' köhögés: fél kanál bodzaízt kell beadni a' juhnak napjában egyszer, egy kevés serben; így tsakhamar elhaggya azt a' köhögés. Ha pedig poros takarmánytól köhögősödöttmeg a' juh, tsak az okát kell a' köhögésnek elhárita-

ni, a' takarmányt kiporozva kell neki adni; így a' köhögés magában is elmúlik. De ha tsakugyan, magában nem akarna elmúlni: egy kanál mézet [vagy félkanál bodzaízet, 105. §] kell beadni a' köhögős juhnak serben, napjában egyszer, míg a' köhögés el nem haggya.

133. §.

Az agyvelőgyúladásról *].

Ennek a' nyavajának oka az, ha rekkenő nyári hévségben az égető nap a' juh' fejére süt; esmertetőjegyei pedig ímezek: A' juh szomorúan, lesütött fővel áll; homloka, és fülei rendkivűl melegek; szemeit behunnya, és könyvez; szája forró, és száraz, és a' nyelve valami fejér nyálkával van bévonva; némelyiknek egész testét borzadozás, vagy reszketés fogjael; másik világát sem tudva [eszmélés nélkűl] ödöng [őröng] vagy őgyeleg; harmadik lefekszik, és a' fejét is elnyújtja a' földön.

Mihelyt ezen jeleket tapasztalod a' juh körűl, vágj eret rajta [129. §.], és adjbe neki háromszor napjában egyegy nehezék salétromot vízben felolvasztva; a' fejét pedig tekergeśdbé vizes ruhákkal, és tartsd nedvesen szüntelen. Így bánj vele míg tsak tökélletesen meg nem gyógyúl.

134. §.

A' bárány herélésről **].

A' bárányt némellyek két, mások hat hetes korában szokták kiherélni; sőt némellyek azt hiszik, hogy ha a' bárány félesztendős korában herélődikki, nagyobb, és erőssebb lessz.

A' két hetes bárány' herélése így esik: a' tökzatskóján egy mettzést tesz' az ember hosszába, ezen, elébb

---

* Lásd a' 125-dik §' alá tett jegyzést; lásd felljebb a' 84-dik lapot is, az alól lévő jegyzéssel eggyütt. — F.

** Juhtenyésztetés, 56—58 lap. F.

eggyik, utánna a' másik gojóját kinyomja, és elmettzi [Ez a' munka sokkal jobban le van írva ott, a' hova az elébbi lapon, a' jegyzés útasít]. Ettől, a' hat hetes bárány' herélése tsak abban külömböz, hogy annak a' tökzatskóján nem egy, hanem kétfelől, két mettzést tesz' az ember, és eggyiken eggyik, másikon másik tökigojóját nyomjaki. Herélés után a' sebből kifojó vért le kell mosni tisztán, és a' sebet egy kevés ideig még azután is áztatgatni kell hideg vízzel. Ki lehet a' bárányt herélni még másképpen is, t. i: A' tökzatskóját a' báránynak, feljűl a' töki' gojóján megköti az ember egy jóerős 'sineggel jó-szorossan, és úgy haggya egy hétig; ez alatt a' töki' gojója elszárad, a' tökzatskónak a' kötésén alól eső részével eggyütt; mellyet osztán az ember, alól a' kötésen, mindenestől elmettz.

Akar így, akar amúgy heréljükki a' bárányokat [tsak, heréljük inkább amúgy], szükség' azokat egydarab ideig a' herélés után' mindennap' ollyan méj vízbe hajtani, hogy a' víz a' sebjeket felérje, és mind kimossa, és kitisztíttsa azt naponként, mind pedig a' tüzessedésnek elejét vegye; mert külömben ez a' seb igen könnyen, és gyakran olly' veszedelmesen neki tüzessedik, hogy a' bárányt meg is öli; de ha a' bárányokat, mindjárt herélés után való nap' 's a' következendő napokon, úgy a' mint mondám, vízbe hajtjuk, egy sem vészel kozzűle a' herélés miatt.

135. §.

A' felfűvódásról, vagy felpuffadásról, vagy megzabállásról.

Ez rendszerént attól esikmeg, ha a' juhok a' pásztornak restsége vagy gondatlansága [sokszor pedig annak rendén is túl való gondossága és élelmessége, vagyis inkább gonossága, Juhtenyészt 207. lap.] miatt, gyenge lóheren, tilalmasban, vetésen legelnek, és annyit esznek, hogy azt meg nem emészthetik, hanem a'

gyomrokban megforr, mely által annyi levegő fejtődzikki, hogy az a' juhot egésszen felfújja, és ha hirtelen nem segítünk rajta, kevés idő alatt megöli.

Mihelyt ezt észrevesszük, be kell a' juhnak adni 2 n veres kőolajat, 2 l égettborral össze őgyelítve, és ha ennek egynehány óra alatt foganatja nem lessz, lenyírvén a' gyapjút a' bal véknyáról, két vagy három újnyival a' tsípején alól széltsapot kell beléütni, mellyel mindenmódon úgy kell bánni, mint feljebb [102. §.] a' marhák' ezen nyavajája' alkalmatosságával mondottam. A' juhszéltsap éppen ollyan forma, mint a' marhaszéltsap, mely hátúl a' Tóldalékban leíródik, tsakhogy kissebb; a' hossza, nyelén kivűl 3 hüvelyk, vastagsága pedig mintegy [közönséges] pipaszár *].

136. §. Ráadás.

A' festékeknek, mellyekkel a' juhok' jegyzésekre élnek, nagyobb része ollyan, hogy a' gyapjút ott, a' hova mázollják, elrontja, a' mi egyegy juhon kitsiny kárnak tettzik ugyan, de a' sok kitsinyből, ha összegyűl, egy nagy lessz. E' következendő festéket, meleg vízzel szappannal ki lehet mosni a' gyapjúból, azomban, magában ki nem kopik.

Fél font faggyút, és 2 l színgyantát olvassz össze gyenge tűznél, és mikor annyira hűl, hogy már kezd kásásodni [fagyni], keverj közzé lisztporrá dörgölt szenet annyit, a' mennyi annak illendő fekete színt ád.

---

* Ollyan vastag, mint egy közönséges pipaszár, még az elefántnak is vastag. A' szarvasmarhánakvaló ollyan, mint egy jó lúdtoll vagy jóféle íróplajbász: a' juhnakvaló pedig még véknyabb valamivel. R.

VI. SZAKASZ.

A' disznók [sertések'] Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

137. §.

A' disznó' tsíkjáról, vagy torokgyíkjáról.

Ez a' nyavajájok a' disznóknak meghűléstől származik, leginkább ősszel és tavasszal, ha azokat korán reggel dérszáradtta előtt kihajtják [a' legelőre], de nyáron is, hideg- és jégesők miatt.

Esmertető jegyei ezen nyavajának: a' disznó szomorú, szeme könyvez, órrából fejér nyálka foj, füle hideg, szája forró, és száraz, fejét, mikor eszik, gyakran rázza, mert nehezen és fájdalommal nyelhet, ha pedig a' betegség nevekedik, nyaka, mindjárt az állkaptza megett [egy szóval a' torka] megdagad, nyelve elősször megveressedik, azután megbarnúl, némelyiknek a' nyakán is barna fóltok támadnak, mely már közelítő halálnak a' jele, végezetre hangja, ha sikólt vagy rí, rekedt [reketes].

Mihelyt ez a' nyavaja kezdi magát kiütni a' nyájban, hogy erőt ne vegyen, így kell elejét venni: Az egész nyájban minden disznón eret kell vágni; mely abból áll, hogy vagy tsak a' két füle' alsó részéből, a' hol az erek legsűrűbben vannak, tsippentki az ember mintegy két újnyi szélesen egyegy darabotskát, vagy pedig egyszersmind a' farka' hegyit is elvágja; azután adni kell nekik napjában egyszer alutt tejet, melybe egyegy nagy disznóra 1 l [glauber] keserűsót, és 2 n salétromot kell keverni; egy sűldőre felénnyi, ma-

latzra harmad' részénnyi is elég. A' mely disznó így él egy hétig, annak nem ereszkedik tsíkja.

A' mely disznónak pedig már tsíkja ereszkedett, azon is szintúgy eret kell vagdalni, a' mint közelebb mondám, és szintúgy alutt tejet kell neki adni, de nem tsak egyszer napjában, hanem háromszor, mindenkor 2 n keserűsóval, addig, míg meg nem gyógyúl. Az alutt tejet úgy lehet nézni, mint a' legjobb orvosságot ezen nyavaja ellen; azért is abból annyit lehet adni a' disznónak, a' mennyit tsak megehetik. Az is igen hasznos, ha [az alutt téjjel való belső orvoslás mellett] kivűlről a' disznó' torkát napjában kétszer azzal a' kámforos olajjal bédörgöljük, mellyet [26. lap. §.] a' lovak' torokgyíkja ellen rendeltem.

Ha a' disznó a' tsík [torokdaganat] miatt már igen nehezen nyelhet, 's enni nem akar: 4 l salétromból, 8 l glaubersóból, és elegedendő mézből pépet kell kavarni, 's ebből minden 4 órában 1 lótot a' beteg disznó' nyelvére kenvén, vele lenyeletni; de e' mellett a' torkának kámforos olajjal való kenegetését sem kell elmúlatni.

Nem halgathatom itt el azt az ártalmas orvosságot, mellyel némellyek a' disznóknak ezt, 's más e'féle nyavajáit is orvosolni szokták. Tüzet raknak a' legelőn, valamely keskeny járáson, és a' nyájjat azon keresztül zaklattják, 's azt hiszik, hogy a' betegség ezzel meggyógyúl. Ez a' szokás még a' setéttség' idejéből való; midőn a' tévejgés, tudatlanság, és babona uralkodtak. Most a' mi megvilágosodott időnkben, mikor az eggyügyü ember' elméje is, maga' állapotjához képpest, pallérozottabb mint hajdan vólt, nem nehéz által látni, hogy ezen ostoba kúra által a' disznónak aggódása, szorongató félelme, 's annálfogva nyavajája is, még jobban növekedik.

138. §.

A' halhójagról.

Ez a' nyavajája a' disznónak egy mérges pattanás ál-

tal adjaki magát a' nyelven, vagy szájpadláson, és igen nagy hasonlatossága van a' szarvasmarháknak azzal a' nyavajájával, mellyet közönségesen halhójagnak nevezünk. — Kűlső jelei: a' disznónak az étel nem kell, lefekszik, és igen tsendes, azomban gyakran tsikorgattja a' fogát.

Mihelyt ezen jelek kezdik magokat mutogatni, vizsgáldmeg a' disznó' száját, és ha pattanást találsz benne, vakardki azt tisztán, úgy a' mint a' 117. §-ben mondottuk; azután moşdki a' disznó' száját sós vízzel tisztán, úgy hogy a' pattanásból kifojt genyettségből egy körömfeketénnyi is benne ne maradjon; ekkor keverjössze jól, két kanáletzetet, egy kanálsót, 's ezzel kendbe a' sebet, a' honnan a' pattanást kivakartad; ugyanezt tselekedd azután is napjában háromszor, míg tsak a' seb egésszen meg nem gyógyúl.

139. §.

A' rühről vagy koszról.

Ez a' nyavaja a' bőrön adjaki magát valami száraz var által, mely viszketegséget okoz; a' honnan a' rühes disznó mindenhez dörgölődzik, és néha egész sebeket dörgöl magán. — Gyogyítása: keverj a' rühes disznó' eledele közzé mindennap' egy hétig, napjában háromszor egyegy nehezék piskóltzot, 's ugyanannyi büdöskövet porrá törve. Mikor már 4 nap' ezzel az orvossággal élt, mosogaśd a' rajta lévő rühes hellyeket egyszer napjában lúggal, melljet tyúkganéból, és hamuból, mindeniket egyenlő mértékben vévén, és elegendendő vízből kell, felforrása után egy fertályóráig való főzés által készíteni. Ha még ettől sem veszneel a' rüh: azzal a' salétromból, büdöskőből, és lenmagolajból készűlt kenettel kell azt bedörgölni, mellyet feljebb [40. §.] a' lórüh ellen javasoltam. — Ha mód van benne, a' rühes disznót napjában egyszer megúsztatni; ez is igen hasznos.

140. §.

A' hasmenésről, és a' vérhasról.

A' hasmenés rendszerént meghűléstől esik a' disznóra; a' honnan legjárványabb az ősszel, és tavasszal; mindazáltal, egyébkor is előkerül, ha hosszas hideg-esőzések járnak — Eleinte kéthárom nap' semmivel sem kell orvosolni ezt a' nyavaját; mert ha tsak ennyi ideig tart, úgy nem árt, sőt használ; de ha hosszason tart, úgy ártalmas, mert a' disznó egésszen elhitványodik [soványodik] miatta, utóljára vérhassá válik, melytől fene esik a' disznó' bélibe és megdöglik: azért is, ha kéthárom nap alatt nem szünik a' disznón a' hasmenés, orvoslás alá kell azt fogni, mely ebből áll:

Olba kell a' disznót rekeszteni, száraz vatzkot tsinálni neki, és főtt kromplival, vagy sárga répával kell tartani, korpával, vagy darával összekeverve; de alutt tejet a' világért sem kell neki adni. Azomban a' hasmenés' tsilapítására, be kell neki adni mindennap' egy marok száraz, fekete áfonyabogyót, péppé főzve; vagy ha ez nints, kétszer napjában kétkét nehezék porrá tört tormentilgyökeret [az aprajának kevesebb is elég] kell az eledele közzé keverni, mindaddig, míg a' hasmenés rajta meg nem szünik.

Itt is hasznos szolgálatot teszen a' tarnitsgyökérlé, híg ópiummal elegyítve, mellyet felljebb [98. §.] a' marhák', és közelebb [122. §.] a' juhok' hasmenése ellen javasoltam; melyből nagy disznónak 3, süldőnek 2, malatznak 1 kanállal kell beadni, minden 4 órában egyszer.

141. §.

Az úgy nevezett borsókákról vagy tetvekről a' disznóhúsban.

Ezek nem egyebek hójagférgeknél [hydatides], mellyek a' disznónak egész testét [húsát, szalonnáját] elborítják; némelyikben nem nagyobbak, mint egy

gombostő' gombja, másikban ollyanokra is nőnek, mint egyegy borsószem.

Azt mondják, hogy a' borsókás disznót arról lehet megesmerni, hogy az eleje hízik tsak, a' hátúlja sovánnyon marad, hogy a' hangja rekedt, és a' pofája vastag; de mindezek nem tsalhatatlan jelek. Legbizonyosabban meg lehet 'hát a' disznónak ezt a' nyavajáját tudni úgy, ha lefogjuk, és egy botot tévén keresztűl a' szájába, a' nyelvét kihúzzuk és megvisgáljuk. Mert, ha a' nyelve alatt kölesszem forma apró persenések vannak, úgy a' disznó bizonyosan borsókás.

Orvossága: Keverj a' disznó' elesége közzé [három vagy négy hétig] mindennap' egyszer, egy kanál tőlgyfahamut, és fél lót piskóltzot; vagy pedig: végy gilisztavaráditsot, földepe-tarnitsot, és vidra-eletzkét, mind porrá törve, és összeelegyítve; 's ebből hints az elesége közzé mindennap' fél lótot, míg tsak a' por el nem fogy. — A' borsókás disznóhúst bátran megeheti, a' ki nem undorodik tőlle, és semmit sem félhet, hogy attól valami baja lessz.

142. §.

A' köhögésről.

A' köhögést a' disznók vagy meghűléstől kapják, vagy áttól, hogy sok port nyelnekle, mikor a' tsürhe száraz időben hazafelé nyargalván, egész porfelleget vér. Eleinte tsak tsekélységnek láttzik ez a' köhögés, de ha felhágy vele az ember, könnyen szárazbetegséggé válhatik.

A' meghűléstől származott köhögés ellen igen hasznos eleinte, ha az ember 3 l édes hígviritzgyökeret, és ugyanannyi ánismagot, 8 l mézzel összekevervén, ebből a' pépből napjában háromszor egyegy diónnyit a' disznó' nyelvére ken [mázol]. Ha pedig a' köhögés a' velevaló nemgondolás miatt annyira ment, hogy már szárazbetegséggé kezd válni, a' mit abból lehet megtudni, ha a' disznó sóványodik: akkor végy büdöskővirágot, porrá tört sárga tarnitsgyökeret, porrá tört édes

hígviritz-gyökeret, mindenikből 4 l, és ezeket ½ f mézzel péppé keverven, kenj belőlle a' disznó' nyelvére egyegy diónnyit, mindennap' kétszer, mindaddig, míg a' köhögése egésszen el nem múlik. — Ha por miatt köhögősödöttmeg a' disznó, tsak alutt tejet kell neki gyakran adni; így rövidnap' elhagyja azt a' köhögés.

143. §.

A' Veszettségről, vagy dühösségről.

Ez a' nyavajájok a' disznóknak vagy agyvelőgyúladástól, vagy veszett kutyaharapástól származik. — Jelei: A' disznó nem eszik, eleinte tsak bandsalogva ő-gyeleg fel-'s-alá, vagy lefekszik; szeme elmered, és fénylik; füle rendkivűl meleg; szája forró, és száraz; hátúlsó lábával gyakran vakarja a' füle' tövét; első lábával toporog [toporzikál]; órrával a' földet rémítő dühösséggel turkálja; szájával dühösen kapkod maga körűl mindenfelé; végezetre eszeveszve, fának, falnak, mindennek fővel neki szalad.

Ha rekkenő nyári melegben vészmeg a' disznó, és bizonyos benne az ember, hogy a' nyájban, vagy tsürhében veszett kutya nem járt: úgy, agyvelőgyúladás okozta a' dühösséget, és minélelébb eret kell vagdalni 'a disznón, a' két füle' tövéből egyegy darabotskát kikanyarítván, és a' farka' hegyiből is egy keveset eltsippentvén. Ezenkivűl, be bell neki adni háromszor napjában salétromot, mindeggyikszer másfél nehezéket vízben felolvasztva; a' fejét vizes ruhával be kell tekergetni, és azt szüntelen nedvesen tartani; a' nyakát pedig mindkétfelől *], a' lapotzkája mellett egyegy jó tenyérnyi hellyen be kell dörgölni, e' következendő kenettel: 2 n kőrisbogár porrá törve, és 4 l disznósírral összekavarva. Ezt a' bedörgölést [mindössze] tsak egyszer kell véghez vinni; a' feje' lotsolgatását, és a' salétrom'

* Jobb, *mind a' két felől*, azaz', a' két rész, óldal, táj, 'sat. felöl.

beadását pedig fojtatni kell mindaddig, míg a' nyavaja tökélletesen el nem múlik. — Ha enne a' disznó ílyenkor valamit; alutt tejet kell neki adni.

A' mi a' veszett kutyaharapást illeti: a' disznó' húsát, mellyet a' veszett eb megmartzongott, egyszeribe ki kell mettzeni egy jó-éles késsel; még pedig úgy, hogy inkább többet is vágjunk hozzá, mint abból, a' meddig a' kutya' foga járt, valami ott maradjon; ha nagy seb esik is rajta, nem kell gondolni vele, mert begyógyúl az nem sokára, ha az ember egynehányszor napjában sós vízzel kimosogatja. Ha pedig a' veszett kutyaharapást mindjárt melegébe ki nem vágja az ember, azután a' kivágás nem használ semmit, mivel' a' méreg tsak hamar elterjed, és méjjén béeszi magát. Illyen esetben, a' patikából kell hozatni veszett kutyaharapás ellen való szert, egy disznóra; és úgy kell vele bánni, a' mint a' Patikárius megírja; a' sebet pedig, 's annak körűletét egy tenyérnyi hellyen be kell dörgölni a' közelebb említett kőrisbogár- és disnósírkenettel. — Ha a' veszett kutya hozzá kapott a' disznóhoz, ha szinte legkissebb kartzolást nem ejtett is azon: tüstént meg kell mosni a' disznónak egész testét jó erős szappanlével, kefével; mert ha a' veszett kutyának tsak a' tajtékja [nyála] marad is a' disznó' bőrén, attól is megveszhet az.

144. §.

A' tsúszról.

Ezt a' nyavaját vagy mohonevéstől kapja a' disznó, vagy attól, ha szél ellenébe sebessen hajtják. — Jelei: A' disznónak az étel nem igen kell, szomorú, fülei hidegek, fekünni szeret; némelyiknek a' lábai is megmerevednek.

Mihelyt ezek a' jelek kezdik magokat mutogatni: eret kell vágni a' disznónak fülén, farkán [137 és 143. §.], és be kell neki adni e' következendő porból, napjában kétszer, ha nagy disznó, mindenkor félfél lótot, ha apróbb, egy kitsinnyel kevesebbet, mindaddig míg

meg nem gyogyúl: 1 l sárga tarnitsgyökér, 1 l fenyőmag, 1 n kámfor, mind porrá törve, 's össze elegyítve.

145. §.

A' hasfájásról, hasrágásról, hastsikarásról.

Ennek a' nyavajának, melyben a' disznó nyughatatlan, nem eszik, és görnyedez, olly' sok és külömböző okai vannak, hogy azokat itt mind előhordani igen hosszas vólna; azért is egyenesen a' gyógyitására megyek, és e' következendő igen foganatos szert javasolom ellene: Egy marok szikfűvirágot főzzmeg egy meszej vízben, és a' levét leszűrvén, mihelyt meglangyosodik [lágymeleggé hűl] addbe felét a' hasfájós disznónak, elegyitvén közzé 4 l lenmag-, vagy faolajat is. Ha nem szünik a' hastsikarás; két óra múlva be lehet neki adni a' szikfűlé' másik felét is, hasonlóképpen olajjal elegyítve. — Vagy másképpen: egy jó-marok szikfűvet, 's ugyanannyi lenmagot törve, főzzössze egy ittze vízben, addig míg a' leve ragadós lessz; ekkor szűrdle és addbe a' disznónak egyszerre tsak felét, lágymelegen. — Ha a' hasfájás a' belekben kifejtődzött [kibontakozott] és megszorúlt széltől származik, ez a' disznó' hasát nagyon felfújja. Illyenkor, törjössze fél lót köménymagot, és azt elegyítsd a' disznó' itala közzé.

146. §.

Ha pondró van a' disznó' fülében,

Melljet nyáron a' legyek szoktak oda tojni, ki rágja és kisebessíti az belől a' disznó' fülét, a' mi osztán annak viszket és fáj, mely megtettzik abból, hogy a' fejét gyakran rázza, fülét a' hátúlsó lábával kaparja, és mindenhez, a' mit előlutól kap, dörgöli. Illyenkor, a' disznó' fülét meg kell visgálni, és a' pondrót, ha van benne, egy arra alkalmatos szilánkotskával belőlle mindegylábig kipiszkálván, belől a' füle' öblit meg kell

kenni terpentinolajjal, egy toll' hegyivel, mindennap', míg a' sebje be nem gyógyúl.

147. §.

A' tövissertéről, vagy sertepállásról.

Ebbe a' nyavajába leginkább az olljan sertések esnek, mellyek sokideig büdös és megveszett levegőjü, seppedékes és poshadt ganéval telyes, tisztátalan ólban petyhüdnek, és a' szabad levegőre ritkán botsátódnakki; hogy ollyan disznó kapna tövissertét, mely nyáron a' legelőn jár, vagy télen tiszta, és szellős ólban lakik, 's a' szabad levegőre is gyakran kieresztődik, sokkal ritkább történet. — Jelei: A' disznónak apródonként elvész az éte, a' sertéje kipállik, ha húzza az ember, könnyen kiszakad, és mindeggyiknek a' tövén egy-egy kis verhenyeges bunkó [gombotska] van.

Mihelyt az ember ezt a' nyavaját észreveszi: elősször is azon legyen, hogy az ólat, ha tisztátalan, kitakarittsa, kiszellőztesse, abban a' disznóknak jó száraz vatzkot vessen; továbbá, a' beteg disznókat kétszer napjában a' szabad levegőre botsássaki, és egynehány nap' egymásután az egész testeket szappanlével, kefével mossameg. Belső orvosságúl pedig ezeket kell neki adni: elősször, 8 l kovászt alutt téjben felolvasztva; mellyet napjában háromszor kell a' moslékja közzé keverni [t. i. mindenkor nyóltz-nyóltz lótot, a' mint ugyan én gondolom; mert itt a' Szerző szavai nem eléggé világosok]: másodszor, tőlgyfahéjnak a' főtt vizét; melyből a' disznó étele közzé, valahányszor eszik, mindenkor egyegy meszejt kell tőlteni, [nem árt vetni közzé egyegy lót fenyőmagot is, ha van]; a' tőlgyfahéjból pedig, erre a' munkára egy fontot megreszelve, nyóltz ittze vízben kell megfőzni. — Ha az ember a' sertepallással felhágy, azt idejében nem orvosolja, rendszerént a' farsába szokta azt követni.

148. §.

A' farsábáról.

Ez a' nyavaja, a' mint mondám, a' sertepállás' következése szokott lenni. Kűlsőképpen kimutatja magát az által, hogy a' disznó a' hátúljára megsántúl, és a' farát úgy húzza maga után, mintha azt letörték vólna; ha nagyon elhatalmazik a' nyavaja, a' nyelvén is hójagok támadnak a' disznónak, mely már a' sertepállásnak legfelső foga [gradusa], és meggyógyítani igen bajos.

Mihelyt a' tövissertés disznó sántítni kezd a' hátúljára: végy 2 n kámfort, szalamiát, salétromot, fenyőmagot, mindenikből $1\frac{1}{2}$ l, mindezeket törd porrá, keverdössze, és oszd 12 egyenlő részre vagy dózisra, 's adjbe a' disznónak belőlle egyegy dózist vízben, mindennap' háromszor, reggel, délben, estve, mindaddig míg el nem fogy. Ezenkivűl, a' hátúlsó két tzombját 's tomporáját [die Lenden] dörgöldbe 2 n kőrösbogárporból, és 4 l disznósírból kavart kenettel. — Ha a' sántasága elmúlik is a' disznónak: azokkal az orvosságokkal, mellyeket a' közelebbi tzikkelyben a' sertepállás ellen javasoltam, mindaddig élni kell annak, míg tsak tökélletesen meg nem gyógyúl.

149. §.

A' lép-, és májdaganatról.

Ez a' nyavaja a' nedvesség-edények dugúlásából áll, mely miatt a' máj és a' lép megdagadnak és megkeményednek. — A' disznó úgy kereng ebben a' nyavajában, mint a' kába [kerge] juh; a' lélekzetet nehezen, és szaporán veszi; és száraz köhögés, vagy hurút esikrá.

Orvoslása: Elősször, vágj eret a' disznón, melynek módját már felljebb megmondottuk; továbbá, ha nyáron esik a' dolog, adj a' disznónak, minden reggel, minekelőtte a' tsürhére kimenne, és estve, mikor haza megy', friss [eleven, éppen akkor szedett] pongyola

pitypangot, gyökerestől eggyütt, szépen apróra megvagdalva; melljet a' disznó nagyon szeret, ha alutt téj közzé keverik. Télben pedig végy, ugyantsak pongyola pitypangot gyökerestől megszáraztva, 6 marokkal, és ezt 4 ittze vízben egy fertályóráig [felforrása után] főzvén, a' levét sűrdle, és tőlts belőlle este-reggel egyegy fél meszejt a' beteg disznó moslékjába, míg-tsak meg nem gyógyúl, mindég. Végezetre, mind télen, mind nyáron, a' pongyola pitypangon, vagy annak levén kivűl, keverj még az eledele közzé, az itt következő szerből is, minden étetéskor egyegy dózist: 3 l ammoniákmizga, 3 l szalamia, 6 l venétziai szappan [debretzeni sem lessz rossz], mind összeelegyítve, és 12 egyenlő részre, vagy úgynevezett dózisra felosztva.

150. §.

A' himlőről.

Ez apró pattanások által adjaki magát a' bőrön, mellyek osztán kifokadoznak, összefutnak, és varat formálnak, mely útóljára magában lehúll. Különösen a' szemét a' disznónak úgy ellepi a' himlő, hogy az egésszen beforrad [beragad] a' sok kelések miatt. Illyenkor, a' disznó' szemét lágymeleg [meglangyosított] téjjel kell gyakran áztatgatni, míg tsak ki nem nyílik; azután is ugyanazzal kell a' tsipát gyakran kimosni belőlle; különben félő, hogy megvakúl. Egyébaránt, a' himlős disznót alutt téjjel kell tartani, mely közzé az ember e' következendő porból elegyít egyszer napjában, egy lótot: 4 l büdöskő, 8 l fenyőmag, mind a' kettő összetörve, és összeelegyítve.

151. §.

A' szemfájásról.

Ez a' bajok leggyakrabban a' malatzoknak van, és abból áll, hogy a' szemekből valami fejér és ragadós tsipa szivárog, mely miatt a' szemek' héjja leragad.

— Orvossága: ispongyiát, vagy gyólts rongyot mártogatván lagymatag [lágymeleg] vízbe, vagy tejbe, azzal áztatgaśdfel, és mośdki tisztán a' szeméből a' tsipát; azután kenj a' fájós szemére napjában egyszer egy-egy mogyorónnyi kámforos fejér írat; így nem sokára meggyógyúl.

152. §.

Az okádásról.

Ez akkor történikmeg, ha valamelj torkos [ételben telhetetlen] disznó valami ollyast falámolfel, a' mit a' gyomra magában meg nem szenved. A' disznó ollyan disznó, hogy a' mit kihány, azon módon feleszi ismét, ha megengedik neki, melyből újjra hányás következik; és a' húzomos erőlködés a' disznó' gyomrát úgy elgyengíti, hogy abban utólljára semmi meg nem áll.

A' gyógyításban 'hát első gond is a' legyen, hogy a' disznónak fel ne haggyuk enni az okádékot, mely sokszor tsak magában is elég orvosság; mert ha egyszer az ártalmas valamit, mellyet a' gyomra nem szenvedhetett, kivetette; rendszerént megszünik a' hányás magában, minden további orvoslás nélkűl. Da hamagában el nem akarna állani: adjbe a' disznónak minden két órában egyszer két tojás' szikit, egy kevés vízzel jól össze kavarva, mindaddig míglsak látod, hogy még a' hányás erőlteti. Ha ezzel az okádás élállott ugyan egyszer, de azután, ha valamit eszik a' disznó, azt ismét kihánnya: adjbe neki háromszor napjában egyegy lót terjéket, mindaddig, míg az étel benne meg nem marad.

153. §.

A' vízibetegségről.

Ez a' nyavaja, mely húzomosan tartó nedves időnek a' következése szokott lenni, gyakran egész nyájjakat meglep; a' disznó bádjadt és szomorú miatta, 's egyébként elsoványodik, hanem a' hasa nagyra nő [el-

potrohosodik]. Íllyen időben 'hát, ólban, száraz helyen kell a' nyájjat tartani, ha lehet; ha pedig ez meg nem eshetik, legalább egyszer napjában, adni kell annak egykevés moslékot, és abba, minden disznóra egyegy lót ollyan port kell keverni, mely az orvosi kálmosgyökér', és a' sárga tarnitsgyökér' egyenlő mértékéből készül; így elkerüli a' nyáj a' vízibetegséget.

Ha pedig ezt a' nyavaját a' disznók már elkapták, és amaz említett jelek kezdik magokat mutogatni: úgy, egy hétig minden reggel és estve, sárga tarnitsgyökér', orvosi kalmosgyökér', és fenyőmág' egyenlő mértékéből összekevert port kell a' moslékjok közzé keverni, minden darabra egy lótot. Minekutánna ezzel a' szerrel már egy hétig éltek: végy 16 l burgundiai szurkot, ezt olvaszdfel 1 f lenmagolajban, elegyítts hoz á 8 l salétrompogátsát, és 2 l büdöskőbalsámot, és annyi porrátört petreselyemmagot, hogy ez a' keverék ollyan forma összeállásu legyen, mint a' színméz; ebből osztán kenj a' nyelvére 4 nap' egymásután, napjában egyszer, nagy disznónak egy diónnyit, az aprajának pedig tsak felénnyit. Négy nap múlva ismét a' közelebb javaslott port add nekik egy hétig, azután megint ezt a' pépet 4 nap', és így tovább váltogatva, míg tsak tökélletesen meg nem gyógyúlnak, mely megtettzik abból, ha a' disznó neki vídúl, potrohos hasa elapad, és ismét göndűlni [domborodni] kezd [húsosodik, veszifel, vagy, húsnak veszi magát].

154. §.

A' körömfájásról.

A' körömfájást a' disznókon is úgy kell orvosolni mint a' juhokon [126. §.].

155. §.

A' láb' tsuklóinak marjúlásáról.

Faragjle szappant, és azt égettborral tsináld kenetté, 's kenegesd vele a' marjúlt tsuklót, akar első, akar

hátúlsó lábán legyen az a' disznónak, napjában kétszer, mindaddig, míg a' sántasága el nem múlik.

156. §

A' [kűlső sérelem által esett] sebekről.

Ha a' disznót a' kutya megharapja, vagy más disznó az agyarával megvágja, 'sat: tsak terpentinolajjal kell a' sebet mindennap' egyszer bekenni; így, nem sokára begyógyúl. Ennek az olajnak az a' haszna is van, hogy a' legyek a' sebet nem lepik, és meg nem pondrósítják [nem köpikmeg]. Ha pedig a' seb minekelőtte bekenődött vólna, már megnyűvesedett, elébb ki kell a' férget belőlle tisztítani, 's úgy kell osztán bekenni.

157. §.

A' támadásokról [a' daganatokról és kelevényekről].

Ha a' támadás a' disznón puha, úgy hogy genyetstséget lehet benne gyanítani: ki kell azt fokasztani: [mettzeni] minélelébb, és nem kell arra várni, hogy magától fokadjonki a' kelevény; mert a' disznónak igen vastag bőre lévén, míg a' genyettség azon keresztűl ehetné magát, nagyon elterjed és messze harapódzik [béeszi magát] a' bőr alatt; azután a' sebből kifojó genyettséget mindennap' egyszer tisztán lemosván, be kell a' sebet kenni terpentinolajjal, míg tsak egésszen be nem gyógyúl. Ha pedig a' daganat kemény [meg nem gyűlt], és ütéstől, ütődéstől, 'sat. támadt [lett], azzal a' kenettel kell napjában kétszer kenegetni, melylyet közelebb [155. §.] marjúlás ellen rendeltem; így rövididőn eloszlik.

TÓLDALÉK.

158. §.

A' ló' és szarvasmarha' lüktetőveréséről.

Ha az ember a' tenyerét, akar a' lónak, akar a' szarvasmarhának, balfelől, közel a' lapotzkájához, alól, az óldalbordájára teszi, ott a' lüktetést megérezheti; mely mind a' lónak, mind a' marhának, tsendes és egésséges állapotjában, igen gyenge, és tsak alig érezhető, a' gyújtvánnyavajákban pedig keményebb, vagy erőssebb az ütés, és azt jól meg lehet érezni. Azomban, lassúbb is a' ló', vagy a' szarvasmarha' lüktetőverése egésséges korában, mint mikor valami gyújtvánnyavajában van: mert az egésséges ló' lüktetője, a' szerént, a' mint a' ló tüzesebb vagy hidegebb vérü [temperamentumu], egy pertzóra alatt 48-tól, 54-ig, vagy többetskét is üt; az egésséges szarvasmarhájé pedig 38-tól, 46-ig *]; gyújtvánnyavajában a' lónak 70-t, 80-t 's 100-at is lüktet egy pertzóra alatt a' lüktetője; 's a' marhájé is hasonló szerrel szaporodik. Ezek szerént, a' lüktetőverés, ha arra rávígyázunk, a' lovak' és marhák' gyújtvánnyavajáiban, a' betegségnek kész mértéke [barometruma], melyből ennek nevekedését vagy alábbszállását mindenkor tudhatni; mert minél keményebben, és sebessebben vér a' lüktető, annál sújjosabb, minél gyengébben és lassabban, annál tűrhetőbb a' nyavaja. Ha pedig a' lüktető' verése rendetlen, azaz, nem egyenlő időre következnek az ütések egymásután, hanem eggyik pár között két-háromannyi időszakasz is esik, mint a' másik között; ez már a' közelgető halál' postája; mivel' már illyenkor a' gyúladás a' belső részekben fenévé vált **].

---

* De már ez a' 38-as, — tsakugyan tsuhuval él.

** A' hol ezen §-nek szabad fordításában ezek a' szók fordúlnak elő: *lüktető*, *lüktetés*, *lüktetőütés*, *lüktetőverés*, ott az eredeti

159. §.

Az érvágásról.

Nem mindég lehet hamarjában ollyan embert kapni, a' ki a' lovon vagy szarvasmarhán eret tudna vágni: azért is szükségesnek tartom itt a' barmos gazdák' kedvekért világosan előadni, hogy esik az meg.

Az ér, mellyet rendszerént meg szoktunk vágni a' lovon, és szarvasmarhán, hogy a' felesleg való vért kibotsássuk, a' nyakér, mely a' nyakon kétfelől, a' gége és a' bársing [a' lélektső és az étektső, 19 lap.] mentében nyúlikle. Hogy ez jól kitessen, és mikor meg akarjuk vágni, el ne hibázzuk: egy sineget kell a' ló' vagy szarvasmarha' nyakára alól hurkolni, és azt olly' szorossan ráhúzni [ráfojtani] és kötni, hogy az erek kipöffedjenek [feldagadjanak]; annyival jobb, ha a' barom' fejét illyenkor felfelé tartják. Ha a' lónak hosszú szőr van a' nyakán, és a' miatt nem vehetí jól fel az ember, hol az ér: meg kell a' szőrt a' tájon, a' hol az ember az eret meg akarja vágni, [mely hely a' fejétől mintegy 1 arasznyira esik] vizezni, hogy az a' bőrre szépen lesimúljon. Azután az érvágót [die Fliete] rá kell tenni a' kipöffedt érre nyakhosszába, és egy arra alkalmatos fakótissal [kis furkóval] rá kell kottzantani, hogy az érbe bele sippadjon. — A' vért osztán, nem kell tsak a' földre botsátani, mert így nem tudja az ember mennyi fojki; hanem valami edénybe [fazékba] annyi vizet kell tőlteni, a' mennyi vért ki akarunk venni, és meg kell jegyezni, meddig vólt a' vízzel, 's éppen addig kell botsátani vérrel is. Azután, meg kell óldani a' 'sineget, mellyel a' bárom' nya-

---

munkában mindenütt ez van: *Puls*; kivévén, hogy egy hellyen tsakugyan így van: *Der Puls oder die Schläge des Herzens*. Ebből, és abból, hogy Rohlwes a' lüktetést a' szív eránt tapogattatja, az 51-dik §-el is össze vetve, megtettzik, hogy a' *lüktetésen* tsakugyan mindenütt a' *szívdobogást* érti. Mások pedig, nevezetesen Waldinger, azt mondják, hogy a' gyújtvány nyavajákban a' barmok' szívdobogása éppen nem érzik; hanem a' lüktetőverések [die Schlagaderschläge] kemény, és sebes. — F.

ka meg vólt szorítva, és az éren tett vágást be kell tsinálni, hogy többé ne vérezzen, mely így esik meg: A' vágás' közepe eránt, ugyanannak két partján vagy szélin, keresztül dug az ember egy gombostőt, és egy szőrszálat a' ló' serénnyéből, vagy a' marha' farkából, kétszer vévén egymáson keresztül, a' tő megé hurkol, és ráhúzván jól, az éren esett nyílást összehúzza, és hogy ki ne óldzon, a' szőrnek a' hosszabbik végit a' tő megett még egynehányszor körül kanyarítván, a' két végit összeköti tsomóra [görtsre], emberül.

160. §.

A' fokkarikavetésről, és a' kérővonásról egy szóval, a' fojósebekről.

A' fokkarika' készítése, és vetése módja a' lovakra nézve ez: Előveszek egy darab kemény bőrt [talpbőrt], abból kikanyarítok egy karikát, melynek a' középszelője [diametere] mintegy 3 hüvelyk; ennek a' közepén kanyarítok ismét egy ollyan kerek jukat, melynek a' középszelője $1\frac{1}{2}$ hüvelyk, mely által a' karikából egy lapos gyűrű lessz. Ennek osztán a' kerületét betekergetem puha tsepűvel, vagy kenderrel, úgy hogy a' közepén juk maradjon, azután megmártom terpentinolajban, vagy bekenem nyers terpentinával, vagy ha egygyik sintsen, tsak vajjal, 's kész a' fokkarika. Azután feltsípem a' bőrt a' ló' szügyén, vagy lapotzkáján, vagy tzombján, vagy alfelpofáján, egy szóval ott, a' hova a' fokkarikát akarom vetni, még pedig úgy, hogy a' türemlet, állva gondolván a' lovat, a' földszinével egyenyányosan [vízfektében, horizontaliter] nyúlljon; ezt a' megtüremlett bőrt egy jó-éles késsel keresztül metztzem, úgy hogy a' mettzés feljűlről lefelé nyúljon, a' hosszasága pedig mintegy $1\frac{1}{2}$ hüvelyknyi legyen [annyi mint a' fokkarika' közepén mettzett juk *]. Továbbá, bényúlok a' mutató újjommal a' bőr alá, és azt felválasztom a' hústól köröskörül annyi hellyen, a' hol a'

* Nemz. G. I. Dar. 398. lap. — másképp' beszél.

fokkarika bőven megfér, és ekkor beszuszakolom a' fokkarikát a' bőr alá, úgy hogy annak közép juka a' bőrön tett nyílás eránt essen. Harmadnap múlva elkezdem a' sebből a' belégyűlt genyettséget nyomogatni, 's a' sebet a' kifojó matériától tisztán megmosogatni, a' mit osztán mindennap' elkövetek egyszer, 12—14 napig. Ekkor kiveszem a' bőrt, [ha a' mettzés annyira beforradt vólna már, hogy azon a' bőr ki nem férne, hosszabbra mettzem lefelé, a' mennyire szükséges], és a' sebből azután is kinyomogatom a' ruttságot mindennap' egyszer, és kimosom azt mindenkor tiszta vízzel; így begyógyúl az rövid időn, minden más szer nélkűl.

A' szarvasmarhának is éppen úgy kell íllyen esetben megmettzeni a' bőrét, mint a' lónak; de tsak egy hüvejknyi hosszaságu mettzést kell rajta tenni, azután felválasztván a' bőrét lefelé mintegy 3 hüvejknyi méjségre [nem karikát, hanem a' hellyett], 5 vagy 6 hasáb [elhasogatott], egy hüvejknyi hosszaságu, és egy vékony tzérnaszállal egy tsomoba össze kötött fekete húnyorgyökeret kell belé dugni *].

A' kérő- [szőrmadzag-] vonásnak is éppen tsak az a' haszna, a' mi a' közelebb említett módon megejtett fojósebeknek; a' honnan ezt leírni talán felesleg való is. Hogy mindazáltal azoknak is eleget tegyek, a' kik a' kérővonástól többet várnak, mint más módon ejtett fojósebtől; leírom ezt is rövideden.

Előveszek egy darab posztószélt, melynek a' szélessége egy újnyi, hossza pedig fél rőfnyi forma; ezt, a' közepe' táján, mintegy 4 újnyi hellyen, mind a' kétfelől bekenem közönséges terpentinával, vagy vajjal, 's készen van a' magyarúl nem tudom miért úgy nevezetett kérő, mellyet németűl genyettségmadzagnak [Eiterband], és a' mint a' Szerző mondja, még közönségesebben, tsak szőrmadzagnak [Haarseil] nevez-

* Meg nem kell rajta ütközni, hogy ebben az egész Munkában, itt-ott, némely dolog újjra előfordúlt. Oka az, mert ezt a' könyvet, némely ollyas vagyontalanabb emberek is kívánnják megszerezni, a' kik a' Nemz. Gazdát nem olvashattják.

nek; mivel' azt rendszerént tsak ló-, vagy marhafarkszőrből szokás fonni; de a' posztószéllel jobban, és alkalmatosabban bánhat az ember [?]. Továbbá, a' baromnak azon a' tagján, a' hova a' kérőt akarom vonni, teszek a' bőrön keresztül egy pár mettzést, egyegy hüvejknyi nagyságut, eggyiket felljebb, másikat alább, egyenesen egymás alá, 4 hüvejknyire egymástól; azután egy újjomnyi vastagságu sima páltzikával, mellyel itt, tő gyanánt élek, és a' melynek eggyik végét tompahegyesre faragtam, mint a' tőröknek, a' másikra pedig a' kérőt egy tzérnaszállal rákötöttem, bevonom a' kérőt a' felső jukon, az alsón pedig ki, és lehúzom annyira, hogy a' megkent része éppen a' bőr alá essen, és a' végét össze kötöm, vagy össze varrom, hogy ki ne essen. Harmadnap múlva eggyet vonítok a' kérőn, hogy a' mely része eddig a' bőr alatt volt, az kijöjjön, és más része essen a' bőr alá, 's azután minden nap' így bánok vele; [azért is, a' mint a' N. G. I. Dar. 399. lap. hellyesen mondja, jobb a' kérő' két végét nem összekötni, hanem összevarni tsínosan, hogy így azt köröskörűl húzgálhassuk a' jukban, nem pedig hol erre, hol vissza]; és a' kiszivárgó genyettséget lemosom mindennap' tisztán. A' kérőt 12—14 napig kell a' sebben hagyni [mások ezt az időt sokkal hosszabbra határozzák]; ekkor ki kell vonni, 's tisztán kell a' sebet tartani gyakori mosogatás által; így begyógyúl az nem sokára. Ha sok genyettség tapadna a' kérőre, 's a' miatt nehéz vólna azt a' sebben elébb-odább húzgálni: ki kell azt vonni időközben [míg még a' gyógyítás ideje, a' 2 hét el nem telt] is, és másikat kell helyette a' sebbe vonni.

161. §.

A' friss [tsakmost esett] seb' vérét elállítani,

Nem egyképpen szokás, de legjobb p ö f e t e g g e l [banyaposz], mely mi legyen, nállunk magyarázni nem szükség', mivel' a' gyermek is esmeri. Ha az elvágott vagy elszakadt érre, melyből a' vér bugyog, rá-

akad az ember, tsak annak a' végét kell benyomni egy darab pöfeteggel; ha pedig nem, úgy, tele kell tömni az egész sebet, így osztán tsak bedugúl az elvágott ér' vége is. Ha ollyan hellyen van a' seb, hogy azt be lehet kötni, p. o. a' baromnak a' lábán; hogy a' pöfeteg ki ne húlljon belőlle, be kell azt tekergetni egy tenyérnyi szélességű fáslival, és be kell kötni; ha pedig ez meg nem eshetik, úgy a' kezével kell az embernek a' pöfeteget a' sebre rányomni, mindaddig, míg a' vér el nem áll. A' pöfeteg osztán tsak hadd maradjon a' sebben mind addig, míg azt abból a' genyettség ki nem áztattja, mely rendszerént harmadnapra szokott megesni: mert ha elébb piszkálgattja az ember, újjra elered a' vér. Egyébaránt a' kötést, hahogy bekötöttük vólt a' sebet, le kell venni 6 óra múlva, azután megáll azon a' pöfeteg kötés nélkűl is: mert ha ez, a' sebet tovább is szorítja, neveli annak tüzességét, és veszedelmes következései lehetnek.

162. §.

A' mérges légyről *].

Ez a' légy körülbelől kétannyi nagyságu mint a' közönséges házi légy; formája ollyan, mint az úgy nevezett dongólégynek, színe kékes. Ritkán van ugyan ennek a' légynek ideje, de tsakugyan még is néha lehet látni, kivált' forró és száraz nyáron, Június és Július hónapokban, akkor is különösen motsáros helyek körül; de mihelyt egy jó záporeső esik: azonnal eltünik [többé nem lehet látni]; éppen mint a' lóbögöj [oestrus equi], mellyel a' mérges légynek még

* Ezt Rohlwes így nevezi: die Bomatische Fliege. — I. C. Fabricii Systema Entomorum, Tom IV. hol a' legyeknek 202 féle fajtája számlálódik elő, ez a' légy legalább ezzel a' névvel [Musca Bomatica] nints feltéve, most pedig tovább kurkászni nints időm, hogy tudományosan leírhatnám. Azt sem tudom, vané a' mi Hazánkban ez a' légy, vagy nints; ha nints, annál jobb; de ha van, a' ki esmeri jól teszi, ha a' N. G-át, 's az által a' Nemzetet bővebben tudósítja rólla.—F.

az a' hasonlatossága is van, hogy ha nyáron az idő' járása változó, sem eggyik, sem másik, magát nem mutatja.

Ez a' légy olly' veszedelmes a' baromnak, hogy azt kevés óra alatt kivégezi. Eddig azt hitték, hogy a' tsípése, vagy szúrása halálos; de nem úgy van a' dolog, nem a' szúrása, hanem maga a' légy ölimeg a' barmot, midőn ez azt lenyeli, mely így esik meg: A' légy végthetetlen érzékenyűl tsípvén a' barmot, ez minden módon igyekezik azt magáról elhajtani: és ha ollyan helylyen van, hogy másképp' el nem éri, hanem tsak a' nyelvével; lenyalja azt magáról. Illyenkor megesik, hogy a' légy a' baromnak, kivált' a' szarvasmarha félének a' nyelvébe tapad, és azt lenyeli. Befalja, és lenyeli még a' marha ezt a' legyet a' legelőn, gyakran a' fűvel is. Mind a' két esetben egyszerre meggyúlad [neki tüzesedik] a' nagy gyomra, mely gyúladás mintegy két óra múlva fenéve válik, és a' barmot megöli. Ez onnan bizonyos, mert sok marhának, mellyet az illyen légy öltmeg, a' gyomrát, felbontzoláskor fenésnek találták.

Eggyetlenegy szer, mely ezt a' veszedelmes legyet a' baromhoz közelíteni nem engedi, a' kolotzintos és timsós víz. Végy tehát 2 l kolotzintot, és 4 l timsót, ezeket két ittze vízben megfőzvén, tőltsd egy veder víz közzé, 's ezzel a' vízzel osztán, egy ispongyiát mártogatván belé, nedvesítsdmeg a' baromnak egész testét mereűl, kivált' pedig a' tsupasz hellyeket [a' hol szőr nints]. Ez ugyan elég pepetseléssel járó munka, mikor nagy tsordán, guján, vagy m é n e s e n kell elkövetni; de ha tsak egy darab marhának az életét megtartjuk is általa: már eléggé meg van fizetve költségünk, és fáradságunk. A' kolotzintos és timsós víz [vagyis inkább tsak a' kolotzint és a' timsó, mert a' vize elpárolog annak kevés szempillantás alatt] megmarad a' barom' szőrén mindaddig, míg azt az eső le nem mossa; mely ha tsak lanyházó eső vólt, ismét újjra kell a' marhákat mosni a' kolotzintos és timsós vízzel; de ha zá-

por vólt, úgy nem szükség', mivel' ekkor, a' mint felljebb mondám, a' mérges legyek is elvesznek.

Ha a' ló vagy marha illyen legyet nyeltle: nem eszik az többé egy falatot is, szomorúan áll, a' fejét lesüti, és gyakran néz a' hasára; füle majd meleg, majd hideg, szőre felborzad, és bőre rázkódik, vagy rángatódzik, lüktetője hovatovább sebessebben, és keményebben vér; nem külömben a' lélekzete, és a' horpasza' járása is időrőlidőre sebessebb és erőssebb, mindaddig míg meg nem döglik. Némelyik, mihelyt kezdődik a' baja, mindjárt lefekszik, és többé fel sem kél. Mihelyt ezen veszedelemnek legelső jeleit észreveszi az ember: be kell adni a' baromnak minden fél órában egy ittze friss tejet, kavarván a' közzé mindenkor egy pár tojás' szikit is. Ez, a' légyben lévő méreg' erejét elveszi, és a' barom' élete megmarad.

163. §.

A' babonáról, és a' kurúsolásról.

Ez a' két nyavaja sok szép darab marháját elhordja a' szegény együgyü embernek; mert mihelyt van a' ki hidjen, akad hitető mindjárt elég, a' ki éjjelnappal kész a' szegény ember' barmát megölni, jó fizetésért. A' boszorkányság' hivése ollyan divattjában van még most is sok vidékeken, hogy tsudálkozni lehet rájta; és átkozott ravasz emberek élesztgetik és táplálják ezt a' hitet, a' legelmésebb fortéjok által, hogy ki ne aludjon: mert ha kialudna, azt az ő erszénnyek sínlenémeg. Ezek elhitetik az eggyügyü emberrel, hogy a' barmok' minden nyavajája gonosz emberektől, boszorkányoktól származik, kiknek hatalmok vagyon a' barmot, a' mint mondják megrontani; mely hitben a' szegény ember sokszor olly' erős és tántoríthatatlan, hogy azt a' legkézzelfoghatóbb erősségekkel sem lehet kiverni a' fejéből, mint a' többek közt az én paraszt emberemnek. Mert —

Magamon történt, hogy egy esmerős paraszt emberem panaszolkodott egyszer, hogy egy vén asszony,

kit közönségesen az egész falu boszorkánynak tart, az ő marhájának valamit tsinált, úgy hogy abból két darabnak minden esztendőben meg kell dögleni. Én, ugyantsak előszedtem a' mit tudtam, hogy az embert a' tévejgésből kivegyem; de híjjába! az argumentum tsak lehúllott a' fejéről, mint a' borsó a' falról. Azután kitapogattam a' szomszédok által, hogy az én emberem igen gondatlan és korhel gazda, 's egésszen tsak a' tseléd re támaszkodik, ezek pedig a' marhával nem gondolnak; és magam is vettem észre, hogy a' marhák igen rossz állapotban vagynak. Tudván 'hát már, hol a' hiba, hogy rajta segíthessek, mikor az emberrel máskor találkoztam, tettettem, mintha már én is hinném a' boszorkányok' hatalmát; de egyszersmind azt is, hogy én egy igen hatalmas szert tudok, mellyel minden rontásnak ellent lehet állani. Neki sem kellett ennél több, mindjárt rám esett, hogy taníttsammeg arra őtet is. Ekkor, által adtam neki egy újjomnyi vastagságu, és arasznyi hosszaságu, meghántott fejér fűzfavesszőt, mellyre fekete és veres tintával, előre holmi betűforma tarkabarkaságokat firkáltam vólt, ezt, mondom, által adtam neki, olly' feltétellel, hogy azt szüntelen magánál hordozza, azomban, marháinak minden étetésén jelen legyen; így a' boszorkányok azoknak semmit sem árthatnak. O, követte tanátsomat hűségesen, mivel' az éppen neki való vólt, 's mi lett a' következése? Ez, hogy fél esztendő alatt úgy felvették a' marhái magokat, hogy soha ollyan szépek nem vóltak, és akkor-esztendőben egy sem döglöttmeg közzülök. Ezt az ördögűző szert 'hát, javaslom minden korhel Gazdának, kinek gondatlansága miatt a' tseléd közzé is rendetlenség tsúszbe, melynek osztán az a' következése, hogy a' barmok nem idejében, 's nem annak módja szerént étetődvén és itatódván, elgörhesednek, elbetegesednek, és útóljára eldöglenek.

A' paraszt emberek közzül is az okosabbaknak, van már annyi eszek, hogy boszorkányságot nem hisznek; de tsak ugyan ezeknek is nagy része, inkább bízza mind

magát, mind barmát valami kurúsolóra, Kovátsra, Pásztorra, vagy talán a' Dögnyúzóra is, mint valóságos Orvosra *]. Az illyenek ha meggondolják, hogy arra, hogy az ember valamely nyavajára ráesmerhessen, az állati testnek minden részeit [minden tsinnyát] és azok közzül mindeggyiknek rendeltetését esmerni, hogy pedig a' nyavaját meggyógyíthassa, arra az orvosi szereknek nem tsak nevét, hanem mindeggyiknek erejét és tulajdonságát is tudni szükséges; ha továbba meggondolják azt is, hogy az említett kontár- [himpellér] orvosok, ezek közzül eggyikben úgy, mint a' másikban járatlanok, a' test' alkotását nem esmerik, az orvosságoknak a' neveit is alig tudják: nem nehéz lessz által látniok, mit várhatnak az orvoslásban az illyen emberektől **].

Utólljára bérekesztő gyanánt előszámlálom mind ***] azokat a' kurúsolásokat, mellyeket a' himpellérek a' beteg marhán, annak inkább kárára mint hasznára, el szoktak követni, hogy így a' gazdaember azokat elkerűlhesse.

Némellyek az ő úgy nevezett mirígyitalaikat [Drusetränke] az órrán adjákbe a' baromnak! Ezt soha sem kell megengedni; mert sokszor megtörtént már, hogy illyenkor az ital a' gégéjébe [lélekző tsőjébe] menvén a' baromnak, azt megfojtotta.

---

* Ez a' vád kéttségkivül tsak azokat illeti, a' kiknek jó módjok vólna benne, derék Orvoshoz fojamodni, még is azt nem tselekszik. De ebben, a' mint tudjuk, a' falusi nép' nagy részének, nem tsak nállunk, hanem másutt is, nem igen van módja; és éppen az illyenek' számára valók az efféle szükségben segítő könyvek, mint ez is; a' mint ez most mindjárt a' Szerző' beszédéből is meg fog tettzeni.

** Annyit nem, az igaz, mint egy jó theoretico-practicus Orvostól; de tsakugyan ezek az emberek is sokszor sokat tehetnek, és nem megvetni valók, ha egyébaránt nagy tapasztalások és jó szivek van.

*** Mind? pedig alig mond kilentzet, vagy tizet! Nállunk talán e' sints mind meg, de lehetnek mások, még pedig számosan. Valóban nem tenne haszontalan munkát a' ki a' Hazánkban szokásban lévő veszedelmes baromkurákat, azoknak megtzáfolásaikkal eggyütt öszveszedné, és vagy a' N. G. által, vagy más képp' köztanúságúl közre botsátaná.

Sok Kováts és kurúsoló kapja, 's akarmi baja legyen a' világon a' lónak, a' füle' tövénél lévő nyálmirígyeket, vagy a' bőrön keresztül harapó fogóval összetsipkedik, és szorongattják, vagy pedig a' bőrt az említett mirígyen megmettzvén, ezt kihúzzák és kivágják. Hova kell már ennél nagyobb tudatlanság? Hiszen ezek a' mirígyek [ikrás húsok] kétfelől a' ló' állkaptzája megett, a' füle' tövén, éppen a' hol a' nyaka kezdődik, mellyeknek domborúsága, mikor a' ló egésséges, tsak alig tettzikmeg, de a' mellyek sok betegségben megdagadnak és akkor jobban kitettzenek, arravalók, hogy a' nyálnedvességet a' vérből kiválasszák, és azt evésközben az étel közzé eregessék. Ha 'hát ezeket a' mirígyeket kiszaggattjuk, és kivagdaljuk, nem lessz minek nyálat keszíteni és botsátani az összerágott eledel közzé; és így, egy híjjával lessz a' ló annak, a' mi az emésztésre megkívántatik; mely, lehetetlen, hogy az egésségének ne ártson. Ha pedig a' mirígyeket fogóval össze szorongattjuk, és összezúzzuk; ebből sokszor gyógyíthatatlan tüzes kelések támadnak. Látnivaló 'hát hogy a' nyálmirígyeket mind kiszaggatni, mind össze szorongatni ártalmas, és veszedelmes.

Ha az embernek valami esik a' szemébe, a' kezével nyúl hozzá, hogy azt kipiszkállja; de a' baromnak keze nem lévén, egy portzogós húst [musculum cartilaginosum] adott a' természet a' szemek' belső szegeletében, mely, mihelyt a' szembe valami esik, az egész szemgojón végig húzódván, azt, a' mi belé esett, a' szem' kűlső szegeletén kitoszítja. Mégis vannak ollyan értetlenek, a' kik a' baromnak fájós szemét azzal kurúsolják, hogy abból ezt a' hasznos eszközt vágjákki, mely nem egyéb, hanem a' természetnek megtsonkítása [bénnítása]. Én elhiszem, hogy ezt sokan tudatlanságból tselekszik, az illyeneket én nem szútyongatom, hanem inkább tanítni kívánom; ha pedig vólnának még ollyanok is, kiket az efféle munkára, gyalázatos pénzhalászás erőltet: tanúljameg a' Gazdaember, hogy az

illyen tsábitóknak ne hidjen, és a' barmán efféle munkát [operatiot] elkövetni ne engedjen.

Van még a' kurúsolóknak egy módjok, mellyel a' barmok' szemfájását akarják orvosolni, a' mit így tesznekki, hogy a' baromnak egerét veszik [das Mäusenehmen]. Az ebből áll: A' baromnák az órra' tzimpáját megmettzik, és az ott lévő egy újnyi vastagságu húsból, mely arravaló, hogy a' barom az órra' jukát az által szélesitiki, vagy húzza össze, a' mint szükséges, egy darabot kihúznak és kimettzenek; 's azt hiszik, hogy ezzel a' szem meggyógyúl! pedig ennek a' húsnak a' szemmel semmi köze [egybeköttetése]; hogy lehetne 'hát ennek a' munkának a' szemre, 's annak gyógyulására valami befojása [a' szemmel, 'sat. köze]?

Továbbá, van a' ló' nyelve alatt két kis leppendék vagy pillenpáty, tsak ollyan [akkora] mint egy lentseszem: ez mindenik egyegy nyáltsatornának a' fedele, hogy azokba valami eledelmorsalék ne mehessen, és be ne dugúljanak. Ezeket a' kis leppendéket sokan kimettzik a' ló' nyelve alól, mert azt mondják, nem ehetik tőlle. Ezt is kár tsinálni; mert szükséges az a' kis fedél ott, a' hol van: különben, nem is adta vólna azt a' természet minden lónak.

Hasonló káros kurúsolás az úgy nevezett hójagmettzés [Blasenschneiden] is, mikor a' ló' lába megdagad. Az így esik: Van a' ló' tsüröktsuklóján hátúl, alólról, egy kis szarunemü szümölts [magyarúl így nevezik néhol: a' kis körme]; ezt megvágják némely kontárlódoktorok, és az alatta lévő retzehártyából [Zellhaut], mintha már az hójag vólna, egy darabot kihúznak és ki kimettzenek, hogy ezzel a' daganatot meggyógyíttsák; pedig kár vele kínozni szegény párát, mikor úgysem használ semmit.

Némely régibb Orvosok, a' hátúlsó térdekre pókos vagy tsontgümős lovaknak [28. és 29. §.] feljúl a' tsánktsuklón, a' tzomb' belső felén, az eret elkötötték [setzten die Blutader ab], mely által a' vérnek ezen tsuklóra való [szolgáló] fojását akarták

meggátolni; de ezek tetemesen hibáztak: mert a' vér, erre a' tsuklóra, feljűlről, nem az eren, hanem a' lüktetőn foj, ellenben az eren vissza takarodik. Ha 'hát az eret elkötik, ez által elrekesztik az útat, melyen a' vér az említett tsuklóról vissza fojna, következésképpen, a' vér, ott még jobban megtolúl, és a' hibát még gonoszabbá teszi. Ennek a' munkának [operatio] ártalmasvólta is 'hát, e' szerént látnivaló.

Van még egy kegyetlen neme a' kurúsolásnak *], mikor t. i. a' Kovátsok a' lónak, marjúlt vagy rándúlt bokáját kifitzamodottnak gondolván, helyre akarják húzni. Ez így esik: Egy erős botot keresztűl fektetnek a' ló' tsűggödribe [bokagödribe], azután körűl a' körme' karimájára egy hurkot vetnek, és ebbe a' hurokba, hátúl, óldalról, egy másik erős botot belé dugván, és ennek kis végit a' boka' gödriben keresztűl tett botra, mint valamely potzokra, vagy ászokra, feltévén, a' nagy végit tsapófa' módjára emelik felfelé, és így, a' körömre vetett hurok által, a' már is kirándúlt tsuklót, hellyéből jobban is kitekerik. Hogy ez, a' természettel, és minden okossággal ellenkező kegyetlenkedés, mely által a' baj még nagyobbá lessz, akarki is könnyen általláthatja. Hát neki [az íllyen kurúsolónak] ugyan jól esne-é, ha az ő marjúlt lábát, mikor az külömben is keservesen fájna, valami körmös Kovátslegény megragadná, kíméletlenűl tekergetné, tsavargatná? — Hogy a' ló' bokája kifitzamodhatik, a' bizonyos; de ez ezerében [igen ritkán] esikmeg, és akkor a' fészkéből kifordúlt forgótsont nyilván megtetztzik. — Szokták még a' lovak' bokarándúlását hójagmettzéssel is kurúsolni [melyről tsak az imént vala szó]; de ez is, nem tsak nem használ semmit, de ártalmas is, mivel' a' tüzességet, 's azzal eggyütt a' gyúladást is neveli.

* A' mi már ezután következik, egész' a' tzikkely' végéig, az a' 12-dik §-ből találtkifelejtődni; de itt sem rossz hellyen lessz. — F.

A' következendő Laistrom' elintézéséről, és haszvételéről.

A' következő laistromba tsak azok az orvosi szerek vannak felrakva, a' mellyek vagy tsak ollyan orvosi rendelésekben, vagy legalább ollyanokban is, fordúlnak elő, a' mellyekért bizonyosan patikára kell szorúlni, és így, a' mellyeknek deák neveit, az illyen orvosi rendeléseknek deákúl lehető fordításokra nézve, tudni kell; az illyeneket pedig felraktam, hà mindjárt olly' könnyűeknek láttzanak is, hogy azoknak deák neveit a' gyermek is tudja, p. o. só, víz, szappan, 'sat. mivel' az effféléknek a' patikában, hol sokféle víz, 'sat. van, közönséges neveken kivűl, megkülömböztetés végett, még más tóldalék-nevek is van.

Mire vígyáztam az orvosságok neveinek ábécerendbe való szedésében, nem szükség' magyaráznom; értelmes Olvasó egy tekíntetre általlátja; de által fogja látni azt is, hogy sok orvosságok' nevei, mellyek kéthárom szóból is állanak, magában a' könyvben nem mindenütt úgy vagynak megszaggatva, mint a' laistromban. Ez hiba; de engedelmet kérek a' T. T. Olvasóktól: bizony a' galyiba, mellyet az orvosságok' neveinek leírásában való tétovázás, majd a' laistrom elintézésében, 's az abban való kereskedésben fogna szűlni, későn jutott eszembe. Ha 'hát valaki eggyik szónálfogva azokközzűl, mellyekből az orvosi szer neve áll, ezt a' laistromban nem találja, keresse a' másiknál, vagy talán a' harmadiknál fogva.

Az itt előfordúló hazabeli orvosi plántáknak magyar-fűvész-, és deák-patikai neveiken kivűl, felraktam a' laistromba ugyanazoknak a' két Magyar Hazában szerteszéjjel szokásban lévő vídeki neveiket is, a' mellyeket t. i. a' Magyar Fűvész-Könyvben összeszedve találtam; nehogy a' szegény ember ollyas valamiért találjon a' patikába költekezni, és talán messzire fáradni, a' mit, ha tudta vólna mitsoda, otthon a' kert alatt ingyen is,

eleget szedhetett vólna. De mivel' az illyen vídéki neve sok plantának tsaknem annyi féle, a' hány a' vidék, egynek tsak kellene lenni valahára ollyannak, mely közönséges és országos lenne. Illyen lessz a' fűvész név, ha akarják Hazánk' Tudóssai, a' köznép számára írt könyvek által, a' millyen ez a' Baromorvoskönyv is; és éppen illyen tzélból esett, hogy ebben az orvosi plántak' fűvész-faj és nemi [mintegy kereszt és vezeték] neveiken neveződtek. Mindazáltal, a' melyeknek van országszerte esmeretes magános nevek, mint torma, kömény, ánis, szíkfű, tőlgyfa 'sat, az illyenekben a' fajnevekkel nem szaprítottam a' szót. A' többivel is így bánhatunk apródonként és mindenik nemből azt, a' mely legnevezetesebb, és leggyakrabban előfordúl, nevezhetjük, ha még nints országszerte esmeretes tulajdon fajneve [nomen triviale], főrangulag, tsak a' nemi nevén; mint már én is néha a' sárga tarnitsgyökér, és matskagyökönkegyökér hellyett, tsak tarnitsgyökeret, és gyökönke-gyökeret írtam.

A' mi már azt illeti, hogy kell ezen laistrom' segedelmével az orvosi rendeléseket deákra fordítani: ezt ollyan embernek, a' ki telyességgel nem tud deákúl értésére adni, hosszas és bajos vólna; de deákúl tudó értelmes embernek, a' millyent nállunk minden Helységben lehet találni, elég annyit mondani, a' mennyit most mindjárt mondunk, a' többit magától is fogja tudni.

Elősször is 'hát, egy darabotska tsínosan vágott papirosra ír az ember, az első sorban legelől egy nagy R betűt, mely a' Patikáriusnak szóll, és ezt teszi: Recipe, azaz, Végy, vagy Végyelő [a' tékából, a' fijókból] illyen-'s-illyen orvosságokat, a' mellyek következnek. Ettől a' szótól Recipe nevezik az olyan tzédulákat, mellyekre orvosi rendelések vagynak írva, Receptnek; magyarúl hellyesebben mondhatjuk szertzédulának. Továbbá, az R betűnek utánna írja az ember az orvosi rendelésben előfordúló

legelső szernek a' deák nevét, ennek alá másik sorba a' másodikét, harmadikba a' harmadikét 'sat.

Néha az illyen sorok közzé, ha a' dolog úgy hozza magával, ollyan sorok is esnek, a' mellyekben semmi orvosság' neve nints, hanem tsak az mondódikmeg, mit tsináljon a' Patikárius az előszedett orvosságokkal; például, hogy ez vagy amaz orvosság összetörve vagy zúzva [contusum], vagy porrá törve [pulvis, in pulvere], vagy lisztporrá törve [in pulvere tenuissimo], vagy megreszelve [limatura p. o. corticis quercus] 'sat. legyen. Illyenek ezek is: ehhez adj hozzá [huic adde], ebben olvasszfel [in hoc, v. in hac solve], főzd $\frac{1}{4}$ óráig [coque per quadrantem horae], szűrdle a' levét, és vess hozzá ezt 's ezt [colaturae injice], mindezeket elegyítsd-,kavard-,keverdössze [misce], keverdössze emberűl ezzel 's ezzel [subige cum etc.], elegyítsdössze italnak, [misce, fiat potus], kavard-, keverdössze kenetnek [misceantur in ungventum], keverdössze pépnek, a' mit a' nyelvére szoktak kenni és lenyeletni [misce, fiat electuarium], gyúrdössze flastromnak [misce, fiat emplastrum], keverdössze pornak, a' mit tsak porúl veszenbe a' beteg [misce, fiat pulvis], tsinálj belőlle gojókat, ennyit-'s-ennyit [fiant inde pilulae Nro. —], oszdel ennyi-'s-ennyi egyenlő részre [divide in partes aequales —] 'sat. Az illyenekben nem akadfel a' ki deákúl tud, azért erről nem is szóllok; hanem —

Hogy mindeggyik orvosságnak utánna tudjuk írni patikai-deák nyelven, melyikből mennyi kell: erre nézve szükség' tudni, hogy a' patikai Font [libra] felosztatik 12 egyenlő részre, mellyek közzűl egy részt, deákúl unciának neveznek, és éppen annyit teszen, mint a' közönséges fontban 2 lót; melyből, hogy mellesleg ezt is megjegyezzük, látnivaló, hogy a' patikai 24 lótos font, a' közönséges fontnak, mely 32 lótból áll, tsak $\frac{3}{4}$ részét teszi. Továbbá, az unciának $\frac{1}{2}$ részét, vagy, a' mi mindegy, a' lótnak $\frac{1}{4}$ részét, és így, éppen azt, a' mit a' közönséges életben nehezéknek vagy kön-

tingnek nevezünk, a' patikában deákúl drachmának hívják; ezt a' szót pedig fél, így szokták ki tenni semis. Ezek szerént már, hogy a' dolgot egykét példával világosíttsuk, $\frac{1}{2}$ font = libra semis, 1 f. = libra una, $1\frac{1}{2}$ f = libra una semis, 2 f = librae duae, 'sat; 1 lót = uncia semis, 2 l = uncia una, 3 l = uncia una semis, 4 l = unciae duae, 'sat; $\frac{1}{2}$ nehezék = drachma semis, 1 n = drachma una, 4 n = drachmae quatuor vagy uncia semis, 'sat. — Ezekkel a' mértékekkel mérik a' patikában, nem tsak a' kemény vagy összeálló, hanem a' híg vagy fojó testeket is; melyre nézve ismét szükség' tudni, hogy a' közönséges életbeli hígmértékeket, a' patikai fontal összevetvén, egy mezej [egy fertáj], körülbelől egy patikai fontot teszen; és így, egy ittze [fél kupa] = 2 font; egy pint [kupa, ejtel] = 4 font; de a' 4 fontot, vagy a' pintet, egy szóval így is nevezik: Mensura, és így 1 ittze = mensura semis = libræ duae, 1 meszej = libra una, $\frac{1}{2}$ meszej = libra semis, 'sat; ámbár ez, mondom, mind tsak olylyan körülbelől való meghatározás, nem tsak azért, mivel' a' meszej nem eggyez tökélletesen a' patikai fontal, hanem azért is, mivel' nem minden híg testeknek egyenlő a' súljok [szabásos nehésségjek, pondus specificum], úgy hogy, eggyik híg testből, példáúl egy ittze, a' fonton nem annyit nyom, mint a' másikból. — Ennek az imígyamúgy meghátarozott mértéknek, egy marok, deák neve manipulus.

Itt ennyit tudni a' patikai mertékekről elég; arról nem is szóllok hogy egy drachmát még három követsre [srupulus], egy scrupulust pedig 20 szemre [árpa szemre, granum] szokás elosztani; hanem inkább azt jegyzemmeg utóljára, hogy mikor két-három vagy többféle szerből is egymás után, mindenikből egyformán kell venni, eggyikből annyit, mint a' másikból: nem szokás mindeniknek utánna irni a' mértékek' számát, hanem tsak az utólsónak, ezt a' szótskát tévén elébe, ana

vagy tsak, aa; úgy hogy, ana uncias tres, annyit tesz', mint mindenikből egyformán 6 lótot.

Ezek szerént már, a' ki deákúl tud, akarmelyik orvosi rendelést, mely ezen könyvben előfordúl, deákra fordíthattja a' következendő laistrom' segedelmével úgy, hogy az, értelmesen lessz; ha szinte talán nem éppen úgy esik is mindenekben, a' mint azt egy Orvos-Doktor írná. Három-négy példa az egész dolgot még jobban megvilágosíttja.

[31. Lap. 4—7 sor].

R Terebinthinae purae uncias duas,
Balsami Peruviani unciam semis,
Subige in mortario marmoreo, cum
Vitellis ovorum Nro. tribus; sub finem adde
Aquae calcis vivae libram semis.

[80. Lap. 6—9 sor].

R Nitri uncias tres,
Salis mirabilis nativi hungarici uncias quatuor,
Radicum liquiritiae uncias duas.
Contunde in pulverem, et misce cum
Sufficienti quantitate mellis communis.
Fiat electuarium molle.

[80. Lap. 12—14. sor].

R Herbae Chamomillae vulgaris,
Foliorum Althaeae ana manipulos tres
Coque in tribus mensuris aquae communis,
et Colaturae iniice
Nitri uncias duas.

[92. Lap. 24—28 sor].

Camphorae drachmas duas, subige cum
Olei lini unciis quatuor, adde
Liquoris anodyni mineralis Hoffmanni unciam unam.

Az ollyan Orvosi rendeléseket is, mellyek magyarúl nem így kezdődnek, végy, nem nehéz értelmes embernek ebbe a' formába önteni; mint —

[121. Lap. 23—27 sor].

℞ Olei lini uncias tres,
Nitri unciam semis
Misce terendo, et adde
Decocti Chamomillae, et malvae vugaris libram unam
Gummi Asae foetidae, in sufficienti quantitate aquae ferventis solutae, drachmas duas,
Misce, fiat potus.

Nem árt semmit, ha az ember a' kritzkratz hellyett, mindent íllyen világosan kiír is az orvosi rendelésekben; ámbár nem szokás, mert egy Orvos-Doktor, a' közelebb felhozott rendelések közzűl, például a' másodikat, tsak íllyen formán írná —

℞ Nitr. unc. iij
Sal. mirab. nat. hung. unc. iiij
Rad. liquir. unc. ij
Mel. comm. q. s. [azaz quantum satis] j
Coutund. misc. f. electuar. moll.

Az íllyen szertézdulákra, szoktak még az Orvosok, alól, a' felső nagy ℞ eránnyába, egy nagy S-et, 's azután egy-két sorba azt írni, hogy élljen a' beteg a' rendelt orvossággal. Valamint a' nagy ℞, a' mint láttuk, feljűl; úgy a' nagy S is alól, a' Patikáriusnak szóll, és ez ezt teszi: Signetur, azaz, hogy a' mit a' Doktor oda írt, a' Patikárius jegyezzefel azt az orvosságos edényre, vagy egy tzédulára, 's adja oda azt az orvossággal eggyütt, hogy a' beteg, vagy a' kik azzal bánnak, tudhassák, mit kell az orvossággal tselekenni. — Nekünk, az orvosi rendelések ezen utolsó részének deákra való fordításáról szóllani nem szükség'; mivel' kinekkinek kezében lévén az Orvoskönyv, abból láthattja, mit kell az orvossággal tsinálni, 's nem szükség' hogy azt neki még a' Patikárius írjameg. Sőt, ha van a' Patikában valaki, a' ki egyéberánt magyarúl tud, tsakhogy talán az orvosságoknak közönségessé nem lett neveit nem érti: akkor az Orvosi rendelés első részét is, melyről felljebb szóllánk, nem szükség' egésszen

deákra fordítani; elég abban tsak az orvosságok' esmeretlenebb magyar nevei helyett, azoknak deák, vagy, ha van, azon a' vidéken szokott jártas magyar neveiket is tenni; és illyen esetben már, a' ki deákúl nem tud is, meg nézvén a' laistromból az orvosság' deák, vagy azon a' vidéken jártas magyar nevét, leírhattja, és értésére adhattja a' Patikáriusnak akarmelyik orvosi rendelést, mely ezen Könyvben előfordúl; pedig ennél nem kell több.

Egyéberánt, gondos Gazda, ha az itt következő orvosfűvek közzűl azokat, mellyek az ő Lakhellye' környékén találtatnak, annak idejében beszerzi [szedi, vagy szedetti], ha továbbá, a' helységbeli bóltos Görög vagy 'Sidó, kénesőt, büdöskövet, salétromot, timsót, keserűsót, zőld és fejér gálitzkövet, krispánt, kámfort, terpentinolajat, 's más efféle igen gyakran előfordúló orvosi eszközöket betsületesen és tisztán tart 's árúl; kivált' ha még egy takaros mérő serpenyőtske, 's ahhoz való széjjelszedhető [aprólékos] font is van a' háznál: igen gyakran nem fog patikára szorúlni, mikor külömben oda szorúlna.

Utóljára, nem árt talán azt is megjegyezni, hogy, van az itt következő orvosi eszközök közt egynehány, a' mely már ma, legalább a' mi patikáinkban, alkalmasint kiment a' módiból, úgy hogy némelyiket, mint az inolaj [Nervenöhl], fetskeolaj [Schwalbenöhl], nem egyket Bétsi Patikárius, a' kiktől tudakoztam, még tsak nem is esmeri. De valamint egynehány illyen szer miatt a' külömben hasznavehető könyvet ellőkni kár vólna: éppen úgy nem vólt nekem, mint fordítónak, annyival is inkább mivel' Orvos nem vagyok, jussom, ezek helyett más helytállókat írni.

AZ ORVOSI SZEREK'

Magyar-Deák Laistroma.

fekete-Áfonyabogyó, Áfonyabogyó, Kukojtzabogyó	*Bacca Myrtillorum*
veres orvos-Agyag, Petsétföld	*Bolus rubra*
tiszta Áloes	*Aloë depurata*
Aloesesszentia	*Tinctura Aloës*
Ammoniakmizga	*Gummi Ammoniacum*
Angyélikagyökér, Angyalfügyökér	*Radix Angelicae*
Ánismag	*Semen Anisi vulgaris.*
Azántmizga, Asántmizga	*Gummi Asae foetidae.*
Babirolaj	*Oleum baccarum Lauri.*
Pérui Balsam	*Balsamus Peruvianus.*
Boddzafabogyólé	*Succus Baccarum Sambuci.*
Boddzaíz	*Roob sambuci.*
Boretzet	*Acetum vini.*
tiszta Borkő *]	*Cremor Tartari.*
Borkősó	*Sal Tartari.*
Bors	*Piper rotundum.*
hosszú Bors	*Piper longum.*
Büdöskő	*Sulphur.*
Büdösköbalsam	*Balsamus sulphuris.*
Büdösköviráq	*Flores Sulphuris.*
vizi-Bősövénymag **], Vizi-Kapormag	*Semen Phellandrii aquatici.*
Disznósir	*Axungia porcina.*

* A' hordódongákról levakart durva borkövet olvaszdfel meleg vízben [de a' víznek legalább is 20 annyinak kell lenni mint a' borkő, különben fel nem olvad benne]; azután szürd által szitató papiroson, és a' salakjától ekképpen megtisztitott borköves vizet főzzed, és párologtasdel jól, 's tedd fére hadd higgadjon, és ülepedjenle. A' mi osztán illyenkor az edény' fenekére leszáll, az, a' megtisztált borkő; és nem kell egyéb neki, hanem töltsdle róla a' vizet tsendesen, szárazdmeg tisztán, tördmeg, és teddel. Nem tsak orvosságnak, hanem az ételbe fűszerszámnak is igen jó.

** A' hol tsak *Bősövény* van is a' Könyvben, mindenütt a' *magvát* kell érteni.

Égettbor, pálinka	*Spiritus Vini.*
vidra-Eletzke, Vidrafű, keserű három levelüfű	*Herba Trifolii fibrini.*
Faolaj	*Oleum olivarum.*
ökör-Farkkóró, Ökörfarkkóró, ökörfarkfű, Gyapjúfű, Királygyertya	*Verbascum.*
Fenyőmag	*Baccae Juniperi*
Fetskeolaj	*Oleum Hirundinis* [talán].
Galambgyökér	*Radix Columbae.*
Gálbánmizga	*Gummi Galbanum.*
Gálitzkő, Közönséges Gálitzkő, zöld-Gálitzkő	*Vitriolum Martis, Sulphas Ferri.*
fejér Gálitzkő, *]	*Vitriolum album, sulphas Zinci.*
Gálitzolaj	*Oleum Vitrioli, Acidum Sulphuris.*
Gilisztamag [törve, Gilisztapor]	*Semen Santonici, Semen Cinae.*
Gilisztaolaj	*Oleum Lumbricorum.*
Glaubersó, Keserüsó, Kénsavanyú Sziksó	*Sal mirabile Glauberii, sal mirabile nativum hungaricum.*
Gyanta, Kanafória	*Colophonium.*
szín-Gyanta, szín-szurok	*Pix nigra liquida.*
matska-Gyökönkegyöker, Gyökönkegyökér, Baldriánfű, Terjékfű, Magdalénafügyökér	*Radix Valerianae sylvestris.*
fejér-Gyömbér	*Radix Zingiberis albi.*
veres-Hagyma	*Radix cepae.*
kénsavanyú-Hamusir	lásd, kénsavi Lúsgó.
édes-Higviritzgyöker **], Édesgyökér, Higviritz	*Radix Liquiritiae.*

* Jut eszembe, hogy gyermek koromban gyakran hallottam ezt a' nevet: *Római Gálitzkő*, de még akkor kevés gondom volt rá, mi kő az; nyilvám a' *fejér*, vagy *Zinkgálitzkövet* nevezik igy; mert a' *zöldet*, vagy a' *Vasgálitzkövet* tsak *Gálitzkőnek*, a' *kéket* vagy a' *Rézgálitzkövet* [Vitriolum coeruleum, seu V. Cupri] pedig, tsak *Kékkőnek* hijják.

** Orvosi Fűvész-Könyv, Előljáró Beszéd XV. lap. "*Higviritz*nek hijják, úgymond, Hazánknak némely részeiben az édes-gyökeret, és mi is azért hagytuk azt meg [mint régi nevet] Neminév-

Hoffmann' tseppjei	*Liquor anodynus mineralis Hoffmanni.*
fekete-Húnyorgyökér, Zászpagyökér	*Radix Hellebori nigri.*
Inolaj	*Oleum nervinum* [talán].
fejér Ír *]	*Ungventum album.*
Kámforos fejér-Ír	*Ungventum album camphoratum.*
oszter-Kagylóhéj, osztertsigaház	*Testa ostreae edulis.*
orvosi-Kálmosgyökér, Kálmosgyökér	*Radix calami aromatici.*
Kámfor	*Camphora.*
Kámforos-égettbor	*Spiritus vini camphoratus.*
anis- [édes- olasz-] Kapormag	*Semen Foeniculi.*
hegyi- Kappanör, olasz Útifü **]	*Arnica.*
Kásztoresszentzia	*Tinctura Castorei.*
sósavanyú-Kéneső	*Mecurius sublimatus corrosivus.*
Kénesökenet ***]	*Ungventum Mercuriale. Ungv. Neapolitanum.*
sárga-Kénmaszlag	*Auripigmentum.*

nek. De látnivaló, hogy soha sem lessz ez szép magyar hangzásu név. A' Higviritzet formálták az édes-gyökérnek ezen patikai nevéből: *Liquiritia.* Ugyanebből sokkal alkalmatosabb lágyitott név lessz ez; *Likritz*, mellyet jó lessz a' Higviritz helyébe tenni. — Ha ez a' jegyzése a' b. e. Szerzőnek nem mondom szemembe tünt, de eszemből ki nem esett vólna, tanáttsát itt is, valamint a' *Szettyinre* nézve tselekedtem, követtem vólna.

* A' *fejér ír* keszitése igen könnyü. Végy porrá tört plajbászt és disznósirt, a' plajbászból félannyit, mint a' 'sirból; ezeket össze elegyitvén főzzed szüntelenvaló kavargatással, és apródonként tsepegessbelé etzetet, mikor kavargatod, mindaddig míg, sem igen kemény, sem igen hig, hanem kenetnek éppen illendő sürüségü, 's megvan. Mikor osztán szükséges, ha 6 l illyen fejér irközzé, 1 n kámfort keversz, mindjárt kész a' *kámforos fejér Ír.*

** Ennek a' fünek kétféle hasznavehető részét tarják a' patikákban, a' *gyökerét* és a' *virágát.* Rohlwes soha sem határozzameg, melyiket érti, hanem mindenkor tsak ezzel a' szóval él: *Wolferleinkraut*, mely az egész plántát mindenestől jelenti.

*** Végy 2 l kénesőt, ugyanannyi juhfaggyút, ezeket törd- és kavardössze emberül, migtsak jól össze nem ögyeledenek, és az elegynek setét hamu szine nem lessz: ekkor keverjközzé még 6 l disznósirt. — Ezt a' kenetet üveg-, vagy portzellán-edényben kell tartani.

sárga-Kénpiskólta	*Sulphur auratum Antimonii.*
Keserűsó	lásd Glaubersó.
Kolotzint	*Pulpa Colocynthidis.*
Köménymag	*Semen Carvi.*
veres-Kőolaj, Kőolaj	*Petroleum rubrum.*
Körösbogár *]	*Cantharis.*
Krispán	*Viride Aeris, Aerugo.*
Lenmagolaj	*Oleum Lini.*
bakszarvu-Lepkeszegmag, **] Bakszarvufű	*Semina Foeni Graeci.*
szagos Levendulaolaj ***], Levendulaolaj	*Oleum Lavandulae.*
Lúdsír	*Axungia anserina.*
kénsavanyú-Lúgsó	*Tartarus vitriolatus, Arcanum duplicatum.*
Májva, akar apró Papsajt [*Herba Malvae vulgaris*], akar pedig fejér Májva, Mahola, Mázola Ziliz	*Herba Althaeae.*
Mástikszmizga	*Gummi Mastiches.*
óltatlan Mészviz	*Aqua calcis vivae.*
Méz	*Mel commune.*
Mirhaesszentzia	*Essentia Myrhae.*
Nyúlháj	*Axungia Leporina.*

* A' Körösbogár mintegy egy hüvelyknyi [tzolnyi] hosszaságu, fekete szarvu, aranyszinnel villogó zöld bogár. Májusban a' körös-, orgona-, fagyal-, boddza-, és más fákon, sokszor seregestől tanyázik. Ha seregestől van a' fánn; akkor tsak lerázzuk, — és úgy szedjük a' földről kedvünkre. A' felszedett bogarakat egy vászonzatskóba töltjük, etzetgőzre tartván, megöljuk, a' napra kiteritjük, megszáraztjuk, fejét, szárnyát elhánnyuk, a' többi részét porrá törjük, eltesszük, 's mikor kell, elővesszük. Hanem illő megjegyezni, hogy mivel' a' Körösbogaraknak igen kedvetlen szagok van; nem árt, ha a' ki azokat szedni akarja, az órrát előre egy készkenővel beköti; hogy pedig kesztyűt húzzon a' kezére, szükséges: mert a' körösbogárnál igen könnyen áll, egy bizonyos tsípős vagy égető nedvesség, mely, ha az ember' ujjáira botsátja, igen tüzes daganatot okoz.

** A' hol így van is: *lepkeszeg*, ott is mindenütt tsak a' magvát kell érteni. A' mely plántáknak leginkább tsak a' magvok használhető, azoknak a' magvokat nevezzük az egész plánta nevével.

*** Ezt Rohlwes így nevezi: *Spiköhl.* Eggyik német Kimikus, ha kérdezem, azt modja, hogy ez a' Lavandula *Spica*nák [szagos Levendula], másik, hogy a' *Spica* celticának [Valeriana celtica] az ollajja. Melyiknek van igassága?

fekete Nyárfakenet	*Ungventum Populi nigrae.*
Ónszivadék, ónetzet	*Extractum Saturni, Sacharum Saturni, Acetas Plumbi.*
Opium, Opiom	*Opium.*
híg-Opium	*Laudanum liquidum.*
Ördögszar	lásd Azántmizga.
Petreselyemmag	*Semina Petroselini.*
tömjénes-Pimpinellagyökér, Bábairfü, Rákfarkfü	*Radix Pimpinellae albae.*
Piskóltz	*Antimonium crudum.*
Piskóltzmáj	*Hepar Antimonii.*
pongyola-Pitypanggyökér, oroszlánfogfü, Gyermeklántzfü, Barátfejüvü	*Radix Taraxaci.*
tsipös Repiték	Lasd, sósavanyú Kéneső.
Rhabarbara	*Radix Rhabarbari, Rad. Rhei palmati.*
szagos-Ruta, kerti Ruta	*Herba Rutae.*
Rósavíz	*Aqua Rosarum.*
Sáfránflastrom	*Emplastrum Croci.*
Salétrom	*Nitrum.*
tiszta salétrom	*Nitrum depuratum.*
Salétromsavany	*Acidum Nitri, spiritus Nitri.*
Salétrompogátsa	*Nitrum tabulatum, Lapides Prunellae.*
Seretzet	*Acetum Cerevisiae.*
Sertetsikgyökér, Örvénygyökér	*Radix Inulae, v. Enulae.*
Só	*Sal commune, v. culinare.*
Szabadillmag	*Semen sabadillae.*
Szalamia	*Sal ammoniacum.*
Szalamiagözlé, vagy Szalamia'lelke	*Spiritus salis ammoniaci.*
repülő [vagy égető] Szalamiagözlé	*Spiritus salis ammoniaci causticus, ammonia pura liquida*
Szappan	*Sapo vulgaris.*
fejér-Szappan	*Sapo vulgaris purus.*
venétziai-Szappan	*Sapo venetus.*
Szappan'lelke	*Spiritus saponis.*
Szettyin	*Euphorbium* [ezen is tsak a'mizgát értik].

Szettyinmizga	*Gummi Euphorbii.*
Szikfű	*Herba Chamomillae vulgaris.*
Szikfűvirág	*Flores Chamomillae vulgaris.*
Burgundiai Szurok	*Pix Burgundica.*
fekete-Szurok	*Pix nigra.*
sárga-Tarnitsgyökér, keserűgyökér, ördögméz, entzián, Sz. Ilonafű	*Radix Gentianae rubrae.*
földepe-Tarnits, százforintosfű, ezerjófű	*Herba centaurei minoris.*
Tajtékföld	*Magnesia alba.*
Temjén v. Tömjén	*Olibanum, Thus.*
közönséges Terpentina	*Terebinthina communis.*
tiszta Terpentina	*Terebinthina pura.*
Terpentinolaj	*Oleum Terebinthinae.*
Terjék	*Theriaca.*
Theden' sebvize	*Aqua vulneraria Thedenii.*
Timsó	*Alumen.*
égetett-Timsó	*Alumen ustum.*
Tojásszik	*Vitellus ovi.*
Tölgyfahaj	*Cortex Quercus.*
Torma	*Radix Armoratiae.*
Tormentilgyökér *]	*Radix Tormentillae.*
mahola-Zilizkenet, Tzitromszínkenet	*Ungventum citrinum, vulgo, Ungv. Althaeae.*
Jalappagyökér	*Radix Jalappae.*
giliszta-Varádits, -virág	*Tanacetum.*
Viz	*Aqua communis.*

* A' *Tormentillának* magyar fűvész neve *Timpó*, de ezt későn vettem észre a' miatt, hogy a' *Tormentilla* a' fűvész Könyv' deák Laistromából kifelejtődött.

IGAZÍTÓ TÁBLA

Lap.

A' Ts. K. Nemezeti-Gazda-Hívatal, a' Magyar Nemzeti Gazdákhoz 3
A' Fordító' Előljáró Beszéde . . . 13

I. SZAKASZ.

A' Lovak' Kűlső Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

A' száj' nyavajáiról 17
A' szem' nyavajáiról 20
A' mirígy-daganatokról, kivált' a' ló' álla alatt, 's füle' tövén 23
A' torokgyíkról, vagy torokdaganatról . . 26
A' nyakszirton vagy tarkón támadó méjsebről 27
A' nyeregtörésről 28
A' rokkanásról 31
A' ló' szügyén való hámtörésről . . . 33
A' ló' szügyén támadni szokott kelésről . . 35
A' húsgümőről, mely a' ló' térdén támad . 35
Az első lábakon hátúl végig nyúló nagy in' daganattjáról. 36
A' bokarándúlásról, vagy bokamarjúlásról . 38
Az első tzombtsuklón támadni szokott húsgumóról 39
A' tsürökdaganatról 41
A' körömházdaganatról [kaptáról] . . 42
A' serkéről [sertéről, sertelábról, borzlábról] 43
A' sarjaddzásról, vagy körömháztörésről . 44
A' körömméreg' külömböző nemeiről . . 44
A' Talpvérfóltokról 47
Arról, ha a' ló szegbe, vagy valami más hegyes eszközbe hág, és a' nyilazásról . . . 49
A' sarktörésről 51
A' lópatkólásról 52

Lap.

A' has alatt támadó daganatról . . . 53
A' tsikók' kőldökdaganattjáról . . . 54
A' vaszoradaganatról 55
A' tsípő' leütődéséről [letöréséről] . . 56
A' hátúlsó tzombokban és tomporákban való sántaság' nemeiről 56
A' hátúlsó térd' tsontgümőjéről . . . 59
A' tsánktsukló' vagy hátúlsó-térd' pókjairól . 60
A' tsánkbúbdaganatról 61
A' szárzóindaganatról 61
A' hátúlsó lábak' daganattjáról . . . 62
A' bokapókokról 63
A' boddzáslábról, vagy tsürökévről . . 63
Ha a' ló' tsürkit a' kötőfékszár kidörgöli . 64
A' fark' nyavajáiról 65
A' szümőltsről [szömőltsről] . . . 66
A' kűlső okok miatt támadt daganatokról . 66
A' tüzes kelésekről 66
A' rühről, vagy koszról 67
A' viszketegségről 68
A' tetvekről 69
A' bőr alatt való mirígydaganatokról . . 70
A' ló' marján támadt daganatról . . . 71
A' sérelem által lett sebekről . . . 72
A' ló' lábtsontja' [lába' szára'] eltöréséről . 73

II. SZAKASZ.

A' Lovak' Belső Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

A' bélrágásról, vagy bélgörtsről . . . 74
A' vizelletrekedésről, 's abból lett bélfájásról 76
A' lovak' egeréről 77
A' taknyosságról vagy szopornyitzáról . . 78
A' tüdőgyúladásról 79
A' has' üregében való belső-részek' gyúladásáról 82
A' tsendes bódúltságról, vagy kábaságról . 83

Lap.

A' dühös bódúltságról, vagy őrültségről . 85
A' szédűlésről 86
A' tsúszról, vagy fojosóról 87
A' száj' bekaptsolódásáról [békúltsolódásáról, sőt általljában a' megmerevedésről, de tetano] 90
A' belekben való férgekről . . . 93
A' hasmenésről, mikor az húzomosan tart . 94
A' tiszta vizelletről 94
A' véres vizelletről 95
A' száraz kehről 95
A' köhögésről 96
A' tájogról. 97

III. SZAKASZ.

A' Marhák' Kűlső Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

A' borjúk' szájfájásáról 98
A' kitágúlt, vagy lógó fogakról . . . 98
A' nyelv' kisebessedéséről 99
A' szem' nyavajáiról 99
Ha a' marha' szarva letörik 100
A' fülben lévő pondrókról [kukatzokról] . 100
Ha a' marhának a' fülébe kél . . . 101
A' torokgyíkról, 's a' nyak' más bajairól . 101
A' térd' húsgümőjéről 102
Ha a' marhának valami megy' a' lábába . . 102
A' bokamarjúlásról 103
A' tsürökdaganatról, vagy a' sárette tsűgsebről 103
A' körömfájásról vagy körömméregről . . 104
A' sarkfeltörésről 105
Az ímelyről v. émelyről 106
A' rokkanásról 106
Ha a' marha hátúlsó tzombjára sántít . . 107
A' sérelem által esett sebekről . . . 108
A' daganatokról 109
A' kelésekről 110
A' szümőltsről 111

Lap.
A' tőlgydaganatról 112
A' tehén' tsetsin támadó sebekről . . . 112
A' veres tejről 112
A' kék tejről 113
A' nyúlós tejről 114
A' vaj' keserű ízéről 114
A' járomtörésről, az ökör' nyakán . . 114
A' rühről vagy koszról 115
A' tetvekről 117
A' téj' elapadásáról 117
A' farkméregről [farkrothadásról] . . 118
A' borjúkoszról 118

IV. SZAKASZ.

A' Marhák' Belső Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

A' hasmenésről 119
A' bélrágásról vagy bélgörtsről . . . 121
A' vérvizellésről 122
A' véres ganéjlásról 123
A' marha' felpuffadásáról, v. felfúvódásáról, v. a' megzabállásról, a' szélkórságról . . 124
A' szarvas-marha-fojosóról, tsúszról . . 127
A' futó tűzről, v. a' kűlső fenéről, azaz, a' tájogról 129
A' száraz hurútról, a' tüdőszáradásról . . 130
A' sárgaságról v. a' sárvízről 130
Az agyvelőgyúladásról [a' dühös bódúltságról.] 132
A' vesegyúladásról 133
A' gyomorgyúladásról 134
Ha a' marha mérgett ett 134
Ha a' marha egyszerre felette sokat ett . . 134
Ha a' marha mérges fűveket ett . . . 135
A' tehén' poklának bennmaradásáról . . 135
A' borsókákról [magyarúl tetü] . . . 135
A' belekben lévő férgekről 136
Az érzőinak' [velőrostok'] nyavajáiról . . 136

759446

Lap.

A' marhadög' külömbféle nemeiről.

Az úgy nevezett halhójagról . . . 138
A' szájfájásról 139
A' senyvesztő v. rothasztó hideglelésről, v. tüdődögről, v. tüdőrothadásról . . . 140
A' lépfenéről 144

V. SZAKASZ.

A' Juhok' Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

A' vízibetegségről 147
A' hasmenésről, és a' vérhasról . . . 148
A' rühről 149
A' himlőről 151
A' Kábaságról, v. kerengésről . . . 155
A' körömfájásról v. körömméregről . . 155
Ha a' juh' lábába szeg, szálka, 's más effélle megyen 156
A' vérvizellésről 156
A' felhevűlésről 157
A' tőlgydaganatról 159
A' métejről 159
A' köhögésről 159
Az agyvelőgyúladásról 160
A' bárányherélésről 160
A' felfúvódásról, v. felpuffadásról, v. megzabállásról 161
Ráadás, juhjegyző festék 162

VI. SZAKASZ.

A' Disznók' Nyavajáinak okairól, esmertető jegyeiről, és orvoslásáról.

A' disznó' tsíkjáról, vagy torokgyíkjáról . 163
A halhójagról 164
A' rühről, v. koszról 165
A' hasmenésről és a' vérhasról . . . 166

Az úgy nevezett borsókákról vagy tetvekről a' disznóhúsban . . . . . Lap. 166
A' köhögésről 167
A' veszettségről v. dühösségről . . . 168
A' túszról 169
A' hasfájásról, hasrágásról, hastsikarásról . 170
Ha pondró van a' disznó' fülében . . 170
A' tövissertéről, vagy sertepállásról . . 171
A' farsábáról 172
A' lép- és májdaganatról 172
A' himlőről 173
A' szemfájásról 173
Az okádásról 174
A' vízibetegségről 174
A' körömfájásról 175
A' láb' tsuklóinak marjúlásáról . . . 17[illegible]
A' [kűlső sérelem által esett] sebekről . 17[illegible]
A' támadásokról [a' daganatokról és kelevényekről] . . . . . 17[illegible]

TÓLDALÉK.

A' ló' és szarvasmarha' lüktetőveréséről . . 17[illegible]
Az érvágásról . . . . . 17[illegible]
A' fokkarikavetésről, és a' kérővonásról, egy szóval, a' fojósebekről 179
A' friss [tsak most esett] seb' vérét elállítani . 181
A' mérges légyről 182
A' babonáról és kurúsolásról . . . 184
Az orvosi laistrom' elintézéséről és haszsnavételéről 190

A' Széltsap' és Bélfetskendező' magyarázattja.

Az I Forma egy pallérozott henger vagy kerek atzélár, mely egy gombos végü kemény fanyelbe van ütve, és a' vége három élre tsapinósan van kihegyezve. Ennek az árnak a' vastagsága, [középszelője, diametere] a' nyelétől fogva addig, a' hol a' hegyi kezdődik [b -- c] mindenütt egyformán $\frac{3}{8}$ hüvejk középszelőjü [zoll diaméterü *] a' nyele' hossza [c -- d] 3 hüvejk **]; a' vasa' hossza pedig, azon kivül, a' mi a' nyelbe belé esik, [a -- c] 6 hüvejk.

A' II Forma, egy sárga-réztső ***], melybe a' közelebb leírt ár tökélletesen beléillik, úgy hogy, ha az árat abba egész tövig belédugják, ez azt mindenütt szorossan megteli; de rövidebb az árnál annyival, hogy ennek a' hegyi [a -- b] a' tsőből kinyúlik. Erre a' tsőre, az eggyik végétől egy hüvejknyi távolságra ****], van forrasztva egy karika [d], a' másik végétől kezdve pedig, a' derekán fel-'s-alá, van 3 hosszúkás juk [a, b, c,], de nem egy líneában egymás felett, hanem a' három, három felől.

A' III Forma, egy bélfetskendező, mely a' vékony fatsőből [a -- b], és a' vastag bádogtsőből [b -- f] áll. A' bádogtső, mely szükség' hogy erős, és jól megfejérónazott legyen, feljűl két hüvejknyi hosszaságon [e -- f], tőltséres száju, hogy a' fetskendezőszert jómóddal lehessen belétőlteni *****]. Azután, a' tső' dereka

---

* Ez igen vastag vólna: bőven elég neki $\frac{5}{16}$ rész, vagy, egy jó-negyedrész hüvejk; és vastagabbat nem is árúlnak.

** Ebből is elég, legfelljebb másfél hüvejknyi magasságu lapos gomb; mellyet tenyérrel szoktunk megütni.

A' 3 élü hegyinek a' hossza pedig legfelljebb $\frac{3}{8}$ hüvejk; melyről *Rohles* nem szóll.

*** Mivel' a' széltsap kedves jószág; többnyire ezüst annak ez a' tsapja; ama' tolókája pedig rendszerént atzél.

**** Nem szükség' a' karikáját, mely akkora mint egy márjás, másuva forrasztani, hanem éppen a' tső' tetejére, mint szokás.

***** Erre a' töltsérre sints semmi szükség', mert tsak szükségtelen alkalmatlanságot okoz. Könnyü abba az orvosságot belétölteni, ha még szükebb vólna is, mint szokás.

[d -- e] mindenütt egyenlő, $2\frac{1}{2}$ hüvejk vastagságu [középszelőjü], és 9 hüvejk hosszaságu, 's hogy annál erőssebb legyen, két hellyen [x] egyegy bádogkarikával meg van abrontsolva, a' d-től a' c-ig pedig, egy hüvejknyi hosszan összefelétart, még pedig úgy, hogy addig a' vastagságának éppen fele fogyel, és a' c-nél már tsak $1\frac{1}{4}$ hüvejk vastagságu; illyen vastagon osztán, nyúlik még egy hüvejknyire [b -- c], és itt végződik a' bádogtső.

A' mi a' vékony fatsőt illeti: ez jó kemény és szépen kisimítható fából van esztergározva, és azon az egy hüvejknyi végén kivül, mely a' bádogtső' vékony végibe [b -- c] belétekerődik, és így, az a -- b, egy talpnyi [suknyi] hosszaságu; vastagsága pedig a' bádogtső' véginél, $1\frac{1}{2}$ hüvelyk vagy vastagabbatska, és elébb hirtelen, azután észrevehetetlenül vékonyodik, 's végződik egy gombotskán. A' hol legvéknyabb, a' kis gomb mellett, ott $\frac{1}{2}$ hüvejk a' vastagsága; a' juknak pedig, mely ezen tsőben végig megyen, a' középszelője mindenütt $\frac{1}{4}$ hüvejk, bőven *].

A' IV. Forma, egy fából esztergározott toló, melylyel a' fetskendezőbe tőltött szer a' belekbe toszítódik. Ennek a' nyele [e -- g] lehet 6 hüvejk, a' többi része pedig [c -- e], éppen ollyan hosszú, mint a' bádogtsőnek c -- e darabja, és a' vége is éppen úgy van letsapva, a' hogy a' bádogtsőnek c -- d része szükül; hanem hogy a' toló általjában mindenütt $\frac{1}{4}$ hüvejkel véknyabb, mint a' tsőnek belső világa [a' tső'üregje]; és a' végén, mindjárt azon feljül, a' hol vékonyodni kezd, a' mint a' rajzolat mutatja, $1\frac{1}{2}$ hüvejknyi szélességen, $\frac{1}{4}$ hüvejk méjségre be van rovátkolva, 's ezen vákányba annyi tsepü tekergetve, hogy a' tolót attól szorossan lehessen a' tsőbe belé dugni.

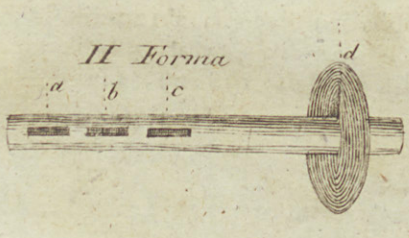
---

* A' Forditó azt találta oda vetni, hogy — *ez az ember aligha tanúlt Mathesist*: — mert a' Mesteremberek beszélnek igy — *ein güter viertel Zoll.*

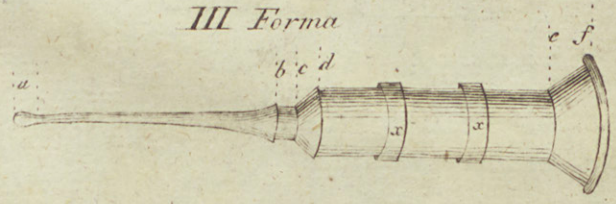
I Forma

II Forma

III Forma

IV Forma

Hibák' igazítása.

A' két szúrás előtt való szám a' lapok', az utánna következő pedig a' sorok' számát jelenti: az = ezt teszi, igazítsd, a' + pedig, addhozzá.

6:32, kifezésekkel = kifejezésekkel. 28:15, magától + nem. 30 laphoz, lásd 64 lap. *. 32:8, 3 l terpentinolajat + 11 inolajat. 155:37, mosdle = mesdle.

A' 148-dik lapon való Jegyzés, a' 121-dik §-t illeti: a' 151-dik lap' alján téveigő, a' 123-dik §-t; a' 157-dik lapon való, a' 124-dik §-t; a' 158-dik lapon álló pedig, a' 129-dik §' eleit; 198:29, Lúsgó = Lúgsó.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
Leltsz. 16697-1958

Felelet a 322-ik kérdésre. Előre bocsáthatjuk, hogy mindenütt ott, ahol rozoga épületrészek, fahidlások, zárt csatornák stb. vannak, azok nehezen megközelíthető, kitünő tartózkodási és szaporodási helyet képeznek a patkányok számára s ily körülmények között azoknak irtása jóval nehezebb.

Hogy kérdésttevő a különben biztosan ható arzénikum és illetőleg foszfor után nem sok eredményt látott, valószinüleg onnan van, hogy nem járt el az alkalmazásban elég „ravaszsággal.“

A patkányokban ravasz állatokkal lévén dolgunk, nem elég a mérget egyszerüen elibük szórnunk, hanem bizonyos „fogásokhoz“ kell nyulnunk.

A legjobbnak bizonyult „fogás“ abban áll, hogy előbb egy bizonyos helyre odaszoktatjuk a patkányokat pl. a következőképpen.

Oly helyeken, ahol más állatok nem járhatnak, felszórunk vékony rétegben száraz homokot, s erre ráhintünk égészséges, édes szemekből készitett kukoriczadarát, de lehe-

[illegible] képes forgalomban biztosittassék. A díjszabás
[illegible] hazai kikötőnk közvetitése ezen feljődés-
[illegible] külsőra már előre kizárrassék, másrészt pedig
[illegible] idegen befolyás a szóban levő forgalom ala-
[illegible] tására azért határozatott el, hogy minden
[illegible] való irányitása pedig az államvasutak javas-
[illegible] sok között. Ezen forgalomnak Fiumén át
[illegible] lentékenyebb magyar és olasz vasuti állomá-
[illegible] közvetlen díjszabások létesittessenek a je-
[illegible] Fiume—Ancona hajóinak igénybevételével
[illegible] lag segélyezett Imprese Fiume—Venezia és
[illegible] vasutak közötti oly czélból, hogy az állami-
[illegible] folynak a m. kir. államvasutak és az olasz
[illegible] tovabbi feljeszttése érdekében tárgyalások
[illegible] nagy lendületet vett olasz-magyar árucsere

Közvetlen árufforgalom Magyarország és Olaszország között. A legutóbbi időben kért kedvezményképpen leengedett.

Nyers szeszkü demények kedvezményes szállitása. Kosztolányról (Drahócz nevü kitérőn felrakott küldemények nézve) Győrbe szállitandó mezőgazdasági szeszkülidemények után a m. k. államvasutak igazgatósága a rendes 100 kg.-kénti 46 kros díjtételből 12

75946

Patkányirtás.

Felelet a 322-ik kérdésre. Előre bocsáthatjuk, hogy mindenütt ott, ahol rozoga épületrészek, fahidlások, zárt csatornák stb. vannak, azok nehezen megközelithető, kitünő tartózkodási és szaporodási helyet képeznek a patkányok számára s ily körülmények között azoknak irtása jóval nehezebb.

Hogy kérdésttevő a különben biztosan ható arzénikum és illetőleg foszfor után nem sok eredményt látott, valószinüleg onnan van, hogy nem járt el az alkalmazásban elég „ravaszsággal."

A patkányokban ravasz állatokkal lévén dolgunk, nem elég a mérget egyszerüen elibük szórnunk, hanem bizonyos „fogásokhoz" kell nyulnunk.

A legjobbnak bizonyult „fogás" abban áll, hogy előbb egy bizonyos helyre odaszoktatjuk a patkányokat pl. a következőképpen.

Oly helyeken, ahol más állatok nem járhatnak, felszórunk vékony rétegben száraz homokot, s erre ráhintünk egészséges, édes szemekből készitett kukoriczadarát, de lehetőleg csak annyit, amennyit egy napra elégnek gondolunk. Ezt mindég egy és ugyanazon esti órában egy héten keresztül ismételjük. Ekkor a darához hozzákeverünk $^1/_3$-ad résznyi arzénikumot s azt szórjuk fel az eddiginél nagyobb adagban. A rendes órában a rendes helyre csalogatott patkányok e mérges darát is ugy fogják felfalni, mint a nem mérgest s egyszerre nagy számban fognak elpusztulni részint kinn, részint lyukaikban.

Ez irtási müvelet alatt, de természetesen máskor is, szükséges minden más eleséget távoltartanunk tőlük.

Amennyiben azonban kérdésttevő eddigi balsikere után ez irtási formára el nem határozná magát, ugy készitsen 250 gramm zöld tengeri hagymareszelékből, 400 gramm burgonya és 70 gramm buzalisztből repczeolaj hozzáadásával tésztát s abból labdacsokat készitve tétesse azokat a patkánylyukakba s illetőleg azon buvóhelyekre, a hol e bestiák tartózkodnak, mert ezen szer is biztosan öli őket.

Sok százra menő dicsérő iratból itélve igen kitünő patkányirtó szer a Wasmuth-féle „sculein" is, melyet Hamburgból hozathat meg. A szerhez kimeritő használati utasitás adatik.

Az egyenlő mennyiségben felszórt gipsz és czukorpor is, mely semmi más állatnak nem árt, a patkányt és egeret állitólag biztosan öli. Nem sokba kerül, meglehet tehát esetleg ezt is próbálnia.

Végül a legkülönfélébb patkányfogó készülékektől, mint igen problematikus értékűektől eltekintve felemlitem, hogy vannak, a kik állitják, hogy oly helyeken, a hol bakkecske él, a patkány nem tartózkodik.

Részemről mint kipróbált dolgot, ehelyett inkább azt ajánlanám, hogy szerezzen és tanitson be kérdésttevő egy vagy két patkányfogó (rattler) ebet. Ugyanis ha ily eb éjjel-nappal résen van, s a patkányokat fáradhatatlanul üldözi és fogja, csakhamar kivándorolnak azok s elmegy a kedvük a visszatéréstől.

△

Védőojtások a lépfene és a sertésorbáncz ellen. *453. kérdés.* Szabad-e nekem mint oklevéllel biró gazdának lépfene és orbáncz elleni védőojtásokat végezni saját állatjaimon? És kötelesek-e az ojtóanyagelőállító intézetek ezen ojtóanyagokat nekem kiszolgáltatni?

H. B.

Felelet a 453. sz. kérdésre. Az 1888; VII. t.-cz. 123. §-a értelmében sertésorbáncz ellen csakis állatorvos és ez is csak hatósági engedélylyel végezhet védőojtást, ellenben a lépfene elleni védőojtásra vonatkozólag a törvény nem állapit meg hasonló korlátozást. Tekintve azonban, hogy ez utóbbi betegség, valamint a serczegő üszök ellen is, élő ragályanyagot tartalmazó tenyészetekkel, illetve izomporral történik a védőojtás, az ilyen anyagok meg nem felelő kezelése pedig állatok, sőt az előbbié az emberek befertőzését is okozhatja, a földmivelésügyi miniszter a törvény idevonatkozó hiányát pótolta, amidőn 1907. évi 54,000. sz. rendeletében kimondotta, hogy az ojtóanyagokat termelő vagy forgalomba hozó intézetek és vállalatok ilyen készitményeket csakis állatorvos rendeletére szolgáltathatják ki, ami közvetve is azt jelenti, hogy ez anyagokkal csakis állatorvos végezhet ojtásokat.

—y—

Védőojtások dijazása. *505. kérdés.* 1200 db juhot és bárányt ojtattam be és 300 darab szarvasmarhát lépfene ellen Jenner-Pasteur-féle szérummal. Miután az állatorvos által benyujtott számlát magasnak találom — megjegy em, hogy az anyagot az állatorvos adta — kérdem, hogy a fenti szám után mennyi ojtási dij jár az állatorvosnak anyaggal együtt?

S. J.

Felelet az 505. sz. kérdésre. Az állatorvosi közszolgálat államositásáról szóló 1900:XVII. t.-cz.-hez kiadott földmivelésügyi miniszteri rendelet értelmében m. kir. állatorvos, föltéve, hogy előzetesen nem egyezett meg a tulajdonossal másképpen, a következő dijakat számithatja fel a kétszeri ojtásért együttvéve: *Szarvasmarhák ojtásáért:* az első 100 db beojtásáért darabonként 40 f. = 40 K., a 100-on felül levő állatokért 200-ig darabonként 30 f. = = 30 K., a 200-on felül levő 100 állatért darabonként 20 f. = 20 K., összesen 90 K. *Juhok ojtásáért:* az első 100 darab beojtásáért darabonkint 10 f. = 10 K., a 100-on felül levő állatokért 500-ig darabonkint 8 f. = 32 K., az 5000-on felül levő állatokért 1000-ig darabonkint 6 f. = 30 K., az 1000-en felül levő 200 darabért darabonként 4 f. = 8 K., összesen 80 K. E dijakon kivül az állatorvosnak igénye van minden kiszállás után egy-egy látogatási dijra à 1 K. 50 f., továbbá természetben fuvarra vagy fuvarköltségre, szintugy a netalán általa beszerzett ojtóanyag árának megtérítésére. Ez utóbbi összeget az illető ojtóanyagtermelő vállalat számlájával igazolhatja.

—y—

Ribizkehorkészitás. *506. kérdés.* Kérem a

tebbek voltak, nevezetesen a kendermagos plimutot, a fekete langsánt és a világos bráma tyukokat, illetve ezek kakasait fogja a népies tenyésztésben cserélés utján elterjeszteni.

Ezen állami tevékenység a gyakorlatban tényleg kezdetét is vette s tart mai napig is, sőt tartani fog a jövőben is, mert jónak, czélszerünek s az országra nézve közgazdasági szempontból hasznosnak bizonyult.

Igaz, hogy a fajták terjesztését illetőleg idővel némi változás állott be. A tyukféléknél például az, hogy 1900 ban, midőn behoztuk Angliából az orpingtonokat s sikerült ezen kiváló s jól bevált fajtát országszerte rövid idő alatt nemcsak elterjeszteni, de ugy megkedveltetni is, hogy ma alig van zug, ahol ezek feltalál-

mint például a rozsszalma. A szilárd ürülékkel jól elegyithető s a telepen jól összeüllepedik s könnyen s tökéletesen leszántható. Hátránya ellenben, hogy az állatokat többet kell tisztogatni s kihordása a telepre s innen a szántóföldre szaporátlanabb. *K. K.*

Nem fogamzó tehenek. *510. kérdés.* Mi oka lehet annak, hogy a teheneim nehezen fogamzanak és a 90 db-ból álló állományban nincs 6 db-nál több, amely megállapodott? A többi 8—10-szer, sőt többször is folyatott, de olyan is akad, amelyik 6 hónapos felüzetés után folyat. Mi lenne e baj ellen a gyógyszer? Most megpróbáltam a többször folyató teheneket szódabikarbónás vizzel egy órával a felfolyatás előtt irrigálni. Remélhetek-e sikert ezen eljárástól? *G. F.*

Felelet az 510. sz. kérdésre. Tekintettel arra a körülményre, hogy a 90 db tehén közül csak 6 db vemhesedett, a többi ismételten folyat, anélkül, hogy fogamzás állana be, csak azt az egyet lehet feltételezni, hogy a teheneknél hüvely- vagy méhhurut van jelen, avagy legfeljebb még azt, hogy az egész tehenészet nagyon el van gümőkórosodva. Miután pedig ezen bajok egyik-másikának jelenlétét csak állatorvos konstatálhatja, addig pedig a baj elháritására tanácsot sem lehet adni, méltóztassék teheneit állatorvossal megvizsgáltatni, ki a baj megszüntetésére nézve is el fogja a szükséges tanácsokkal látni. *—csy.*

Burgonyakiszedés. *511. kérdés.* Burgonya kiszedésére mily eszköz alkalmatos s nem lehetne-e azt valamiképp közönséges ekével eszközölni? *V. S. dr.*

Felelet az 511. sz. kérdésre. A burgonya közönséges ekével is kiszántható, de a kiszedés